

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

KARIŞIK DİLLİ ESERLER İLE KARAHANLI DÖNEMİ
METİNLERİNİN İMLA, SES, ŞEKİL VE SÖZ VARLIĞI MUKAYESESİ

Yüksek Lisans Tezi

Tuğçe Nur KESİN

Danışman:
Doç. Dr. Serkan ŞEN

Samsun, 2017

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

KARIŞIK DİLLİ ESERLER İLE KARAHANLI DÖNEMİ
METİNLERİNİN İMLA, SES, ŞEKİL VE SÖZ VARLIĞI MUKAYESESİ

Yüksek Lisans Tezi

Tuğçe Nur KESİN

Danışman:
Doç. Dr. Serkan ŞEN

Samsun, 2017

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

... /02/ 2017

Tuğçe Nur KESİN

TEZ KABUL VE ONAYI

Tuğçe Nur Kesin tarafından hazırlanan "Karışık Dilli Eserler ile Karahanlı Dönemi Metinlerinin İmla, Ses, Şekil ve Söz Varlığı Mukayesesi" başlıklı bu çalışma, __/__/__ tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan : _____

Üye : _____

Üye : _____

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

__/__/__

Enstitü Müdürü

ÖZET

KARIŞIK DİLLİ ESERLER İLE KARAHANLI DÖNEMİ METİNLERİNİN İMLA, SES, ŞEKİL VE SÖZ VARLIĞI MUKAYESESİ

Tuğçe Nur KESİN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, Ocak/2017
Danışman: Doç. Dr. Serkan ŞEN

Türk dili tarihinde Doğu ve Batı Türkçesi unsurlarının bir arada görüldüğü bazı Orta Türkçe dönemi metinlerine "karışık dilli eserler" denilmektedir. Doğu Türkçesi "bol-" fiili ile Batı Türkçesi de "ol-" fiili ile sembolleştirilmiş ve bu dönemin diline "olga-bolga Türkçesi" denilmiştir. Çalışmamızda Eski Anadolu Türkçesinin gelişiminde önemli bir yere sahip olan "karışık dilli eserler" incelenerek doğuda Karahanlı Türkçesi, batıda ise Eski Anadolu Türkçesinin verilerinden hareketle imla, ses, şekil ve söz varlığı mukayesesi yapılmıştır. Araştırmada karışık dilli eserlerin bir geçiş dönemi özelliği mi sergilediği yoksa müstensihinden mi kaynaklandığı konusunda bir sonuç çıkarılması hedeflenmiştir.

Çalışmamızda karışık dillilik kavramının ne olduğu açıklanarak bu özelliği taşıyan eserler hakkında bilgi verilmiş ve ardından elde edilen bulgular sonucunda değerlendirme yapılmıştır. İmla, ses, şekil ve söz varlığının kendi içinde bir tutarlılık sergilemediği tespit edilmiş ve aynı dönemde kusursuz yazılan eserlerin var olması sebebiyle eserlerde karşılaşılan ikili kullanımların müstensih tercihinin bağlı olarak ortaya çıktığı ihtimali üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Karahanlı Türkçesi, Karışık Dilli Eserler, Eski Anadolu Türkçesi, Türk Dili

ABSTRACT

COMPARISON OF SPELLING, SOUNDS, FIGURES AND VOCABULARY OF WORKS WRITTEN IN MIXED LANGUAGE AND TEXTS OF KARAHANLI PERIOD

Tuğçe Nur KESİN

Ondokuz Mayıs University, Institute of Social Sciences

Department of Turkish Language and Literature, M.A., January/2017

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Serkan ŞEN

Middle Turkish texts in which the elements of East and West Turkish are seen together in the Turkish language history are called "mixed language works". Eastern Turkish is symbolized by the verb "bol-" and Western Turkish is symbolized by the verb "ol-" and the language of this period is called "olga-bolga Turkish". In our study, having an important place in the development of Old Anatolian Turkish, "the works written in mixed language" have been examined and a comparison of spelling, sound, figure and vocabulary has been made based on Karahanlı Turkish in the East and Old Anatolian Turkish in the West. The survey has aimed to draw conclusions on whether mixed-language works exhibit a transition period characteristic or are based on scribals.

In our study, the concept of mixed lingualism has been explained and information about this feature has been provided and the findings have been evaluated. It has been determined that the spoken word, form, and word existence doesn't exhibit a consistency in itself, and the possibility that due to the existence of flawless works in the same period is based on the preferential choice of the dual uses encountered in works has been emphasized.

Key Words: Karahanlı Turkish, Mixed-Language Works, Old Anatolia Turkish, Turkish Language

ÖNSÖZ

Köklü bir geçmişe sahip olan Türk dili, tarih boyunca farklı dönemlerden geçmiştir. Bu dönemlerin araştırılması, Türk kültürü ve medeniyetinin yanında Türkçenin tarihî oluşum sürecini de açıklamakta önemlidir. Bu süreçler içerisinde Eski Anadolu Türkçesi, Eski Türkçeden Batı Türkçesine geçişin bir kolunu teşkil eden önemli bir yeredir.

Türk milleti, değişen coğrafya ile yeni bir kültür ve edebiyat dairesi içine girmiştir. Her yenilik hareketinde var olan sancılı süreç burada da varlığını eserler üzerine aksettirmiştir. Batı Türkçesi ile yazılan ilk dönem eserleri kendine özgü bir yapı arz etmektedir. Bu eserlerde yeni şekiller ile birlikte geleneğin bir devamı olan Doğu Türkçesinin imla, ses, şekil ve söz varlığı gibi hususları da devam etmiştir. Alanın uzmanlarının deyimiyle "karışık dilli" bir edebiyat dairesi çizilmiş ve Doğu Türkçesi ile Batı Türkçesi özelliklerinin eserlerde bir arada görülmesi durumu ortaya çıkmıştır. Özelliklerin bir arada görülmesi "olmak" fiili ve "bolmak" fiili ile temsil olunmuş ve dönemin metinlerinin diline "olga-bolga Türkçesi" denmiştir. Bu ikiliğin sebebinin bir geçiş mi, yoksa müstensih kaynaklı bir durum mu olduğu sorusu tartışmaya açıktır. Biz bu sorudan hareketle başta Reşit Rahmeti Arat olmak üzere bu meseleye kafa yoran hocaların devrin metinlerinin dikkatle taranıp araştırılması gerekliliği üzerine yaptığı çağrıdan yola çıkarak şimdiye kadar yapılan çalışmaları temel alıp mukayeseli bir yöntem ile Türklük bilimine katkı sağlamaya çalıştık. Dileriz ki çalışmamız, yeni ufuklar açmakta araştırmacılara yardımcı olabilsin.

Sürecin her aşamasında desteğini benden esirgemeyen, sabır ve heyecanla çalışmanın ilerleyişini takip eden, yapıcı eleştirileriyle beni yönlendiren değerli hocam Doç. Dr. Serkan ŞEN başta olmak üzere , ilim hayatının zorluğunu aşmamda bana her zaman yardımcı olan, sevgili aileme, dostlarıma ve öğretmenlerime sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tuğçe Nur KESİN

Samsun-2017

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	xi
ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ.....	xiv

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KARIŞIK DİLLİLİK KAVRAMI VE KARIŞIK DİLLİ ESERLER

1.1. Karışık Dillilik Nedir?	2
1.2. Karışık Dilli Eserler	7
1.2.1. Behcetü'l-Hadâik fi Mev'izeti'l-Halâik	8
1.2.2. Kitâbü'l-Ferâiz	8
1.2.3. Kudurî Tercümesi.....	8
1.2.4. Kitâb-ı Güzide	9
1.2.5. Kitâb-ı Ata-Dede	9
1.2.6. Kitab-ı Gunya	10
1.2.7. Karışık Dilli Kur'an Tefsiri	11
1.2.8. Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'u	12
1.2.9. Mevlana Celâleddin Rumî'de Türkçe Beyit ve İbareler	13
1.2.10. Anadolu'da Türkçe Yazılmış İlk Metinlerden Yeni Bir Keşif	13

İKİNCİ BÖLÜM

İMLA ÖZELLİKLERİ

2.1. Uygur ve Arap İmla Geleneği	14
2.2. Ünlülerin İmlası	14
2.2.1. Kapalı /è/	15
2.3. Ünsüzlerin İmlası	21
2.3.1. /ñ/.....	21
2.3.2. /b/, /p/.....	22
2.3.3. /c/, /ç/	23
2.3.4. /s/, /ş/	24
2.3.5. /d/, /t/	25
2.3.6. /w/	25
2.4. Ayrı Yazılan Ekler	26

2.5. Bitişik Yazılan Unsurlar.....	27
2.6. Yabancı Kelimelerin Yazımı.....	27
2.7. Tenvin Kullanımı	28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM SES BİLGİSİ

3.1. Ünlüler	30
3.2. Ünlü Değişmeleri	30
3.2.1. /ü/ > /i/ değişmesi	30
3.2.2. /ı/ > /u/ değişmesi	30
3.2.3. /i/ > /ü/ değişmesi	31
3.2.4. /e/ > /ü/ değişmesi.....	31
3.2.5. /è / > /ü/ değişmesi.....	32
3.2.6. /ö/ > /e/ değişmesi.....	32
3.2.7. /ı/ > /i/ değişmesi	32
3.2.8. /ı/ > /a/ değişmesi	33
3.2.9. /i/ > /a/ değişmesi	33
3.2.10. /ü/ > /e/ değişmesi.....	33
3.2.11. /ö/ > /e/ değişmesi.....	33
3.2.12. /a/ > /u/ değişmesi.....	34
3.2.13. /o/ > /a/ değişmesi.....	34
3.2.14. /e/ > /a/ değişmesi.....	34
3.3. Ünlü Uyumu.....	34
3.3.1. Kalınlık-İncelik Uyumu	34
3.3.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu.....	36
3.3.2.1. Yuvarlaklaşma.....	37
3.4. Ünlü Düşmesi.....	38
3.5. Ünlü Birleşmesi.....	39
3.6. Ünlü Daralması	40
3.7. Ünsüzler	40
3.7.1. Ünsüz Değişmeleri	40
3.7.1.1. Tonlulaşma	40
3.7.1.1.1. /t/ > /d/ değişmesi.....	40
3.7.1.1.2. /k/ > /g/ ve /k/ > /ğ/ değişmesi	42
3.7.1.2. Sızıcılaşma	43
3.7.1.2.1. /k/ > /h/ ve /k/ > /h/ değişmesi	43
3.7.1.2.2. /b/ > /v/ değişmesi	44
3.7.1.2.3. /p/ > /f/ değişmesi	45
3.7.1.2.4. /g/, /ğ/ > /w/, /v/ değişmesi	46
3.7.1.2.5. /v/ > /f/ değişmesi	47
3.7.1.3. Tonsuzlaşma.....	47
3.7.1.3.1. /h/ > /k/ değişmesi.....	47
3.7.1.3.2. /ğ/ > /k/ değişmesi.....	47
3.7.1.4. /p/ ~ /b/	47
3.7.1.5. /b/ > /m/ değişmesi	48
3.7.2. Ünsüz Türemesi.....	49
3.7.3. Ünsüz Düşmesi.....	50

3.7.4. Göçüşme (Metatez)	52
3.7.5. Benzer Hece Düşmesi (Haploloji).....	52

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM ŞEKİL BİLGİSİ

4.1. İsimler	54
4.1.1. Çokluk Eki.....	54
4.1.2. İyelik Ekleri	54
4.1.2.1. Teklik 1. İyelik	55
4.1.2.2. Teklik 2. İyelik	55
4.1.2.3. Teklik 3. İyelik	56
4.1.2.4. Çokluk 1. İyelik.....	56
4.1.2.5. Çokluk 2. İyelik.....	57
4.1.2.6. Çokluk 3. İyelik.....	57
4.1.3. İsim Çekimi	58
4.1.3.1. Durum (Hal) Ekleri	58
4.1.3.1.1. İlgi Hâli Eki	58
4.1.3.1.2. Belirtme Hâli Eki	59
4.1.3.1.3. Yönelme Hâli Eki	60
4.1.3.1.4. Bulunma Hâli Eki	61
4.1.3.1.5. Ayrılma Hâli Eki.....	61
4.1.3.1.6. Eşitlik Hâli Eki.....	62
4.1.3.1.7. Yön Gösterme Hâli Eki.....	63
4.1.3.1.8. Vasıta Hâli Eki.....	64
4.1.3.1.9. Hâl Eklerinin Birbirinin Yerine Kullanılması	65
4.1.4. Sayı İsimleri.....	66
4.1.4.1. Asıl Sayı İsimleri.....	67
4.1.4.2. Sıra Sayı İsimleri	68
4.1.4.3. Üleştirme Sayı İsimleri.....	68
4.1.5. İsimden İsim Yapma Ekleri.....	69
4.1.6. Fiilden İsim Yapma Ekleri	77
4.2. Zamirler.....	83
4.2.1. Şahıs Zamirleri	83
4.2.3. İşaret Zamirleri	84
4.2.4. Dönüşlülük Zamirleri	84
4.2.5. Belirsizlik Zamirleri	84
4.2.6. Soru Zamirleri	85
4.3. Sıfatlar	85
4.3.1. Niteleme Sıfatları	86
4.3.2. Belirtme Sıfatları	86
4.3.2.1. İşaret Sıfatları	86
4.3.2.2. Sayı Sıfatları	87
4.3.2.2.1. Sıra Sayı Sıfatları	87
4.3.2.2.2. Üleştirme Sayı Sıfatları.....	87
4.3.2.2.3. Topluluk Sayıları	88
4.3.2.3. Belirsizlik Sıfatları	88
4.4. Zarflar.....	89
4.4.1. Zaman Zarfları.....	89

4.4.2. Yer Zarfları	90
4.4.3. Miktar Zarfları	90
4.4.4. Durum Zarfları	91
4.5. Edatlar	92
4.5.1. Bağlama Edatları	92
4.5.1.1. Şart Bildirenler	92
4.5.1.2. Sınırlama bildirenler	92
4.5.1.3. Sebep bildirenler	93
4.5.1.4. İstisna bildirenler	93
4.5.1.5. Cümle bağlayıcılar	93
4.5.1.6. Bağlama edatları	94
4.5.1.7. Benzetme edatları	94
4.5.1.8. Karşılaştırma edatları	94
4.5.1.9. Zaman bildiren edatlar	95
4.5.1.10. Yer bildiren edatlar	95
4.5.2. Son Çekim Edatları	96
4.5.2.1. Benzetme (teşbih) bildirenler	96
4.5.2.2. Sebep bildirenler	96
4.5.2.3. Beraberlik bildirenler	96
4.5.2.4. Yer ve tarz bildirenler	97
4.5.3. Soru Edatları	97
4.5.4. İşaret Edatları	97
4.5.5. Pekiştirme Edatları	98
4.5.6. Çağırma Edatları	98
4.5.7. Ünlem Edatları	98
4.6. Fiiller	98
4.6.1. Olumsuzluk Eki	99
4.6.2. Bildirme Ekleri Ve Ek Fiil	99
4.6.3. İsimden Fiil Yapma Ekleri	103
4.6.4. Fiilden Fiil Yapma Ekleri	107
4.6.5. Fiil Çekimi	111
4.6.5.1. Basit Fiil Çekimi	111
4.6.5.1.1. Bildirme (Haber) Kipleri	111
4.6.5.1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman	112
4.6.5.1.1.2. Duyulan Geçmiş Zaman	113
4.6.5.1.1.3. Geniş Zaman	114
4.6.5.1.1.4. Gelecek Zaman	115
4.6.5.1.1.5. Şimdiki Zaman	116
4.6.5.1.2. Dilek (İnşa) Kipleri	117
4.6.5.1.2.1. Emir Kipi	117
4.6.5.1.2.2. Şart Kipi	118
4.6.5.1.2.3. Gereklilik Kipi	119
4.6.5.2. Birleşik Fiil Çekimi	120
4.6.5.2.1. Hikâye Birleşik Çekim	120
4.6.5.2.1.1. Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi	120
4.6.5.2.1.2. Duyulan Geçmiş Zamanın Hikâyesi	121
4.6.5.2.1.3. Geniş Zamanın Hikâyesi	121
4.6.5.2.1.4. Gelecek Zamanın Hikâyesi	122
4.6.5.2.1.5. İstek Kipinin Hikâyesi	123

4.6.5.2.1.6. Şart Kipinin Hikâyesi.....	123
4.6.5.2.2. Rivayet Birleşik Çekim.....	123
4.6.5.2.3. Şart Birleşik Çekim.....	124
4.6.5.2.3.1. Görülen Geçmiş Zamanın Şartı.....	124
4.6.5.2.3.2. Duyulan Geçmiş Zamanın Şartı.....	124
4.6.5.2.3.3. Geniş Zamanın Şartı.....	125
4.6.5.2.3.4. Gelecek Zamanın Şartı.....	125
4.7. Fiilimsiler.....	126
4.7.1. İsim Fiiller.....	126
4.7.2. Sıfat Fiiller.....	127
4.7.3. Zarf fiiller.....	131
4.7.3.1. Hâl Bildiren Zarf Fiiller.....	131
4.7.3.2. Zaman Bildiren Zarf Fiiller.....	132
4.7.3.3. Bağlama Bildiren Zarf Fiiller.....	135
4.8. Birleşik Fiiller.....	136
4.8.1. Tasvirî Fiiller.....	136
4.8.1.1. Süreklilik Fiilleri.....	136
4.8.1.2. Tezlik Fiilleri.....	138
4.8.1.3. Yaklaşma Fiili.....	138
4.8.1.4. Yeterlik Fiilleri.....	139
4.8.2. Yardımcı Fiillerle Yapılan Birleşik Fiiller.....	139
4.8.3. Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller.....	140

BEŞİNCİ BÖLÜM SÖZ VARLIĞI

5.1. Söz Varlığı Nedir?.....	142
5.2. Karışık Dilli Eserlerin Söz Varlığı.....	142
5.2.1. Doğu Türkçesine Ait Kelimeler.....	142
5.2.2. Oğuz Türkçesine Ait Kelimeler.....	145
5.2.3. Kıpçak Türkçesine Ait Kelimeler.....	146
5.2.4. Kıpçak ve Oğuz Türkçesinde Ortak Kullanılan Kelimeler.....	146
5.2.5. Doğu ve Batı Türkçesine Ait Kelimelerin Birlikte Kullanımı.....	146
SONUÇ.....	148
KAYNAKÇA.....	154
ÖZ GEÇMİŞ.....	158

KISALTMALAR

As.: Asadli

Çar. S: Çaram Sarjam

Çev.: Çeviren

Hk.: Hokmabad

PO.: Proto-Türkçe

s.: Sayfa numarası

ss: Sayfa sayısı

Şr.: Şirvan

Trkm.: Türkmen Türkçesi

Yay.: Yayınları

+ : Kelime kök veya gövdesinin isim olduğunu gösterir.

- : Kelime kök veya gövdesinin fiil olduğunu gösterir.

~ : Kelimenin değişik iki şeklini gösterir.

ø : Örnek bulunmadığını gösterir.

> : Kelimenin önceki şeklini gösterir.

Araştırmaya Kaynaklık Eden Eserlerin Kısaltmaları

Karahanlı Dönemi Metinleri:

AH: Atebetü'l-Hakayık

DLT: Divanu Lügati't-Türk

KB: Kutadgu Bilig

KTer.: Kur'an Tercümesi

Karışık Dilli Eserler:

AKY: Ali'nin Kıssa-i Yûsufu

BH: Behcetü'l-Hada'ik fi Mev'izeti'l-Hala'ik

KA: Kitâb-ı Ata-Dede

KDKT: Karışık Dilli Kur'an Tefsiri

KT: Kudûrî Tercümesi

KF: Kitâbü'l-Ferâiz

MTB: Mevlana Celâleddin Rumî'de Türkçe Beyit ve İbareler

TYİM: Türkçe Yazılmış İlk Metinlerden Yeni Bir Keşif

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

AT: Atayi'nin Şiirleri

Aş. Paş. Hik.: Âşık Paşa Hikâye

Aş. Paş. Fkr.: Âşık Paşa, Fakir-name

CK: Cāmi-i Kaşas

Çrh.: Çarhnâme

DH: Divân-ı Hikmet

DK. D: Dede Korkut Hikâyeleri

DV: Vasiyyet-i Nûşirevan, Ahmed-i Dai Külliyyatı

Edv. Müf.: Edviye-i Müfrede

Es. Ar.: Esrârü'l-‘Ârifîn

EMŞer.: Evsafı Mesacidi's-Şerife

EZ: Ezherî'nin Şiirleri

Ferheng: Ferheng-name

GT: Gülistan Tercümesi

HD.Şiir: Hoca Dehhanî'nin Şiirleri

Işk.: Işk-nâme

Kelile: Kelile ve Dimne

KG: Kitab-ı Gunya

KGZ: Kitab-ı Güzide

Kıs. Enb.: Kısasu'l-Enbiya

KŞ.: Kitâbu's-Şemsiyye

KVz.: Kırk Vezir Hikâyeleri

Man. Tayr.: Mantıku't-Tayr

Mec. Nez.: Mecmu'atü'n-Nezâir

Mif. Nur.: Mu'min bin Mukbil

Mrzb.: Marzuban-name Tercümesi

MC: Ahmed-i Dâî, Miftâhu'l-Cenne

Mrzb.: Marzuban-name Tercümesi

MV: Mevlid Vesiletü'n-Necat

SNev.: Süheyl ü Nevbahar

SV. İbt.: Sultan Veled, İbtida-nâme

SF: Saffî'nin Şiirleri

ŞR: Şirazi'nin Şiirleri

ŞD: Şeyhî Divanı

HSN: Hassân'ın Şiirleri

HR: Hârname

HM: Hümamî'nin Şiirleri

HŞ: Husrev ü Şîrin

Yun. Em.: Yunus Emre Divanı

ŞH. Yus.: Şeyyad Hamza, Yusuf u Zeliha

Tıb. Neb.: Tıbb-ı Nebevî

ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

Harf	Çeviri Yazı	Harf	Çeviri Yazı
ا	a, ā, e	ض	ḍ, ḏ
آ	ā	ط	ṭ
ء	ʾ	ظ	ẓ
ب	b, p	ع	ʿ
پ	p	غ	ġ
ت	t	ف	f
ة	t	ق	q
ث	ṯ	ك	k, g, ñ
ج	c, ç	نك	ñ
ح	ḥ	ل	l
خ	ḫ	م	m
د	d	ن	n
ذ	ḏ	و	v, o, ō, u, ū, ū
ر	r	ه	h
ز	z	له, لا	la, le
س	s	ي	y, ı, i, ī
ش	ş		
ص	ş		

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Tezin konusu, "Karışık Dilli Eserler ile Karahanlı Dönemi Metinlerinin İmlâ, Ses, Şekil ve Söz Varlığı Mukayesesi"dir. Bu çalışmada karışık dilli eserler ve Karahanlı dönemi metinleri taranarak imla, ses, şekil ve söz varlığı tespit edilecektir. Elde edilen bu bilgiler doğrultusunda değerlendirme yapılacaktır.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Karışık dilli eser, Doğu Türkçesinin (Karahanlı Türkçesi) dil özellikleri ile Oğuz Türkçesinin dil özelliklerinin bir arada görüldüğü eserlere verilen isimdir. Karışık dilli eserlerin bir arada görülmesi durumunu bir fiil üzerinden sembolize etmek mümkündür. Bu fiil de bol- fiilidir. Doğu Türkçesinde ol- fiili bol-biçiminde, Batı Türkçesinde yani Oğuz Türkçesinde ol- biçimindedir. Bu fiile istinaden karışık dilli eserlere olga-bolga Türkçesi ile yazılmış eserler de denilmektedir.

Çalışmamızda bu fiilden hareketle eserlerde var olan hem Doğu hem Batı Türkçesi tesirini tespit etmeye ve hâlen üzerinde tartışılan bir konu olması sebebiyle bu dönem eserlerinin ne sebeplerle karışık dil özelliği gösterdiği Karahanlı metinleriyle ve Eski Anadolu Türkçesi metinleriyle mukayese edilerek tarafımızdan bir yargıya varılmaya çalışılacaktır.

3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Bu çalışma karışık dilli eserlerin gramer yönü ve söz varlığı açısından genel bir değerlendirmesini kapsamaktadır. Karışık dilli eserlerin imla, ses, şekil ve söz varlığını tespit etmek üzere dönem metinleri taranmıştır. Elde edilen verilerden hareketle karışık dilli eserlerin Karahanlı ve Eski Anadolu Türkçesi metinleri ile art zamanlı ve eş zamanlı değerlendirilmesi yapılmıştır. Başvurulan kaynaklar; Karahanlı Türkçesi için Kutadgu Bilig, DLT, Atebetü'l-Hakayık ve Kur'an Tefsiri'dir. Eski Anadolu Türkçesi için gramer kitaplarından faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KARIŞIK DİLLİLİK KAVRAMI VE KARIŞIK DİLLİ ESERLER

1.1. Karışık Dillilik Nedir?

Türklerin Anadolu'yu yurt edinmesinin ardından 11. yüzyılda Anadolu'ya gelen yoğun Türk nüfusu içerisinde Oğuzların sayıca üstün oluşları sebebi ile Anadolu ve Horasan'da kurulan Selçuklu devletinin temellerini Oğuzların attığı söylenebilir. Atılan bu temelin akabinde Oğuzlar, yeni bir yazı dili oluşturma çabası içine girmişlerdir. İslamiyet'le birlikte Arapça ve Farsçanın itibar kazanması, Moğol istilasının olumsuz etkileri gibi sebeplerle tam bir edebiyat dili oluşamamış; yazılan eserler yine bu dillerden çeviri yolu ile Türk diline kazandırılmıştır. Aysu Ata'nın Moğol fütühatı ve Doğu-Batı Türk yazı dili gelişimi hakkındaki yazısında şu satırlar Anadolu'ya gelen Oğuz nüfusunun fazla oluşuna dikkat çekmektedir:

Moğol fetihleri pek çok Oğuz (Türkmen) boyunun veya topluluklarının batıya kayışına sebep olmuştur. Bugünkü Türkmenistan, Horasan, Azerbaycan ve Anadolu'da zaten önemli ölçüde olan Oğuz varlığı, bu hareketle İran ve Anadolu'daki sayısını artırmıştır (Ata, 2010: 32).

Geride bırakılan coğrafyanın edebi dili, Eski Türkçenin içerisinde değerlendirilen Karahanlıca ve aslında onun da içinde barındırdığı Uygur geleneğinin oluşturduğu bir edebi dildir. Araştırmacıların yön adını dikkate alarak Doğu Türkçesi adını verdiği bu yazı dili geleneğinin devamında Harezmi-Kıpçak Türkçesi şekillenmeye başlamıştır. Ancak karışık dilli olarak adlandırdığımız eserleri Harezmi-Kıpçak Türkçesinin tesirinde değil, Karahanlı Türkçesinin etki alanı içerisinde değerlendirmek gerekmektedir. Ahat Üstüner, karışık dilli eserlerin değerlendirmesine dair yazısında farklı boyların iç içe yaşamaları nedeniyle, temelini Kaşgar Türkçesinin oluşturduğu ortak yazı dilinden bahseder ve farklı boyların ağız özelliklerinin bu yazı diline yerleşmesi sonucu karışık dilli eserlerin ortaya çıktığını ifade eder (Üstüner, 2014).

Doğu Türkçesi meselesine değinme ihtiyacı araştırmacıların karışık dilliliği Doğu-Batı Türkçesi temelinde ele alırken Kıpçak unsurları ile Oğuz unsurlarının bir arada bulunduğu metinleri karışık dilli eserlere dâhil etmesinden doğmuştur. Çalışmamızda Doğu Türkçesi olarak kastettiğimiz Karahanlı Türkçesi; Batı Türkçesi olarak kastettiğimiz ise Eski Anadolu Türkçesi olacaktır. Bu değerlendirmenin neticesinde de karışık dillilik ile anlatmak istediğimiz, Karahanlı Türkçesinin ve Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerinin bir arada yer aldığı durumlar için olacaktır. Bu değerlendirmelerin ardından karışık dilliliğin ne olduğunu daha net ifade edememiz mümkündür.

Karışık dilli eserlerde hem Doğu Türkçesi unsurları hem de Batı Türkçesi unsurları iç içe girmiş bir görünüm sergilemektedir. Bu görünümün başında "olga-bolga" önemli bir yer tutmaktadır ve karışık dil meselesi bu ikili yapı ile özdeşleşerek "olga-bolga Türkçesi" olarak da anılmıştır. Akaid-i İslam'ı (Kitâb-ı Güzide) Eski Anadolu Türkçesine çeviren Mehmet bin Balî dönemin dil özelliğine şöyle dikkat çekmiştir:

Bu zayıf ve günahlu kul kim Muhammed b. Baydur gördüm kim mütekaddimler ulusu imâm-ı zâhid Ebû Nasr b. Zâhir b. Muhammed es-Serahsî, rahmetullahi aleyhi, bir kitâb cemeylemiş kim her bir sözi bin can değer; amma gördüm kim terkiib muhallel ve muhabbat olga bolga ibâretince yazmışlar. Diledim kim bu lâtif ve şerif nüshanın lütfi ve şerefi dahi artuk ola; ol sakim ibâretten sarîh ve fasîh ve rûşen Türkçeye döndürdüm (Arat, 1987: 317-318).

11-13. yüzyıla ait Türk dili ürünleri tam olarak gün yüzüne çıkmadığı ve sayıca az oldukları için bu dönem bir sır olarak görülmektedir. Nitekim Reşit Rahmeti Arat'ın dikkat çektiği husus da bu yöndedir: "Batı Türkçesinin bugüne kadar malûm olan en eski metinleri XIII. asrın ikinci yarısına ait bulunduğuna göre bundan önceki XIII., XII. ve hatta XI. asırlara ait metinler nerede?" (Arat, 1987: 317).

Karışık dilli olarak değerlendirilen eserler şunlardır: *Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izati'l-Halâik* (Bursa nüshası), *Kudûrî Tercümesi*, *Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'u*, *Kitâb-ı Güzîde*, *Kitâb-ı Ferâiz*, *Kitâb-ı Gunya*, *Süleymaniye Kütüphanesindeki bir Kur'an Tercümesi* (Karışık Dilli Kur'an Tefsiri), *Mevlâna'da Türkçe Beyit ve İbareler*, *Anadolu'da Bulunan Türkçe Yazılmış İlk Metinlerden Yeni Bir Keşif*.

Mecdut Mansuroğlu, "Şerhu'l Menar'ın Dili Hakkında" (Mansuroğlu 1960: 367-374) başlıklı yazısında onu karışık dilli eser olarak kabul etse de Mertol Tulum

onun Mısır'da yazıldığını ve Kıpçakça olduğunu "Şerhu'l Menâr Hakkında" (Tulum, 1946: 133-138) başlıklı yazısında ele almakta ve eserin Eski Anadolu Türkçesi dil yadigârı olmadığını ifade etmektedir.

Karışık dilli eserlerin tarihlendirilmesi hususunda anlaşmazlıklar bulunmaktadır. Ali'nin Kıssa-i Yusuf'u H. 630/M. 1233 olarak tarihlendirilmiştir. Ancak yazıldığı coğrafya (Bu konu netlik kazanamasa da şu üç yerin ismi tahmin edilmektedir: Harezm, Buhara, Kırım.) sebebiyle Anadolu'nun ilk eserlerinden sayılmamaktadır. Mustafa Koç'un "*Anadoludaki İlk Türkçe Telif Eser*" yazısında Behcetü'l-Hadâik'in yeni bir nüshasından bahsedilmekte ve eserin yazılış tarihi 1270-1286 olarak belirtilmektedir (Koç, 2011: 167). Bu sebeple de Anadolu'daki ilk Türkçe telif eser olarak Behcetü'l-Hadâik kabul görmektedir. Tartışma konusu olan diğer bir husus da bu eserlerin dili üzerinedir. Bizim asıl konumuz bu karışık dilliliğin neden ortaya çıktığıdır. Karışık dilli eserlerin neden ikili kullanımlara sahip olduğu konusunda üç temel görüş bulunmaktadır:

Birinci grupta; karışık dilli eserleri Doğu Türkçesinden Batı Türkçesine geçiş merhalesi (Arat, Buluç, Korkmaz, Canpolat, Mansuroğlu, Ergin) olarak kabul edenler bulunmaktadır.

İkinci grupta; Şinasi Tekin tarafından bu eserlerin bir geçiş dönemi eseri olmadığı, farklı bölgelerde kopya edilmiş ya da Türkistan'dan gelmiş bazı kişilerin ağız özelliklerinin etkisine dayandığını ve dolayısı ile bu ikili kullanımların müstensih hatası olduğu ileri sürülmüştür. Günümüzde ise araştırmacılar bu görüşü destekler nitelikte çalışmalar yapmaktadır (Ercilasun, Üstüner, Erdem, Sarı, Tezcan).

Üçüncü grupta; Horasan Türkçesi üzerine Doerfer'ın yaptığı araştırmalar ışığında bu dönemde bulunan ikili şekillerin geçiş ya da müstensih kaynaklanmadığı ifade edilmiş ve hem Doğu hem de Batı Türkçesi özelliklerini bünyesinde barındıran Horasan Türkçesi için bu ikili kullanımların yadırganacak bir durum olmadığı söylenmiştir (Korkmaz, 2013: 85). Zeynep Korkmaz birinci ve ikinci grup görüşün birleşimi olan bu görüş üzerine yoğunlaşmaktadır. 1956 yılındaki V. Türk Tarih Kongresinde Reşit Rahmeti Arat tarafından ileri sürülen geçiş merhalesi hususuna Arat şu soruyu sorarak başlıyor: "Cenup¹ şivesinin (Batı

¹ Cenup, güney demektir. Ancak bazı araştırmacılar tarafından Batı Türkçesini ifade etmek için "Cenup şivesi" kullanılmıştır.

Türkçesinin) bugüne kadar malûm olan en eski metinleri XIII. asrın ikinci yarısına ait bulunduğuna göre, bundan önceki XIII., XII. ve hatta XI. asırlara ait metinler nerede?" (Arat, 1987: 317). Akaid-i İslâm adlı eserde geçen bir kayda dayanarak bahsettiği ara döneme ait eserlerin mevcut olması gerektiğini düşünür ve bu eserlerin dil açısından geçiş özelliklerine sahip olması gerektiğini belirtir. Reşit Rahmeti Arat, "Türk Dilinin İnkişâfına Dair" başlıklı makalesinde: "Türk dilinin ve bilhassa Anadolu yazı dilinin tarihî inkişâfında bir geçiş merhalesi teşkil eden bu eski metinler, dil hususiyetleri bakımından, bu 'karışık' devreye âit bulunmaktadır. Dilin bir taraftan teşekkül ve inkişâfını, diğer taraftan bunun eski umûmî yazı dili ile olan ilgisini daha yakından tâyin ve tespit etmek için bu karışık devir yahut Muhammed bin Baydur'un ifâdesi ile 'olga-bolga' devri metinlerinin dikkatle taranması ve araştırılması lazımdır." diyerek bu sahadaki araştırmaların yoğunlaştırılmasını ifade etmiş ve bu karışık devreyi geçiş merhalesi olarak değerlendirmiştir. Karahanlı edebî diliyle Eski Anadolu Türkçesi arasında organik bir bağ olduğunu da belirtmiştir.

1959'da Muharrem Ergin, Sadettin Buluç tarafından bulunan Behcetü'l-Hadâik ile kendisi tarafından Bursa'da bulunan Şerhü'l-Menâr'ı, "Eski Türkçeyi Batı Türkçesine bağlayan, Batı Türkçesinin XIII. asırdan önceki durumunu, başlangıcını içine alan aşağı yukarı bir iki asırlık çok önemli devrenin, metinleri ele geçmediği için Türk dilinin başlıca karanlık devresi olan bu devrenin ilk metinleri kabul eder." (Ergin, 1959: 119-149). Nihayet Behcetü'l-Hadâik üzerinde doktora yapan Mustafa Canpolat bu eserin "Oğuz lehçesinin ilk verilerinden" olduğunu kabul eder. Ona göre eserin "yazıldığı bölgenin Anadolu, yazılış tarihinin de XII. yüzyıl sonları ya da XIII. yüzyıl başı olması gerçeğe en yakın ihtimaldir." Eserdeki dil karışıklığının sebebi, "yazı dilinin etkisi ve buna kendiliğinden yerli özelliklerin karışmaya başlaması"dır. Müellif, "etkisi altında kaldığı Doğu Türkçesi yazı dili geleneği ile yerli lehçe özellikleri arasında bocalamıştır" (Canpolat, 1967: 174-175). Yine Canpolat'a göre "bütün yerli lehçe özellikleri bir anda ve bir çırpıda yazı diline girmemiş, ortak kültür dili ile yerli lehçe arasında uzun bir çarpışma olmuş, bu arada bir yandan eski yazı dilinin, bir yandan da yavaş yavaş bir yazı dili hâline gelmeye başlayan yerli lehçenin özelliklerini taşıyan eserler yazılmıştır." (Canpolat, 1967: 166). Zeynep Korkmaz da 1973, 1974 ve 1994 yıllarında yazdığı muhtelif yazılarda aynı fikri savunur. Korkmaz 1973'te yazdığı "Selçuklular Çağı Türkçesinin Genel Yapısı" adlı yazısında görüşlerini şu maddelerle ortaya koyar:

1. Anadolu yazı dilinin kuruluşu sanıldığı gibi Anadolu bölgesinde XI-XII. yüzyıl sonlarında ve kendi içinde başlamış bir kuruluş değildir. Aynı dönemdeki Orta-Asya yazı dili ile bağlantılı bulunmaktadır. Anadolu'ya gelen Oğuzlar, kendileri ile beraber bir yazı dili geleneği de getirmişlerdir. Bu durum Eski Anadolu Türkçesinin imlasında, Arap-Fars imla geleneği yanında bir süre eski Uygur imla geleneğinin devam ettirilmesiyle de tanıklanmaktadır.

2. XI-XII. yüzyıllarda Orta-Asya'da tek bir yazı dili durumunda olan Karahanlı Türkçesinden, Oğuz-Türkmen özelliklerine dayalı Eski Anadolu Türkçesine atlayış, iki yazı dili arasındaki bir geçiş dönemi ile gerçekleştirilebilmiştir. Bu nedenle Anadolu'da Selçuklu Türkçesi diye adlandırdığımız dönem bu bağlantıyı sağlayan bir geçiş dönemi niteliğindedir.

3. Bir yazı dilinden başka nitelikte yeni bir yazı diline geçerken önceki yazı dilinin kalıntıları ile yeni yazı dilini oluşturan özellikler bir süre bir arada ve karışık olarak yer alacağı için, bir geçiş dönemini yansıtan Selçuklu Türkçesi de genellikle karışık bir dil yapısındadır (Korkmaz, 1995b: 286).

Zeynep Korkmaz bu fikirlerine paralel olarak karışık dilli eserlerin dil özelliklerini, on bir madde hâlinde Selçuklu Çağı Türkçesinin dil özellikleri olarak verir (Korkmaz, 1995b: 284-285).

Korkmaz, "XI-XIII. Yüzyıllar Arasında Oğuzca" adlı yazısında da karışık dilli eserlerdeki karışıklığın "istinsahlardan gelme karışıklıkları aşan ve doğrudan doğruya yazıldıkları devrin genel dil yapısı ile ilgili olan organik birer karışıklık olduğu"nu ifade eder (Korkmaz, 1995c: 271).

"Geçiş devri" fikrine karşı en ciddî itiraz Şinasi Tekin'den gelmiştir. Tekin, "1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde Olga-bolga Sorunu" başlıklı yazısında (1974) geçiş devri taraftarlarına, 14. yüzyılın başındaki Tezkiretül-Evliya, Kelile ve Dimne, Kısas-ı Enbiyâ, Yunus Emre, Ahmed Fakîh, Sultan Veled, Âşık Paşa'da niçin karışık dil özellikleri bulunmadığını; eğer karışık dilli bir devir yaşanmışsa 13. yüzyıl başında birdenbire bu "katıksız Oğuzca" eserlerin nasıl ortaya çıktığını sorar (Tekin, 1974: 67-68).

Şinasi Tekin'e göre;

Oğuz yazı dili, Eski Türkçenin etkisi altında doğmuş olsaydı, Yunus Emre, Âşık Paşa, Ahmed Fakîh ve Sultan Veled'in bu cereyanın dışında kalmaması gerekirdi. Orta Asya İslam-Türk yazı dilinin Anadolu'ya etkisi, yalnız tek tük kişiler aracılığıyla olmuş ve bu etki de sadece onu getiren ve Anadolu yöresine yerleşen Orta Asyalı yazarın kendi eserlerine inhisar etmiş, kendi dışını, çevresini etkileyememiştir. Orta Asya'nın Türk ve İran asıllı bilgin ve şairleri, siyasî baskılar ve huzursuzluklar yüzünden, özellikle XII. yy.ın sonundan itibaren Anadolu'ya göç etmeye başlamışlardır. Bunlar tabii olarak Oğuzca konuşan Anadolu halkına,

eserlerinde doğrudan doğruya Orta Asya Türkçesiyle hitap edemedikleri gibi, Oğuzca'yı da pürüzsüz bir şekilde hemen öğrenememişlerdi; onun için isteyerek veya istemeyerek bilerek veya bilmeyerek birbirini tutmayan ayrı şive özelliklerini eserlerinde yanyana kullanmak zorunda kalmışlardı (Tekin, 1974: 69).

Konunun sonunda Şinasi Tekin görüşlerini şu maddelerle sonuçlandırır:

1. Oğuz şivesine aykırı özellikler taşıyan Eski Anadolu Türkçesi metinlerinin dili, Eski Türk yazı dilinin etkisi veya kalıntısıyla ilgili değildir.
 2. Yani bu özellikler genel değil, özeldir; tek tek kişilerindir (Bununla ilgili olarak Mevlana ile oğlunun dillerini yeniden hatırlatalım.).
 3. Orta Asya'dan Anadolu'ya, Suriye'ye gelen yazarlar XII-XIII-XIV. yy.da henüz kuruluş devrini yaşayan Oğuz yazı dilini, eserlerinde kendi şivelerinin de özelliklerini kullanmakla etkileri altına almaya çalışmışlardır.
- Fakat bu etki uzun ömürlü olmamış XV. yy.dan itibaren bu türden eserler büsbütün ortadan kalktığı gibi konularının çekiciliği dolayısıyla ilgi görenler de bilerek değiştirilip yeniden katıksız Osmanlıcaya aktarılmışlardır." (Tekin, 1974: 70).*

Zeynep Korkmaz'ın karışık dilli eserlere hakkındaki değerlendirmesi şöyledir:

Bilindiği gibi Batı Türkçesi içerisinde kabul ettiğimiz Eski Anadolu Türkçesi, XIII. asırdan sonra gelişme kaydetmiş, XV. asırda da klasik bir yazı dili hâlini almıştır. Bu iki, iki buçuk asırda yazılmış eserlere şöyle bir bakıldığında, birbirini tutmayan imla ve ses özellikleri görülür. Bilhassa ilk devir metinlerinde hem Doğu hem de Batı Türkçesi özelliklerinin bâriz bir şekilde görüldüğü böyle metinlere "olga-bolga", "alga-bolga" veya "algay- bolgay" adı verilir. "Olga-bolga", "olgay-bolgay" vb. ifadelerden hangisinin doğru bir söyleyiş olduğunu bu gün için belirtme imkânı yoktur. Ancak Kitâb-ı Güzîde'nin orjinal nüshası bulunduğu anda bu konu açıklığa kavuşacaktır (Korkmaz, 1973: 31).

Olga-bolga dilinin ortaya çıkışı ile ilgili bugüne kadar iki görüş öne sürülmüştür. Bunlardan birincisi, diğer Türk boyları gibi Oğuzların da müşterek Orta Asya Türkçesinin tesir sahasında olmasıdır. R. Rahmeti Arat'ın ilk önce ortaya attığı bu görüşe göre yerli şiveler merkezden uzaklaştıkça Müşterek Orta Asya Türkçesinin etki alanı azalmış ve yavaş yavaş kendi şivelerini esas alan bağımsız bir edebî dil oluşturmaya başlamışlardır. Ama ne var ki bunda tam başarı elde edemediler. Yazdıkları eserlerde büyük ölçüde kendi şivelerinin özelliklerini göstermekle birlikte Müşterek Orta Asya Türkçesi yazı geleneğine de zaman zaman uydular. Edebî bir dil oluşturma yolunda ortaya çıkan bu karışık dilli geçiş devresi görüşü, daha sonra Mansuroğlu, Buluç, Ergin, Korkmaz, ve Canpolat tarafından benimsenmiştir (Tekin, 1974: 65).

1.2. Karışık Dilli Eserler

1.2.1. Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izeti'l-Halâik

Dinî, ahlâkî nasihatleri toplayan didaktik bir eserdir. Eserin; Bursa, İstanbul, Ankara ve Berlin olmak üzere dört nüshası vardır:

Eserin, dil yapısını en iyi yansıtan, 703 (1303) yılında Ebü Bekir b. Şeyh Ali b. Muhammed tarafından istinsah edilen 353 sayfalık eksik bir nüshası Bursa'dadır (Orhan Ktp., Kurşunluoğlu Kitapları , Tasavvuf, nr. 5) 880'de (1475) Ahmed b. Hüseyin b. Hacı Müsa tarafından yazılan 325 yapraklık, dil bakımından yenileştirilmiş diğer bir nüshası ise İstanbul'dadır (Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr. 354). Bunlardan başka Ankara Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde yine dili yeni 140 yapraklık, 20-41. meclisleri eksik bir nüsha ile Almanya'da bulunan ve Türkçe yayınlarda Marburg nüshası olarak geçen 291 yapraklık Berlin (Staatsbibliothek, nr. I076) nüshası vardır (Erkan, 1992: 347).

Berlin nüshasını Hanna Sohrweide tanıtmış, eser hakkında bilgi vermiştir. En eski nüsha olması ve karışık dil özelliklerini barındırması sebebiyle çalışmamızda bu nüsha kaynak olarak kullanılmış ve Mustafa Canpolat'ın doktora çalışması (1965) bize yol gösterici olmuştur.

1.2.2. Kitâbü'l-Ferâiz

Fakih Yakut Arslan tarafından H. 743 tarihinde Farsçadan çevrilmiştir. [Semerkandlı Abu'lleys bu kitabı "barsi dilince" (Farsça) yazmıştır.] Miras dağıtımıyla ilgili küçük bir risaledir. Eser bir kitabın sonuna başka bir kitaptan koparılıp eklenmiştir. Tamamı 72 yapraktır ve Ferâiz Kitabı 60a-71b sayfaları arasında yer alır. Bibliothèque Nationale'in (Paris) Türkçe yazmaları arasında 62 numaradadır. Şinasi Tekin'in tespitine göre Fakih Yakut Arslan'ın eserinde olga-bolga unsurları bulunduğu için onun doğudan -Oğuz dil bölgesi dışından bir yerden-geldiği düşünülmektedir.

1.2.3. Kudurî Tercümesi

Abu'l-Husayn Ahmed b. Mumme al-Ḳudûrî al-Bagdadî'nin Arapça olarak yazdığı Al-Kudûrî (428 H.-1037 M.) diye meşhur olan fıkıh kitabıdır. Farsça ve Türkçeye aktarılmış metinler ve şerhleri mevcuttur.

Eserin bilinen tek yazma nüshası, Londra Üniversitesine bağlı School of Oriental and African Studies'in eski öğretim üyelerinden Mr. Mundy'nin

özel kitaplığında Ms. 89 sayıda kayıtlıdır. 242 mm. x 182 mm. ölçüsündeki yazma, 119 yaprak tutarında ve siyah, meşin bir cilt içindedir. Kalın, parlakça bir kâğıt üzerine, kırmızı başlıklar ve harekeli nesih ile yazılmıştır. Her sayfasında kenarları cetvelsiz 17 satır bulunmaktadır. Güzel bir nesihle yazılmış olan bu yazma, ne yazık ki, tek elden çıkmamış, birkaç kez el değiştirmiştir. Ayrıca son yaprak (119) dil bakımından da ana metinden ayrılmakta, tam bir Doğu Türkçesi özelliği taşımaktadır. Yazmanın sonunda ve metinden önceki baş sayfasında, eserin, Mevlâna Halil b. Hasan eliyle kopya edildiğini gösteren iki kayıt ve bir de 888 yılı var ise de kopya sırasında eserin birkaç el değiştirmiş olması dolayısıyla bu müstensih kaydını ve verilen 888 (M.1482) yılını ihtiyatla karşılamak zorundayız (Korkmaz, 1968: 225).

Eser üzerine yapılan kapsamlı bir çalışma bulunmadığı için Zeynep Korkmaz'ın Türk Dil Kurultayında sunduğu bildiriden faydalanılmıştır (Korkmaz, 1968: 356).

1.2.4. Kitâb-ı Güzide

Kitâb-ı Güzide, Ebu Nasr bin Tahir bin Muhammed es-Serahsî adlı bir din âlimi tarafından kaleme alınan ve Mehmet bin Bâli tarafından da XIV. yüzyılda Anadolu Türkçesine aktarılan en eski dini metinlerdendir.

Mehmet bin Bâli tarafından Eski Anadolu Türkçesine aktarılan ve içerisinde barındırdığı "olga-bolga" unsurları sebebiyle dönemin adlandırılmasına da vesile olan eser, "olga-bolga" tabirinin kullanılması yönüyle dikkatleri üzerine çekmiştir:

Bu zayıf ve günahlu kul kim Muhammed b. Baydur gördüm kim mütekaddimler ulusu imâm-ı zâhid Ebû Nasr b. Zâhir b. Muhammed es-Serahsî, rahmetullahi aleyhi, bir kitâb cemylemiş kim her bir sözi bin can değer; amma gördüm kim terkiib muhallel ve muhabbat olga bolga ibâretince yazmışlar. Diledim kim bu lâtif ve şerif nüshanın lütfi ve şerefi dahi artuk ola; ol sakim ibâretten sarîh ve fasîh ve rûşen Türkçeye döndürdüm (Arat, 1987: 317-318).

Eserin; Paris, İstanbul ve Berlin gibi pek çok nüshası bulunsa da bahsi geçen olga-bolga ibaretince varlığını sürdüren metin günümüze ulaşmamıştır.

1.2.5. Kitâb-ı Ata-Dede

Kitâb-ı Ata-Dede'nin bilinen tek nüshası Türk Dil Kurumu Türkçe Yazmalar Kütüphanesinde, B 42 numara ile kayıtlıdır. Dinî-didaktik bir eserdir. Eserin Doğu Türkçesi özelliklerinin görüldüğü ilk 18 sayfalık bölümünde birbiriyle ilgili konulara yer verilmiştir. Bu bölümde bazı sayfalar eksik olduğundan ortak konular arasında

kopukluk görülmektedir. Yazmanın karışık dil özellikleri taşıyan ilk 18 sayfasında sırasıyla şu konular işlenmiştir:

1. Fatiha suresinin adları (1b-2a)
2. Hz. Muhammed'in miraca çıkması (2a-2b)
3. Fatiha suresinin tefsiri (3a-10a)

Eserin Eski Anadolu Türkçesi özelliklerinin düzenli olarak görüldüğü bölüm (10b-158a) 28 baba ayrılmıştır.

Yazarın adı, eserin ketebe kaydında "Ağa Dede bin Beg Temir" olarak kayıtlıdır. 157 yapraktan oluşan eserin üzerinde müstensih'in adı ile eserin istinsah tarihi yoktur. Kütüphane katalogundaki kayda göre baştan iki sayfa eksiktir. Ayrıca ilk bölümlerde de arada eksik sayfalar bulunmaktadır.

Güneş'in değerlendirmesine göre eserdeki Oğuz Türkçesi dışı unsurlar Harezm veya Çağatay Türkçesine ait olmayıp Memlük Kıpçakçasının izlerini taşır. Eserde bahsi geçen Kıpçakça özelliklerden bazıları şunlardır:

1. Söz başı /b-/ sesinin muhafaza edilmesi: nitekim haber bërdi (KA: 1b/2).
 2. +nI belirtme hâli eki: Teñri Ta'âlânı ögme (KA: 1b/14).
 3. +ğA yönelme hâli eki: Teñrige şükür kılmaqlık (KA: 1b/13).
 4. -ğAy gelecek zaman eki: peygâmberniñ şevâbın bergey (KA: 8a/5).
- Eserin 18. sayfadan sonraki bölümlerinde (10b-158a) tipik Eski Anadolu Türkçesi özellikleri ağırlıklı olarak görülmektedir. Ancak arada fonetik açıdan bazı farklı dil özelliklerini de görmek mümkündür. Mesela 44a sayfasında tofrağ (KA: 44a/6), 109b sayfasında küf (KA: 109b/2) olarak tespit edilen kelimelerin taşıdığı fonetik özelliklerin daha çok Çağatay Türkçesi dönemine ait eserlerde görülmesi eserin dilini ilginç kılan başka bir durumdur (Güneş, 2015: 7).

Yazmanın baş tarafının Kıpçak Türkçesine ait özellikler taşıması, sonraki bölümlerde Eski Anadolu Türkçesinin ağırlıkta olması ve arada Kıpçak Türkçesine ait bazı sözlerin görülmesi, Anadolu Türkçesini de bilen bir Kıpçak Türk'ünün bu eseri Eski Anadolu Türkçesine aktardığı olasılığını güçlendirmektedir (Argunşah, 2014: 56-74).

1.2.6. Kitab-ı Gunya

Dil yönünden Oğuz-Kıpçak husûsiyetleri gösteren bu eser tahmini olarak 14. asrın ikinci yarısında (781/1378) tercüme edilmiştir. Mütercimi bilinmemektedir. Eserin sonundaki tarih muhtemelen tercüme tarihi olarak değerlendirilmiştir.

Eserin tek yazma nüshası Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphânesi'nde 4006 numarada kayıtlıdır. Kitabın üzerinde, "*İnegöl'e tâbî Gelene Karyesi'nde Hacı Ahmed'in kerimesi Şerife'nin İshak Paşa Kütüphânesi'ne vakfıdır, 29 Eylül 1313/1898*" ibaresi vardır (Akkuş, 1995: 13). Eserin başındaki ifadelerden İmâm Kâzî adlı bir zat tarafından yazılmış veya tercüme edildiği anlaşılmaktadır. Mensur bir ilm-i hâl kitabıdır. Yüz yetmiş bir varaktan oluşmaktadır. Muzaffer Akkuş eserin diliyle ilgili şunları belirtmektedir:

Anadolu Türkçesinin kuruluş devrinde, Eski Türk yazı dili özellikleri ile Oğuz-Kıpçak hususiyetlerini birleştiren geçiş devresi özelliklerinden Türkiye Türkçesi'ne ve Anadolu Ağızları'na uzanan yolda, iki devir arasında köprü vazifesi gören bir eserdir. Bu şekliyle Kitâb-ı Gonya'da bir yandan geçiş devresinin özelliklerini, bir yandan da Türkiye Türkçesine uzanan gelişmelerin başlangıcını bulmaktayız (Akkuş, 1995: 13-14).

1.2.7. Karışık Dilli Kur'an Tefsiri

Eser, Milli Kütüphane, Yazma Eserler Bölümü A-2848 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Metnin tamamı 121 varaktır. Nesih kırması bir hatla yazılan eserin her sayfasında 17-22 arasında değişmekte olan satır bulunmaktadır. Eser içinde yazılış tarihi ve kim tarafından yazıldığı konusunda şüpheli bir kayıt bulunmaktadır. Bu kaydın eserin asıl yazanı ve yazıldığı tarih olmaktan çok istinsah eden ve eserin istinsah tarihiyle ilgili olduğu düşünülmektedir.

Metnin 56a sayfasında yer alan "*sene 1251, tahrîr-i hurûfa ol evvel biñ eki yüz elli birinde el-Hâcî 'Osmân alacak bu rüşvemiz bēş yüz gurus vardur ve's-selām sehve'l-hāl Seyyîd Baṭṭal efendi cemâcîl ayının on beşinci kün va'addür*" kaydı eseri istinsah edenin Hacı Osman olduğunu ve H. 1251/M. 1835 tarihinde de eserin istinsah edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Eserde asıl nüshasının yazılış tarihi ve yazıldığı yer noktasında ipuçları veren bir mektup bulunmaktadır. Mektup Dağıstan valisi Mehmet Giray'ın ağzından kaleme alınmıştır. Bu mektup ve Kur'an metninin aynı hatla yazılmış olması bu iki metnin aynı tarihlerde yazıldığını akla getirmektedir. Bu mektuptaki bilgilerden yola çıkarak eserin Ruslarla mücadelelerde bulunan Mengli Giray'ın oğlu I. Mehmet Giray'ın (1514-1523) "kalgay" olduğu zamanlarda Kırım'da kaleme alınmış olduğu varsayılmaktadır. Mektuptaki olaylar ile tarihi veriler arasındaki bağdaşma eserin I. Mehmet Giray zamanında yazılmış olduğunu destekler nitelikte olsa da Mehmet

Vefa Nalbant'ın incelediği nüsha asıl nüsha değil, asıl nüshadan istinsah edilmiş nüsha olarak değerlendirilmektedir (Nalbant, 2014). Yazılış tarihi ve yeri konusunda şüpheler olsa da dil özellikleri bakımından Çağatay Türkçesi temelinde fakat Kıpçak ve Oğuz Türkçesi özelliklerini gösterdiği ifade edilmiştir. Bu özellikler asıl nüshanın yazıldığı Kırım coğrafyasının dillik durumunu da yansıtmaktadır.

1.2.8. Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'u

Ali isimli bir şair tarafından H. 630 tarihinde telif edilen Kıssa-i Yûsuf adlı eser, 13. yüzyılın ilk yarısına ait olması bakımından son derece önemlidir. Eserin müellifi hakkında isimden başka bir bilgi yoktur. Şairin adı 4965. beyitte şöyle geçmektedir: "*Bunu koşan za'îf bende adı Ali*".

Yazılış tarihi ise eserdeki dörtlükte şu şekilde yer almaktadır:

4973 *Mevlâmdan meded nuşret yitüzünden*

4974 *Receb ay calâb otuzundan*

4975 *Târihniñ altı yüz otuzundan*

4976 *Bu za'îf bu kitâbnı düzdi imdi*

H. 630'da Recep ayının otuzunda tamamlanan eser M.1232 Mayısının 12'si Perşembeye karşılık gelmektedir. Bazı kaynaklarda ise eserin yazılış tarihi 1233 olarak gösterilmektedir.

Eserin yazıldığı yer konusunda çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Caferoğlu "Harezmi sahasının daha çok Oğuzlarla meskun bir sahasında" (Caferoğlu, 1984: 141), Fuat Köprülü "Harezmi'de" (Köprülü, 1980: 276-277), Houtsma "Buhara'da" (Caferoğlu, 1984: 137), İsmail H. Ertaylan ve Bartold "Kırım'da" (Ertaylan, 1960: 1-18) yazıldığını söylemişlerdir. Brockelmann ise eseri Osmanlı Türkçesinin ilk nümunelerinden saymıştır (Brockelmann, 1917: 5-8). Eserin Berlin, Dresten, Milli Kütüphane, Kazan ve Azerbaycan nüshaları bulunmaktadır.

Batıda eser üzerine çalışmalar yapılarak metnin bir kısmı yayımlanmıştır. Bu çalışmaların başında Brockelmann tarafından yapılan *Ali's Qıssa-i Jûsuf* adlı eser gelmektedir. Türkiye'de eser üzerinde Sinan Uygur'un "Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'u (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)" adlı çalışması bulunmaktadır.

1.2.9. Mevlana Celâleddin Rumî'de Türkçe Beyit ve İbareler

13. yüzyılda Konya'da yaşadığı bilinen mutasavvıf şairlerimizden Mevlana, Belh şehrinde küçük yaşlarda ailesi ile gelerek Anadolu'ya yerleşmiştir. Dönemin edebiyat dilinin Farsça olması sebebiyle de eserlerinde Farsçayı tercih etmiştir. Fakat Mevlana'nın divanında Farsçanın yanında Türkçe beyit ve ibareler de bulunmaktadır. Türkçe beyitlerin yapısına bakıldığında Doğu Türkçesi tesirindeki "bol-" fiili ile karşılaşılırken ek düzeyinde Batı Türkçesinin etkileri görülmektedir.

Karışık dilli eserlerin oluşumunda önemli bir yere sahip olan ve yaşamı hakkında bilgi sahibi olduğumuz Mevlana'nın dilinde de karışık dil tesirlerinin görülme gerekçeleri çalışmamızda ele alınacaktır. Mecdut Mansuroğlu'nun konuyla ilgili yaptığı araştırmalar Mevlana'nın bahsi geçen beyitlerinin incelenmiş şeklini bizlere sunmaktadır (Mansuroğlu, 1988).

1.2.10. Anadolu'da Türkçe Yazılmış İlk Metinlerden Yeni Bir Keşif

İsmi, müellifi ve telif edildiği yıl hakkında henüz çok detaylı bilgiye ulaşılamayan Arapça bir el yazmanın içinde karışık dil hususiyetlerinin yer aldığı sayfalar Mehmet Berbercan tarafından tespit edilmiştir (Berbercan, 2016). Söz konusu eser Afyon'da Kazım Gülenç'in (1932-2015) evinin tavan arasında bulunmuştur. Eser 246 sayfadan oluşmakta ve 235. sayfaya kadar Arapça, 237-239 ve 244. sayfalarda Türkçe yazılan metinler bulunmaktadır. Yazımda oluşan farklılıklardan dolayı metinlerin birden fazla kişinin kaleminden çıktığı düşünülmektedir.

Eserin 237. sayfası, yıl içinde uğursuzluk getiren günlerin hangileri olduğu hakkında kamerî takvime göre sıralanan kısa bir pasajdan ve bir kişinin işlediği günahlardan duyduğu pişmanlığı dile getirdiği kısımdan oluşmaktadır. 238 ve 239. sayfalarda dua metinleri ve dokuz satırdan oluşan istihare pasajı bulunmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

İMLA ÖZELLİKLERİ

2.1. Uygur ve Arap İmla Geleneği

Türklerin tarihte geniş sahalara yayılmasıyla birlikte çeşitli kültür dairelerine girmeleri sonucu karşılıklı birtakım tesirler gerçekleşmiştir. Bu tesirlerin içinde alfabe değişikliklerinin yanında bir de bu alfabeye oluşturulan yazım geleneğinin önemi üzerinde durulmaktadır. Uygur imlasının bir anda terk edilemeyeşi sonucu Arap harfli metinler oluşturulurken bu geleneğe bağlılık büyük oranda devam etmiştir. Konuyla ilgili Osman Nedim Tuna'nın yazıtları da içine alan Uygur ve Arap imlasına değindiği yazı dikkate değerdir (Tuna, 1988).

Mecdut Mansuroğlu, "Eski Osmanlıca" başlıklı makalesinde, Uygur ve Arap imlasıyla ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır:

Uygur imlasının özellikleri:

1. Ünlülerin yazılması,
2. ñ sesi için ك grubunun kullanılması,
3. Kalın sıradan kelimelerde de س kullanılması,
4. ç ve p'nin ج (c) ve ب (b) olarak yazılması,
5. Bazı eklerin tabandan ayrı yazılması,
6. Yabancı kelimelere gelen eklerin ünlü uyumuna uymaması.

Arap-Fars imlasının özellikleri:

1. Ünlülerin yazılmaması,
2. Kalın sıradan kelimelerde ص kullanılması,
3. (ç) ve پ (p) nin kullanılması,
4. Eklerin kelime tabanından ayrılmaması,
5. Vav elif yazılması,
6. Tenvin kullanılması (Mansuroğlu, 1988: 249-250).

Yukarıda bahsedildenden özelliklerin yanında Uygur imlasının bir sonucu olarak /t/ için kalın sıradan kelimelerin yazımında ت kullanımı devam etmektedir.

2.2. Ünlülerin İmlası

Ünlülerin yazılışı harf ile gösterildiği zaman Uygur imla geleneği, hareke ile yazıldığında ise Arap imla geleneği etkisi anlaşılmaktadır.

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Karahanlı dönemi metinlerinde bazı kelimelerin yazımında hem harekeli hem de harfli kullanımları aynı anda görmemiz bu dönemin Arap-Uygur karışık imlasının bir sonucudur [bir بىر ~ بىر (DLT)].

Uygur imlası: iligün ايليگون (KB: 17), ukuşluğ اوقوشلۇغ (KB: 22), munı teg مونىگ (KB: 24), bolmağr بولماغور (KB: 21).

Arap imlası: üm أم "şalvar" (DLT-I: 36), kut قُت (DLT-I: 320), öge اكا (DLT-I: 90), çigne چىگنا "tırmık" (DLT-I: 4359).

Karışık Dilli Eserler:

İlk hece ve kelime ortasında ünlüler genellikle hareke ile nadiren de harf ile gösterilmektedir:

Uygur imlası: yaş ياش "yaş" (KDKT: 26a/09), oğlan اوغلان "oğul, çocuk" (KDKT: 3a/08), baş باش "baş", bakmaqda بىماقدا (AKY: 112:20), ağaç اعاچ (KG: 151b/3), atası اتاسى (KA: 80b/5), boş بوش (KA: 48a/10), ırmak ايرماق (KA: 89a/2).

Arap imlası: başum باشم "başım" (BH: 304:6), bakmaq بىمىق (BH: 168:5), ağaç اعاچه (KA: 118b/6), tarak طراق "tarak" (KA: 56b/8), barmaq بىرمىق "parmak" (KG: 5a/4), ağaç اعاچ (KG: 25a/3), elin الن (AKY: D18a/1075), biri برى (AKY: B10a/544), bu kün بوكن (AKY: B10a/537).

İkili yazımı mevcut olanlar: ol اول (BH: 110:5) ~ ol أل (BH: 172:6), altun ألتون (KG: 8b/10) ~ altun ألتن (KG: 58b/7).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Uygur imlası: kapu قابو (EMŞer.).

Arap imlası: sevüne ساوكة (EMŞer.), gicesinüñ كجيسىنك (MC), gice كجه (Snev.), işleye اشلپا (MC), ördek اردك (Mrzb.), uçmaq اجماق (MC).

2.2.1. Kapalı /ə/

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

İlk olarak Köktürk harfli bazı Türkçe metinlerde özel bir harfle gösterilen ve Türkçede varlığı tartışma konusu olan kapalı /ə/ sorunun çözümü Arap harfli Türkçe

metinlerde daha da zor bir hâl almıştır. Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig*'de bu sese yer vermemiş ve *Atebetü'l-Hakayık*'ta kapalı /è/ nin varlığına karşı çıkmıştır. *Atebetü'l-Hakayık*'ta yer alan e/i yazımlarını müstensih hatalarına ve devrin farklı şivelerinde oluşan ünlü değişmelerinin yazı diline alınmaya başlamasına bağlamıştır.

Divanu Lügati't-Türk üzerine çalışan Besim Atalay, kapalı /è/ sesinin varlığını kabul etmiştir. Eserde /è/ sesi için "yældirdi" kelimesinin ilk hecesinde hem üstün hem de esrenin bu sesin varlığına işaret olduğunu söylemektedir (Atalay, 1999: 99).

Karahanlı Türkçesinde /è/ sesinin varlığı konusunda Mecdut Mansuroğlu'nun öne sürdüğü iki kanıt vardır:

1) è sesi için e ~ i arasındaki kaymalar (aslî i ve e için değil),

2) Kutadgu Bilig'in el yazmalarından biri /è/ sesini çoğunlukla üstünlü ye ile transkribe eder. Kutadgu Bilig'in bu özelliğine Brockelmann da değinmiş, fakat bu özel yazımın yazıcının çift söyleyişleri anlatma isteğinden de kaynaklanıyor olabileceğinden söz etmiştir (Mansuroğlu, 1998: 136).

Karahanlı Türkçesinden günümüze kadar görülen kapalı /è/ örnekleri aşağıdaki gibidir:

yana > *yene* > *yène* "tekrar" (KB:126), *ye-* > *yè-* "yemek yemek" (DLT-III: 67-5; KB:159), *yældirdi* "estirdi" (DLT-III: 98), *kėtişdi* "ayrıldı" (DLT-II: 90).

Karışık Dilli Eserler:

Behcetü'l-Hada'ik'te kapalı /è/ sesi *ye* (ﻯ) veya *esre* (ﺀ) harekesi ile gösterilmiştir. Birinci teklik şahıs zamiri çekimli hâlde *mini*, *minüm*, *minden*; ikinci teklik şahıs zamiri de *sini*, *sinün*, *sinden* şekillerinde bulunmaktadır. Buna karşılık bu zamirler yalın hâlde *men* ve *sen* şekillerinde geçmektedirler. Bu kelimeler seyrek olarak *meni*, *menüm* ve *seni*, *senün*, *senden* şeklinde harekeli olarak da bulunmaktadır. Bunların dışında ikili kullanımlar metinde görülmemektedir.

Kitab-ı Gunya'da ilk hecede bulunan /e/ sesi üç şekilde varlık göstermektedir. Birinci grup Eski Türkçede /e/ ile yazılan bazı kelimelerin /e/ ile yazılmaya devam etmesinden oluşmaktadır (*ked-* > *gey-* "giymek" KG: 11b/8). İkinci grup, günümüzde /e/ olarak kullanılsa da *Kitab-ı Gunya*'da /è/li olarak yazılanlardan

oluşur (*bêl* "bel" KG: 150a/1). Üçüncü grup ise metinde eski /e/ sesini muhafaza edip bugün de aynı şekilde kullanılan kelimelerden oluşmaktadır (*ev* KG: 9a/10). Kelime başında esre (ـ) ve esreli ye (ـي) ile yazılmıştır. Hem esreli hem de esreli ye'nin kullanıldığı ikili yazımlar da görülmektedir.

Karışık Dilli Kur'an Tefsiri, e/i sorunu bakımından /i/ tarafını temsil etmektedir. Metinde kapalı /è/, kelime başında اى veya ى şeklinde gösterilmiştir.

Kitâbü'l Ferâiz'de, kapalı /è/ sesinin ikili kullanımı, bêr- بر (7 yerde), vër- ور (519 yerde), ver- وِر (2 yerde) örneğinde tespit edilmiştir. Bunun dışındaki örnekler kapalı /è/ sesinde kararlılık göstermektedir.

Kitâb-ı Ata'da kapalı /è/ sesini yazıda gösterecek herhangi bir işaret bulunmamaktadır. Metinde e/i ile karışık yazılan kelimelerdeki sesler kapalı /è/ olarak kabul edilmiştir. Kapalı /è/ ünlüsü metinde üstün (-), üstünlü elif (İ), esre (-), esreli ye (ـي), esreli elif (ـي) veya esreli elif ye (ـي) ile yazılmıştır.

Kudurî Tercümesi'nde yê-, dê-, yêñ, êrte, yêt-, bêş, yemiş kelimeleri kapalı /è/ ile yazılmıştır (Korkmaz, 1968: 358).

Mevlâna Celâleddin Rumî'de Türkçe Beyit ve İbareler'e bakıldığında kapalı /è/ için özel bir işaret kullanılmamış ve harekelendirme yapılmamıştır. Ancak Mecdut Mansuroğlu şu kelimeleri transkribe ederken kapalı /è/ olarak belirtmiştir: *vërme*, *vërgil* (MTB: III-3).

Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'unda ilk hecedeki /e/ler bazen /è/ olarak bazen de /e/ olarak transkribe edilmiştir.

Kapalı /è/ ünlüsü metinlerde ye (ـي), (ـي), esre (ـ), üstün (-), üstünlü elif (İ), esreli ye (ـي), esreli elif (ـي) veya esreli elif ye (ـي) ile yazılmıştır.

Metinlerde tespit edilen örnekler şöyledir:

bêl "bel" بِلْ (KG: 150a/1).

bêlik "saç bölüğü" بَلِكْ (BH: 119:3).

bên بِنْ (KG: 113b/9) ~ *ben* بَنْ (KG: 23a/15).

bêr- "vermek" بِرْ (BH: 67:2) ~ *vër-* "vermek" وِرْ (BH: 208:4).

bêş "beş" بَشْ (BH: 10:6), *bêş* "beş" بَشْ (KA: 110 b/14), *bêş* "beş" بَشْ / بَيْشْ (KG: 6b/14).

bêz "bez, kumaş" بَزْ (BH: 286:5), *bêz* "bez" بَزْ / بِيَزْ (KG: 71b/2).

- béz-* "bezmek, usanmak" بَزْ (KG: 71b/2).
- dè-* "demek, söylemek" دِ (BH: 10:18), *dè-* "demek, söylemek" دِ (AKY: 289)
- ~ *de-* "demek, söylemek" دِ (AKY: 250), *dè-* "söylemek, demek" دِ (KG: 9b/1, 15b/8).
- dèdi* دَدِي (KA: 89a/1) ~ *dèdi* دِي (KA: 67a/2).
- dég* "gibi" دَكْ (BH: 260:19) ~ *deg* "gibi" دَكْ (BH: 164:16).
- dèr-* "dermek, toplamak" دِرْ (BH: 75:25), *dèr-* "dermek, toplamak" دِرْ / دِيرْ (KG: 59a/11).
- dèrne-* "toplamak" دِرْنَه (BH: 102:19).
- dèrnek* "dernek" دِرْنَكْ (BH: 55).
- dèrneş-* "toplanmak" دِرْنَشْ (BH: 40:3).
- dèrşür-* "toplamak" دِرْşür (BH: 218:1).
- édgü* "iyi" اِضْكَو (AKY: 3688) ~ *édgü* "iyi" اِضْكَو (AKY: 100) ~ *edgi* "iyi" اِضْكَي (AKY: 17).
- éki* "iki" اِكِي (KA: 16a/10) ~ *éki* "iki" اِكِي (KA: 17b/5).
- ékinci* "ikinci" اِكْنِجِي (KA: 136a/12).
- ékindi* "ikindi" اِكْنِدِي (KA: 13a/4).
- él* "ülke" اِيلْ (BH: 9:13), *él* اِيلْ (KA: 137a/5) ~ *el* "il, memleket" اَلْ (KA: 45b/7), *él* "il, memleket" اِلْ / اِيلْ (KG: 49a/10).
- élt-* "götürmek, ulaştırmak" اِيلْتْ (KA: 30a/7).
- életmek* "götürmek, ulaştırmak" اِيلْتْمَكْ (KA: 47a/2).
- émdi* "şimdi" اِيْمِدِي (KA: 27b/8).
- én* "en" اَيْنْ (KG: 5b/6).
- énerler* "inerler" اَنْرَلَرْ (KA: 86b/8).
- éndür-* "indirmek" اَنْدُرْ (KA: 61b/13) ~ *éndürici* "indirici" اِنْدُرْجِي (KA: 51a/3).
- ér* "er, erken" اِيرْ (KA: 120a/8) ~ *er* اَرْ (KA: 53b/8), *ér* "er, erken" اِيرْ (AKY: 37) ~ *er* "erken" اَرْ (AKY: 1357), *ér* "erken" اِيرْ (KG: 18b/7).
- ér-* "ulaşmak" اِيرْ (BH: 50:12), *ér-* "ulaşmak" اِيرْ (AKY: 1031), *ér-* اِيرْ "ermek, yetişmek" (KG: 40a/13).
- erte* "erte, sabah" اِرتَهْ (KA: 37a/4) ~ *erte* "erte, sabah" اِرتَهْ (KA: 46a/3), *erte* "erte, sabah" اِرتَهْ (AKY: 285), *erte* "erte, sabah, ertesi gün" اِرتَهْ / اِرتَهْ (KG: 48b/14).
- érgür-* "ulaştırmak" اِيرْگُورْ (KA: 80a/15).
- éril-* "ulaşılma" اِيرِلْ (BH: 96:12).

ériş- "erişmek, varmak" إِرِشْدِي (KA: 27b/13), *ériş-* "erişmek, varmak" إِرِشْ (KG: 2b/5).

erkek "erkek" إِرْكَكْ (KG: 62a/6).

es- "eksiltmek" إِسْ (BH: 333:1), *es-* "eksiltmek" إِسْ (AKY: 1175).

esre "sonra" إِسْرَهْ (BH: 288:21).

eş "eş, arkadaş" إِشْ (BH: 6:9), *eş* "eş, dost, arkadaş" إِشْ (KG: 2b/9).

eşek "eşek" إِشِكْ (KDKT: 84b/05).

eşik "eşik" إِشِكْ (BH: 29:20).

eşitdi "işitti" إِشْتَدِي (KA: 23a/12) ~ *eşitdi* "işitti" أَشْتَدِي (KA: 29a/9), *eşidüp* "işitip" (KDKT: 4b/05).

et "et" إِتْ (AKY: 2384), *et* "et" إِتْ / إِدْ (KG: 7a/11).

edin- "edinmek, sahip olmak" إِدِنْ (KG: 57b/4).

edinil- "yapılmak" إِدِنْ (KG: 127b/5).

et- "etmek" إِتْ (BH: 72:22), *et-* "et-" إِتْ (AKY: 338), *et-* "etmek, yapmak" إِتْ (KG: 99a/15).

et-di "etti" أَتْدِي (KA: 47a/13), *etmek* أَتْمَكْ (KA: 62b/5) ~ *etdi* "etti" إِتْدِي (KA: 45a/3).

ev- "evmek, acele etmek" إِوْ (BH: 213:4).

ey "ey" إِيْ (BH: 4:3), *ey* "ey" إِيْ (KA: 65b/14), *ey* "ey" إِيْ (KG: 78a/6).

eyü "iyi" أَيُوْ (KA: 74b/2).

geçdi "geçti" كَچْدِي (KA: 62b/1).

geçer "geçer" كَچْ (KA: 112a/8).

getdi "gitti" كَچْدِي (KA: 45 b/7) ~ *getdi* "gitti" كَچْدِي (KA: 116a/4).

gerü "geri" كَرُوْ (KA: 18a/5) ~ *gerü* "geri" كَرُوْ (KA: 40a/3), *gerü* "geri, tekrar, sonra" كَرُوْ / كَرْ (KG: 34a/9).

kèce "gece" كَیْجَهْ (BH: 21:20), *keçe* "gece" كَچَهْ (KA: 83a/1) ~ *kèce* "gece" كَیْجَهْ (KA: 34b/12), *geçe* "gece" كَچَهْ / كَیْجَهْ (KG: 28a/9).

kêç "geç" كَیْجْ (BH: 156: 22), *gêç* "geç" كَیْجْ (KG: 49b/6).

kéyim "giyim" كَیْمْ (KDKT: 100a/08).

kên "geniş" كِنْ (BH: 147:9).

kênlik "rahatlık, bolluk" كِنْلِكْ (BH: 17:12).

kêrü "geri" كَرُوْ (BH: 13:4).

nèce "ne derece, nasıl" نَیْجَهْ / نَیْجْ (KG: 29b/8).

sêzin- "sezme, farketme" سِزِنْ (BH: 210:1).

vér- "vermek" وَرْ (KA: 87a/4) ~ *vér* "vermek" وير (KA: 21a/5), *vér-* "vermek" ويرْ / وِرْ (KG: 92a/6).

vèresiye "borca, veresiye" وَرْسِيَه (KG: 122a/8).

vèribi- "göndermek" وَرِب (KG: 109a/13).

vèrim "borç, verecek" وَرِمْ (KG: 138b/10).

yè- "yemek" يِي (BH: 75:17), *yè-* "yemek" يِي / يِ (KG: 49b/10).

yèdür- "yedirmek" يُدُرْ (BH: 117:24), *yèdür* "yedirmek" يُدُرْ (KG: 107b/13).

yèdi "yedi" يِدِ (BH: 22:10), *yèdi* "yedi" يِدِ / يِدِي (KG: 13b/8).

yèg "yeğ, iyi, daha iyi" يَغْ (BH: 69:17), *yèg* "daha iyi" يَغْ (KA: 72a/14).

yègen "yeğen" يَكْنْ (BH: 148:14).

yègrek "daha iyi" يَكْرَكْ (KG: 7b/2), *yègrek* يَكْرَكْ (KA: 61b/3).

yél "yel, rüzgâr" يَلْ (BH: 38:17), *yél* يِي لْ (KA: 83a/5), *yél* "yel" يِلْ / يِلِينْ (KG: 26b/10).

yèlerler "koşarlar" يَلْرَلْرْ (KA: 10b/2).

yèm "yem" يِمْ (BH: 158:14), *yèm* "yem" يِمْ (KG: 137a/11).

yemiş "yemiş" يِمِشْ (BH: 27:7), *yemiş* يِمِشْ (KA: 158a/1).

yemişlen- "yemiş vermek" يِمِشْلِينْ (BH: 27:12).

yèn "yen, elbise yeni" يَنْ (BH: 111:13), *yèñ* "elbise kolu, yen" يَنْ (KG: 11b/6).

yèñi "yeni" يَنْي (KG: 11a/11).

yèñile- "yenilemek" يَنْيَلْ (KG: 133b/1).

yér "yer" يِرْ (BH: 6:6), *yér* يِرْ (KA: 17a/7) ~ *yér* يِيرْ (KA: 117a/3), *yér* يِرْ / يِيرْ (KG: 110b/4).

yèt- "yetmek, kâfi gelmek" يَتْ (BH: 224:15), *yèt-* يَتْ (KG: 34b/8).

yèt- "yetmek, sona ermek" يَتْ (BH: 21:20).

yètür- "kâfi getirmek" يَتُورْ (BH: 158:20), *yètür-* "ulaştırmak" يَتُورْ / يَتُرْ (KG: 41a/715).

yètmiş "yetmiş" يِتْمِشْ (BH: 7:11), *yètmiş* "yetmiş" يِتْمِشْ (KA: 49a/8), *yètmiş* "yetmiş" يِتْمِشْ (KG: 47a/14).

yèyni- "hafiflemek" يَيْنْ (BH: 190:23), *yèyni* "hafiflemek" يَيْنِي / يَيْنْ (KG: 110b/2).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

"Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıcada kök hecede e sesi için ye (ی) yazılışı yaygındır. Türkologlar çoğunlukla, bugün Türkiye Türkçesinde /e/ ile söylenip de

Eski Anadolu Türkçesi ve Eski Osmanlıcada ye (ﻱ) ile işaretlenmiş köklerde bir /è/ görme eğilimindedirler."(Ceylan, 1991: 160). Konuyla ilgili detaylı çalışmayı Mehmet Dursun Erdem ve Münteha Gül yaparak kelime listesini yayımlamıştır. Çalışmada şu satırlar kapalı /è/ sesinin devamlılığı açısından önemlidir: "Eski Anadolu Türkçesi Anadolu ağızlarından teşekkül eden bir yazı dili olduğuna göre kapalı /è/ sesi bu yazı dilinde de sistemli olarak kullanılmaktadır." (Erdem ve Gül, 2006: 142).

Aşağıdaki kelimelerin Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde kapalı /è/ ile yazımı tespit edilmiştir:

bêş, bèn, béz, dêr- "dermek", *dê-*, *gêce, gêrü, êl* "el, yabancı", *êl* "el, memleket", *êr-* "ermek, yetişmek", *êriş-* "erişmek, yetişmek", *êrgür-* "eriştirmek, getirmek", *êrür-* "eriştirmek", *êrken* "erken, evvelden, eskiden", *êrte, êş* "eş", *êşik* "eşik", *êt-* "etmek", *êy, sêz-* "sezmek", *vêr-* "vermek", *yê-* "yemek", *yêdi, yêdek, yêg* "yeğ, daha iyi", *yêl* "yel", *yêm* "yem", *yêni* "yeni", *yêr* "yer", *yêt* "yetmek, erişmek", *yêtür-* "eriştirmek" (Timurtaş, 2012: 21).

2.3. Ünsüzlerin İmlası

2.3.1. /ñ/

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Uygur imla geleneğinin devamı olarak /ñ/ için نك / نڭ şeklinin varlığı bu dönemde varlığını sürdürmektedir.

ong أنڭ (DLT-I: 41).

Karışık Dilli Eserler:

Uygur imla geleneğinin devamı olarak /ñ/ için نك şeklinin varlığı bu dönemde de varlığını sürdürmektedir.

/ñ/ sesinin metinlerdeki imlası şöyledir:

نك ile yazımı:

AKY, KDKT, KT'de tespit edilmiştir: قیلدونك kılduñ (AKY: B7b/385), یوسفنك yūsufñ (AKY: D25b/1570), آنلارننك anlarnñ "onların" (KDKT: 29b/07), مزارینك mezârñ (KDKT: 59a/08).

ك ile yazımı

MTB ve AKY'de tespit edilmiştir: aña آا (AKY: B9b/509), بلدك bulduñ (MTB: III-3).

ك ile yazımı

BH, KG, AKY, KF'de tespit edilmiştir:

saña سكا (BH: 43:18), öñinde اوڭندا (AKY: B57b/3656), neñ نك "eşya" (KF: 617), aña آا (KF: 519).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

/ñ/ için sadece kef (ك) kullanılması (deñiz دكر KŞ, geldüñ كلك Çrh., saña سكا SNev.) genel bir yazım kuralıdır. Bazı metinlerde kef üzerine "üç nokta" konulduğu da olmuştur. Orta Asya Türk yazı dili geleneğinde bu ses nun-kef (ك) ile yazılmaktaydı. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde o kullanım yaygınlaşmamışsa da özellikle "tañrı" kelimesi yazılırken nun-kef kullanılmış örnekler de (tañrı تكرر MC) bazı metinlerde görülmektedir (Gülsevin, 2011: 68).

2.3.2. /b/, /p/

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

/p/ ünsüzü genellikle /p/ (پ) ile bazen /b/ (ب) ile gösterilmiştir.

op اُپ "öküz" (DLT-I: 34) ~ op op اُپ اُپ "eşegin ayağı kaydığında söylenen söz" (DLT-I: 34).

Karışık Dilli Eserler:

BH'de /p/ ünsüzü ب ile gösterilmiştir. (Çok az istisnası vardır: دپا dapa BH: 127:12).

KDKT'de hece ortası ve sonunda /p/ ünsüzü metinde her zaman (ب) ile yazılmıştır: kapğan قابغان "kapatan, kaplanan" (KDKT: 3lb/02), kaytup قايتوب "döndürüp, çevirip" (KDKT: 4b/02).

AKY'de /p/ kelime başında (پ) ile, kelime sonunda (ب) ile gösterilmektedir: pıçak پچاق (AKY: B7b/406), alup الوب (AKY: D25a/1546).

Kitab-ı Gunya'da /p/ ünsüzü bazen /b/ (ب) ile bazen de /p/ (پ) ile yazılmıştır: panbuқ پنبوق "pamuk" (KG: 160a/13) ~ panbuқ پنبوق (KG: 115a/14).

Mevlana'nın Türkçe Beyit ve İbarelerinde bazen b (ب) ile bazen de p (پ) ile yazılmıştır: celep چلب (MTB: I-3), çobanı چپانی (MTB: V-2), alp الب (MTB: IV-1).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

/p/ sesi bazen /b/ (ب) bazen de /p/ (پ) ile yazılmıştır. Zarf fiil (-Up) hep /b/ (ب) ile yazılmıştır.

pâdişâh بادشاه (MC), pâre پاره (MC), basılup باسلب (Mrzb.).

2.3.3. /c/, /ç/

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Uygur imlasının bir yansıması olarak /ç/ ünsüzü metinlerde ج ile gösterilmektedir:

iç اچ (DLT-I: 35).

Karışık Dilli Eserler:

BH, KF ve KT'de Uygur imlasının bir yansıması olarak /ç/ ünsüzü metinde ج ile gösterilmektedir. BH'de az sayıda istisnası vardır:

çepel چپل "pis, kirli" (BH: 168:22), çeri چری "asker" (BH: 128:3), çavı چاو "şanı,şöhreti" (BH: 167:23), çık-چق (KF: 410).

AKY, KDKT, MTB ve KG'de ise /ç/ ünsüzü ج ve چ ile yazılmaktadır:

üçünçi اوچونچی (AKY: B23a/1373), çuval چوال (AKY: B59b/3782), ac اج "aç" (KDKT: 55a/02) ~ açduķ اچدوق "açtık" (KDKT: 23a/08), açی اچی "acı" (KDKT: 79b/17), ac اچ "aç, tok olmayan" (KG: 161a/13), genc گنج "genç, delikanlı" (KG: 7a/14), celep چلب (MTB: I-3), çobanı چپانی (MTB: V-2).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Bu dönem metinlerinde /c/ sesi ج ile yazılırken /ç/ Uygur imlasının bir yansıması olarak bazen /c/ (ج) bazen de Fars imlasının etkisiyle /ç/ (چ) olarak kullanılmıştır.

çömlek چمك (Mrzb.), üç اچ (EMŞer.), çiçek چچك (MC), üç اچ (Edv.Müf.).

2.3.4. /s/, /ş/

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Uygur imla geleneğinin etkisiyle bu dönem metinlerinde /s/ sesi için kalın sıradan olan kelimelerde س kullanımı yaygındır.

as أس (DLT-I: 36), us أس (DLT-I: 36), sağışka ساقشقا (KB: 12).

Karışık Dilli Eserler:

Uygur imla geleneğinin etkisiyle bu dönem metinlerinde /s/ sesi için kalın sıradan olan kelimelerde س kullanımı yaygındır. Bunun yanında aynı kelime için metinde ص ve س kullanımının yan yana olması da göze çarpmaktadır.

soñ ile: soñ سوڭ (BH: 309:19), soñra سوڭرا (BH: 110:19), sağ سلغ (BH: 334:8), soğ- سۇق (KF: 616), sor- سُر (KF: 586), sahur سحر (KG: 48b/7), sahal سقال (KG: 35b/11), sahin- ساقين (KG: 108a/10), sanur سنر (MTB: I-2).

şaldı ile: şaldı صالدى (BH: 149:3), şatup صاتوپ (BH: 169:5), şoñ صُنڭ (KT), şorar صورار (MTB: VI-9), şubh "sabah" صبح (MTB: VII-1).

Bazen 'li bazen 'lı yazılanlar: sākī سākī (KA: 133a/13) ~ şākī صākī (KA: 134a/6), sofrası سُوْرَسِي (KA: 152b/14) ~ şofra صُوْرَة (KA: 154b/3), sūret-ile سُوْرَتِيْلَه (KA: 134a/10) ~ şūret صُوْرَت (KA: 15a/12), şakla صقلا (AKY: B4a/157) ~ saklangıl ساقلانغیل (AKY: B4a/159), sorar سورار (AKY: D24a/1471) ~ şordı صوردی (AKY: D27a/1686), sarı ساری "e doğru" (KDKT: 6a/12) ~ şarı صاری "e doğru" (KDKT: 74b/13), şalurmin صالورمن "salarsın" (KDKT: 59b/12) ~ saldım سالدیم (KDKT: 69a/06), şaklanıñız ساقلاننکز "sakınınız" (KDKT: 21a/05) ~ şaklanulsa صاقلانولسا "korunulsa" (KDKT: 55a/12), saç سچ (KG: 35b/11) ~ şaç- صچ (KG: 165b/11), sağış صاغیش "sayı, hesap" (KG: 59a/2) ~ sağışlan- سَغِشْلَن "hesap edilmek" (KG: 125b/3), şağmak صَغْمَق (KG: 107b/10) ~ sağmal سَغْمَل "sağılabılır" (KG: 62a/15), şakla- سَقْل (KG: 170a/8) ~ şakla- صَقْل (KG: 135a/3), sayrı سَیْر "hasta" (KG: 137a/11) ~ şayru "hasta" (KG: 27b/11).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

"Kelime başındaki /s/ ünsüzü, ince sıradan kelimelerde sin (س) ile yazılır. Kalın ünlülü kelimelerde ise sad (ص) ile yazılan örneklerin yanında (sağ صاغ MC), sin (س) ile yazılanlar da vardır (sağ صاغ MC)." (Gülsevin, 2011: 58).

2.3.5. /d/, /t/

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

/t/nin yazımında ط ve ت harfleri kullanılmaktadır. Kalın ünlü bulunduran kelimelerde başta bulunan /t/ sesi için Uygur imlası olarak değerlendirdiğimiz ت harfinin kullanımı yaygındır. Bunun yanında Kutadgu Bilig'in Mısır nüshasında Türkçe kelimelerde ت yerine ط harfi kullanılmaktadır (aṭ ط ا kelimesi 3 yerde bu şekildedir.).

art اُرْتُ (DLT-I: 42), ṭamḡa طمغا (KB: 45).

Karışık Dilli Eserler:

/t/nin yazımında ط ve ت harfleri kullanılmaktadır. Kalın ünlü bulunduran kelimelerde başta bulunan /t/ sesi, ط harfi ile gösterilmiştir. Bunun yanında kalın sıradan kelimelerde kullanılan ve Uygur imlası olarak değerlendirilen ت harfinin kullanımı da yaygındır.

ت ile: taḡı تقي "dahi" (BH: 304:18), taptadılar تابتاديلار "vurdular, bastırdılar" (KDKT: 5b/07) taḡya تَقْه "takke, börk" (KG:16b/11)

ط ile: tonum تونوم (AKY: B10a/535) ~ ṭon طون (AKY: B41b/2634), ṭanك tañ "tan vakti, tan" ~ tañkla تانكلا "tan vakti, tan" (KDKT: 60a/04), tañmazmin تانمازمن "tanımam" (KDKT: 27a/16) ~ ṭanmazsizler طانماس سز لر (KDKT: 18a/17).

Yukarıda bahsettiğimiz Uygur imlasından bağımsız bir örnek KF'de Türk kelimesinin imlasında karşılaşılan durumdur.

dürk دُرْك "Türk" (KF: 13).

Bu durumun müstensihe bağlı bir yazım hatası olduğu kanaatindeyiz.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Eski Anadolu Türkçesi metinleri ince sıradan ünlülerin yanında /t/ ile (ت) kalın sıradan ünlülerin yanında tı (ط) ile yazılmıştır. Ancak bazı durumlarda kalın sıradan ünlülerin yanında da te (ت) harfinin kullanıldığı görülmektedir.

taş طاش (Mrzb.), ṭavugıla تَوُعْلة (Mrzb.).

2.3.6. /w/

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

"Türklerde ف ile و arasında söylenen ؤ (w) harfî Oğuzlara yakın olanlar tarafından و ye çevrilir." (Atalay, 1999: 31). Bahsi geçen w harfî çift dudak v'si (w) olarak bilinmekte Karahanlı Türkçesi metinlerinde ؤ ile gösterilmektedir:

uwut أَفْتُ "utanma" (DLT-I: 51), ew أَو "ev" (DLT-I: 32).

Karışık Dilli Eserler:

Bu dönem metinlerinde az sayıda bulunan /w/ ünsüzü ؤ ile gösterilmektedir: suw سَف "su" (AKY: D23a/1414), ewde أَفْدَا (AKY: B8a/423), yawuz يَفُوز (AKY: B10b/591).

Behcetü'l-Hadâik, Kitab-ı Gunya, Kitâb-ı Ata Dede ve Kitâbü'l-Ferâiz'de çift dudak ünsüzü /w/nin bulunmayışı dikkat çekmektedir.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde /w/ ünsüzü (ؤ) görülmemektedir. Bunun yerine b > w > v gelişimini tamamlamış şekliyle /v/ ünsüzü görülmektedir.

2.4. Ayrı Yazılan Ekler

Karahanlı Dönemi Metinleri:

Uygur imlasının bir devamı olarak bazı eklerin ayrı yazımının bu dönemde söz konusu olduğu bilinmektedir.

Karışık Dilli Eserler:

Uygur imla geleneğinin devamı olarak metinlerde (BH, KDKT) bazı eklerin gövdeden ayrı yazıldığı görülmektedir. İlgi hâli eki +nıñ, yükleme hâli eki +nI ve çokluk eki +l(A)r ayrı yazılmıştır. Buna karşılık ayrılma hâli eki +Dan, bulunma hâli eki olan +DA ve soru eki +mI kök ve gövdeyle bazen ayrı bazen de bitişik olarak yazılabilmektedir. Zaman eklerinin kelime kök ve gövdesiyle bitişik, bunlara gelen zamir kökenli şahıs eklerinin ise ayrı yazıldığı gözlenmektedir:

kaht+lık فَحْط لُق "kıtlık" (BH: 306:20), 'âlim+ler عَلِيم لُر (BH: 110:7), dün+de دُون دَه (BH: 328:13), elüñ+den إِلْئ دَا (BH: 310:6), allâh+dan اَلله دَان (KDKT: 88a/09), altun+dan اَلتُون دَان (KDKT: 33b/13).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Bu dönem metinlerinde Uygur imlasına bağlı olarak kelimedenden ayrı yazılan ekler şunlardır:

müslümân+lık ملسمان لق (Mrzb.), eylemek+lige ايلمك ليكه (SNev.), بلمين لر bilmeyenler (MC.).

2.5. Bitişik Yazılan Unsurlar

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler:

Her kelime bağımsız olarak yazılsa da sık sık bir arada kullanılan kelimelerin bazen bitişik yazıldıkları görülmektedir:

ol kün الكُنْ (BH: 313:18), bunuñ kibi بئىكى (BH: 168:13)

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Edatlar kelimelerden ayrı yazıldığı hâlde çok seyrek olarak kelimeye bitişik yazıldıkları da olmuştur:

ol kadar القدر (Mrzb.), sen dahı سىندى (MC.).

2.6. Yabancı Kelimelerin Yazımı

Alıntı kelimelere getirilen Türkçe eklerde kalınlık-incelik uyumuna aykırı yazım şekilleri görülmektedir. Bu durum Uygur imla geleneğinde var olan son sesi /i/, y ile yazılan alıntı kelimelere kalın sıradan ünsüzlerle belirlenen eklerin getirilmesiyle gerçekleşir. Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde de görülen bir imla unsuru olarak değerlendirilen yabancı kelimelere getirilen ekler meselesi Serkan Şen'in "Dinî Alanda Yazılmış Karahanlı ve Harezmi Türkçesi Metinlerinde Tanrı mı Tengri mi Okunmalı?" (Şen, 2014: 788). başlıklı yazısında ele alınmış ve bu durum alıntı kelimeler için uygun, yerli kelimeler için hatalı bir yazım olarak değerlendirilmiştir.

Sonu /i/ sesiyle biten alıntı kelimelere [+ka/+ga,+lık] eklerinin getirilmesi Tengri kelimesini de kapsayacak şekilde hayata geçirilmiştir. Bu durumu yabancı kelimelerin telaffuzu ile ilişkilendirenler de olmuş ancak bu duruma cevap olarak

Kemal Eraslan'ın: "Esasen imla, telâffuzdan ziyâde, şekle ait bir keyfiyettir." (Eraslan, 1970: 114) tespiti de dikkatleri imla noktasında toplamaktadır.

Yabancı kelimelere getirilen eklerin kalınlık-incelik uyumuna aykırı oluşu karışık dilli eserlerden Kitâb-ı Ata ve Behcetü'l-Hadâik'te de görülmektedir. Örneklerini aşağıda belirttiğimiz bu kullanım Uygur imla geleneğinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

‘âşılık عاصيلىق "isyan etme, itaat etmeme" (KA: 93a/13), bağıllık باغىللىق "cimrilik etmek" (KA: 137b/9), dellâklık دلالىك "hamamlarda müşterileri keseleyip yıkama işi" (KA: 78a/14), ġāzilık غازىلىق "din uğrunda savaşıma" (KA: 145a/9), şākılık شاكىلىق "içki sunma, sakılık" (KA: 134a/2), ‘ācizlik عاجزلىق "acizlik" (BH: 54:7), ādemilik عدمىلىق "insanlık, insanlık şartı" (BH: 236: 19), ‘Alıġa عاليغا (BH: 258: 21), ‘asizlik عسىزلىق "azizlik, değerlilik, kıymet" (BH: 183:1, 245:20), Tañrıġa تىنكىرىغا "Tanrı'ya" (BH: 321: 10).

2.7. Tenvin Kullanımı

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Kutadgu Bilig'in Mısır nüshasında üstünlü tenvin işareti ayrılma durumu eki +dAn (Bu dönemde var olan ayrılma durumu ekleri +dA, +dIn, +tIn şeklindedir. Ancak +dA ekinin ayrılma durumunu ifade ettiğini belirtmek için tenvin kullanılmıştır.) ile birinci ve ikinci teklik kişi adından gelen +men/+sen kişi ekinin yazımında tercih edilmiştir. Sadece bir yerde körüp kelimesi, be'nin (ب) yanına elif çekilip üzerine tenvin işareti konarak müstensihin müdahalesiyle körüben biçimine sokulmuştur (Ölmez, 2003: 248).

Karışık Dilli Eserler:

BH'de Türkçe kelimelerde de tenvin kullanılmaktadır.

In (ڤ): qarın (BH: 95:2), çirkın (BH: 168:22), yakın (BH: 114:14). Esre tenvini kullanılan yerlerde seyrek olarak harf kullanıldığı da görülmektedir: یولن yolın (BH: 306:13), nişānın (BH: 168:14).

An: (ا): Üstün tenvini çok kullanılmaktadır: men (BH: 118:20), sen سنا 120:3, künden كُندنا (BH: 73:3), dileyen دليئا (BH: 118:6), birleben برلېئا (BH: 70:15). Seyrek olarak üstün tenvini yerine harf kullanıldığı da olmuştur: سن BH: 304:19, men (BH: 12:3), yırtuban يىرتوبان (BH: 311:10).

-un/-ün (ؤ): Ötre tenvini, esre ve üstün tenvinleri gibi yaygın değildir: قلس
kılsun (BH: 101:2), اچ için (BH: 118:4).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

‘umumen اعموم (CK: 33a/2), gafilen غافلاً (CK: 62b/5).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SES BİLGİSİ

3.1. ÜNLÜLER

Karışık dilli eserlerde var olan ünlüler, Türkçenin diğer tarihî dönemlerinde tespit edilen ünlülerle aynıdır. İmlâ özelliklerinden hareketle metinlerde tespit ettiğimiz ünlüler şunlardır: a, e, è, ı, i, o, u, ö, ü.

3.2. ÜNLÜ DEĞİŞMELERİ

3.2.1. /ü/ > /i/ değişmesi

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

mün- > min- "binmek" (KB: 3068; ATH: 80) ~ mün- "binmek" (KB:4711),
kümiçe "sivrisinek" (DLT-I:445-10) ~ kimünçe "sivrisinek" (DLT-III: 358-4).

Karışık Dilli Eserler:

büt- > bit- "yetişmek, büyümek" (KA: 38b/12, KG: 97b/9), düp "dip" KA: 20b/14) ~ dip (KA: 91a/13), kümüş > gümüş "gümüş" (KA: 63a/9) ~ gümüş (KA: 50a/5), uçun > üçün > içün "için" (KA: 25b/6) ~ uçun (KA: 102b/7, 31a/8), edgü > eygi "iyi" (AKY: 220).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

uçun > üçün > içün "için" (DV: 72), bütür- > bitür- "yetiştirmek" (ŞD: 59-11, HŞ: 11-91).

3.2.2. /ı/ > /u/ değişmesi

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler:

arçın > arcum "ardıç, ardıç ağacı" (KDKT: 37b/11), yığın > cıyın > cıyun "yığın, topluluk" (KDKT: 36b/18).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

tırmık > tırmuk "tırnak, çengel" (HŞ: 16629).

3.2.3. /i/ > /ü/ değişmesi

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

kiçik > kiçük "küçük" (DLT-I: 93-19) ~ kiçik "küçük" (DLT-I: 227-11).

Karışık Dilli Eserler:

kerpiç > kerpüç "kerpiç" (KA: 116a/6), kiçik > küçük "küçük" (KA: 156b/9-10), şimdi > şümdi "şimdi" (KA: 141a/14), iş > üş ~ uş "iş" (KDKT: 51b/07, 69a/04, 52a/15), iç > üç "iç" (KDKT: 45a/04) ikin > ikün "ekin" (KDKT: 41a 20).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

bilig > bilü "bilgi" (HŞ: 2868; DV: 300-9), (AD: 300-8), kirpik > kirpük (AD: 27:3).

3.2.4. /e/ > /ü/ değişmesi

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

köter- > kötür- "götürmek, yok etmek" (KB:1493), ötker- ~ ötger- > ötkür- "sürdürmek, göndermek" (DLT-I: 227-3), kögürçken > kökürçken "güvercin" (DLT-III: 419-11).

Karışık Dilli Eserler:

eb > üy "ev, mesken" (KDKT: 29a/13, 71b/11, 73a/07), seb- > süy- "sevmek" (KDKT: 20b/09, 63a/13, 65a/13), teve > tüye "deve" (KDKT: 33b/13) ~ teve (KDKT: 41a/06), bedük > büyük "büyük" (KA: 100a/7), içerü > içürü "içeri" (KA: 146a/11-12).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

temir > demür (HŞ: 1123).

3.2.5. /   / > / / değişmesi

Karahanlı Türkçesi Metinleri:  

Karışık Dilli Eserler:

aydı v r- > aydı v r- "s yleyivermek" (KA: 70a/3, 65b/7).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:  

3.2.6. / / > /e/ değişmesi

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Öyle > eyle " yle" (DLT-I: 113-24),  yle > eyle (DH: 1).

Karışık Dilli Eserler:

Öyle > eyle " yle" (BH 3:10; KG:12a/8), öyle > eyle " yle, o şekilde" (KA: 25b/6, 27a/8).

Eski Anadolu T rk esi Metinleri:

 yle > eyle (HŞ: 1927; HR: 32; şD: 32-5).

3.2.7. /ı/ > /i/ değişmesi

Karahanlı T rk esi Metinleri:

ış (DLT-I: 47-8) ~ iş (DLT-III: 68-1), ışka (DLT-I: 179-4) ~ işke (DLT-I: 132-27).

Karışık Dilli Eserler:

ıtlık > itlik "k pek" (BH: 30:20), ışge > iřge (BH 76:7, 34:16), tıl > dil "dil" (KA: 144a/5), inan- > inan- "inanmak" (KA:66a/2), tıñla- > diñle- "dinlemek" (KA: 135b/4).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:  

3.2.8. /ı/ > /a/ değişmesi

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

ığla- > ağla- (DH: 11), tırmaş- "tırmaşmak, kaşınmak" (DLT-II: 207-21) ~
tarmaş- (DLT-II: 207-21).

Karışık Dilli Eserler:

ığla- > ağla- "ağlamak" (KA: 67a/13), çağır- "çağırmak" (KDKT: 117b/15) ~
çağır- "çağırmak" (KDKT: 65b/09).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: ø

3.2.9. /i/ > /a/ değişmesi

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler:

cihan > cahan "dünya, cihan" (KF: 16).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: ø

3.2.10. /ü/ > /e/ değişmesi

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler:

köprü > köpre "köprü" (KA: 122b/6)

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: ø

3.2.11. /ö/ > /e/ değişmesi

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler:

gövde > gevde (KA: 114ab/6). [Fakat gövde (KA: 54b/7) şekli de bulunmaktadır.]

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: ø

3.2.12. /a/ > /u/ değişmesi

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

kopar- > kopur- "yerden kaldırmak" (KB: 269).

Karışık Dilli Eserler: ø

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: ø

3.2.13. /o/ > /a/ değişmesi

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler:

kov- > kav- "kovmak, uzaklaştırmak" (KDKT: 23a/07, 15b/12, 16b/06).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: ø

3.2.14. /e/ > /a/ değişmesi

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler:

yeñi > yaña "yeni" (KDKT: 22b/13, 109b/17, 53a/02), alef > alap "yem" (KDKT: 113a/15).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: ø

3.3. ÜNLÜ UYUMU

3.3.1. Kalınlık-İncelik Uyumu

Karahanlı Türkçesi metinlerinde olduğu gibi *Karışık Dilli Eserler* ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinin ortak yönü kalınlık-incelik uyumunun birkaç istisna dışında tam olmasıdır.

KG ve KDKT'de Türkçenin genel bir eğilimi olarak eserde geçen kelimelerin kalınlık-incelik uyumu bakımından genellikle uyum tarafındadır.

BH'de genel olarak, kalınlık-incelik uyumu vardır. Türkçe kelimelerde kalın ünlü bulunan bir kelimeye gelen eklerdeki ünlüler de kalın, ince ünlü bulunan bir kelimeye gelen eklerdeki ünlüler de incedir. Metinde bu kurala aykırı düşen örnekler bir imla yanlışı olarak kabul edilmiştir:

ağlaş-dügi (BH: 21:15), bar-gil (BH: 31:9), bir-mak (BH: 156:3), bir-ğa (BH: 147:13, 209:8), bir-ğıl (BH: 150:2), düş-duğından (BH: 152:3), in-duğına (BH: 186:8), işit-ğıl (BH: 7:13), isisin-ğa (BH: 152:13), köyündür-mağa (BH: 49:11), sakla-gil (BH: 155:24, sevindür-ğıl (BH: 120:12), söyündür-ğıl (BH: 128:19), yu-gil (BH: 188:18, 291:14).

Arapça ve Farsçadan dilimize geçen kelimelere gelen ekler çoğunlukla incelediğimiz metinlerde ünlü uyumuna uymamaktadır:

‘āciz+lık (BH 54:7), ādemi+lığın (BH 236:19), āhiret+ğa (BH 160:7), ‘Ali+ğa (BH 258:21), ‘aziz+lık (BH 183:1), beraber+lık (BH 169:21), beşeriyet+lığın (BH 236:19), cömerd+lığı (BH 259:9), dünya+lik (BH 294:9), ma‘būd+ler+ge (KDKT: 5a/17, fa‘idelen-mak (KDKT: 7b/02, maqşûdlarıñız+ge (KDKT: 9/16), huşûmet+ke (KDKT: 10a/03), kavmi+ğa (KDKT: 10b/11), hazırıla+gen (KDKT: 60a/15).

+kı/+ki/+gı aidiyet eki: Bugün uyum dışında kalan bu ekin Eski Türkçede +kı ve +ki olmak üzere iki şekli de kullanılmıştır. Karışık dilli olarak nitelediğimiz metinlerde de bu ek çoğunlukla uyuma tabidir. Metinlerde tespit ettiğimiz örnekler şunlardır:

köngümdeki (AKY: 60), suwdağı (AKY: 1417), başdağı (AKY: 4609), alındağı (BH 214:1), elindeki (BH 44:6), künki (BH 27: 22), yineki (BH 80:13), yakındağın "yakındakini" (KA: 14a/7-8), omuzundağı "omuzundaki" (KA: 19b/10), arpadağı (KG: 123b/1), arkasındağı (KG: 124a/3), soñrağı (KG: 22a/14), ilkinki bāb (KF: 350), daşdınkı muķirler (KF: 13).

Hangi ve dahi kelimeleri: Eski Türkçede kanğı ve dağı şeklinde bulunan bu kelimeler AKY, BH, KG, KA'da bu şekliyle kullanılmaya devam etmiştir:

ķankı "hangi" (KG: 76b/2), dağı "dahi" (KG: 76a/9), ķangı (BH 25:5; KA: 58b/5), dağı (BH 139:7), dağı "dahi" (AKY: 465; KA: 68a/2 ,72b/1), dağı (AKY: 195), ķankı "hangi" (AKY: 416).

KF'de ise hangi kelimesi uyuma tâbiyken dahi kelimesi uyum dışıdır: ķankı "hangi" (KF: 409, 523, 528), dağı "da, dahi" (KF: 11,365, 367).

+daş isimden isim yapma eki:

kardaş (KG: 62a/8, 67b/6), yoldaş (KG: 150b/13).

-ken zarf fiili: Metinlerde genellikle bu ek er-/i- ek fiili ile uyuma dahil edilmiştir:

bolmış-iken (BH 200:21), dokışır erken (BH 153:8), kıılır erken (KF: 616), dışı erken (KF: 560), saķlar iken (AKY: 239).

birez kelimesi: birez (KG: 14b/11, 95/8).

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, kalınlık-incelik uyumu tamdır. Bazı durumlarda Türkiye Türkçesi'nden de daha gelişmiş bir uyum bulunmaktadır. Bugün uyum dışı kullandığımız +ki aidiyet eki, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde pek çok yerde uyuma girmiş şekilde bulunmaktadır:

sonrağı (MC. 75B/12), yarınķı (Marzb.), ağdağı (Kş).

3.3.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Bu dönemde düzlük-yuvarlaklık uyumu tam değildir. Karahanlı Türkçesiyle yazılmış metinlerde uyuma girmeyen düz ya da yuvarlak biçimleri kalıplaşan kelime örnekleri şunlardır:

bulut (AH: 57, 66, 223, KTer.: 31/79a3=46:24) ~ *bulut* (AH: 57, 66, 223; DLT-III: 217 -bir yerde-; KTer.: 31/79a2=46:24), *adruk* "farklı, fark" (KB: 201; DLT-I: 98), *altun* (KB: 188; DLT-I: 52; KTer.: 25/7b3=3:136), *anuk* "hazır" (KB: 15; DLT-I:18; KTer.: 37/75a2=50:23), *ağu* "zehir" (KB:1126; AH: 214; DLT-III-339), *artuk* "fazla, çok" (KB: 171, 629, 659,AH: 190, DLT-I: 99, II-137, KTer.: 34/39b2=37:147), *edgü* "iyi" (KB: 32; AH: 240; DLT-I: 34, 64, II-153), *kamuğ* "bütün, hepsi, her" (KB: 4) (Ölmez, 2011: 22).

Karışık Dilli Eserler:

Düzlük-yuvarlaklık uyumuna çoğu yerde uyulmamakta fakat bazı örneklerde hem uyuma uyan hem de uyum dışı kalacak şekilde bir kelimenin ikili yazımların mevcut olması bakımından bu metinler dikkat çekicidir. Metinlerde düzlük-yuvarlaklık uyumuna aykırı örnekler:

altun (BH: 20:5), arşun (BH: 286:5), azu "azı dişi" (BH: 303:13), doğru ~ toğrı "doğru" (KA: 21a/7-8), doğın- "dokunmak" (KA: 27b/14), koñşı "komşu" (KA: 157a/7), oğıl "oğul" (KA: 136a/15), yavrı "yavru" (KA: 119b/1-2), yalguz (KDKT: 100b/16) ~ yalgız (KDKT: 62b/13), kendü (KDKT: 5a/16) ~ kenti (KDKT: 91b/05), baru (KDKT: 60b/12) ~ barı (KDKT: 8a/16), ırurığ ~ ırırı (KDKT: 38a/20), akırın (KDKT: 93b/09) ~ akırın (KDKT: 87b/02), tanı- (KDKT: 111a/17) ~ tanu- (KDKT: 116b/12), unıt- (KDKT: 10a/05) ~ unut- (KDKT: 121a/05), tırgüz- ~ turgüz- (KDKT: 24a/12), aru (KG: 44a/11), kapu (KG: 25b/13), demür (KG: 147b/6).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Eski Anadolu Türkçesi için düzlük yuvarlaklık uyumundan söz etmek mümkün değildir. Çünkü bu devir, bazı eklerin sürekli yuvarlak ünlü bazılarınınnsa sürekli düz ünlülü olduğu devirdir (Gölsevin ve Boz, 2010: 39).

Döneme ait düzlük yuvarlaklık uyumuna aykırı örnekler şöyledir: artuğ (GT), sınığ (GT), eyü (Mrzb.).

3.3.2.1. Yuvarlaklaşma

Karahanlı Türkçesinden sonraki dönem metinlerinde, Harezmi ve Çağatay Türkçesiyle yazılmış metinlerde yaygın olarak görülen çift dudak ünsüzlerinin (b, p, m, v) etkisiyle meydana gelen ünlü yuvarlaklaşmaları, Karahanlı Türkçesinde de yaygın olmamakla beraber kimi örneklerde görülmektedir ancak bu kelimeler hem düz hem de yuvarlak ünlüyle yazılmışlardır.

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

avuđđa "ihtiyar" (KB: 6491) ~ avıđđa (KB: 1638), evröl- (KB: 3194, 3533) ~ evril- "dönmek, devretmek" (KB: 126, 744), sevöl- "sevilmek" (KB: 2071, 259) ~ sevil- (AH: 259), yapul- "örtünmek, kapanmak, gizlenmek" (KB: 1321, 4638) ~

yapıl- (KB: 4023), mün- "binmek" (KB: 2354, 4711) ~ min- (KB: 576, 1388) (Ölmez, 2011: 23).

Karışık Dilli Eserler:

çümen (BH 108:6), açup (BH 27:20), demür (BH 19:3), demür "demir" (KA: 90b/1), kavuş- "kavuşmak" (KA: 106b/3), bıñar > buñar "pınar" (KA: 129a/13), temür "demir" (KG: 147b/6-8), kürpük "kirpik" (KA: 23b/11; AKY: 2344), yavuz "kötü" (KG: 127b/13), gerpüc "tuğla, kerpiç" (KG: 165b/4), Ademün (BH 31:16), bendenün (BH 11:3), ayruklarun (BH 255:19).

/ğ/ ve /g/nin düşmesiyle yuvarlak ünlü taşıyan kelimeler şunlardır:

arığ > aru "arı, saf, temiz" (KA: 15a/3-4), adrığ > ayru "ayrı" (KA: 41a/12), adığ > ayu "ay" (KA: 76b/1-2), arığ > aru "arı, temiz" (KG: 44a/11), adrığ > ayru "ayrı" (KG: 8a/7), adığ > ayu "ay" (KG: 103a/5).

Aşağıdaki kelimelerde /ğ/ ve /g/ seslerinin düşmesine rağmen ünlü yuvarlaklaşmamıştır:

açığ > acı "acı" (KA: 74b/9-10), aşığ > aşşı "fayda" (KA: 38a/4), çerig > çeri "sürü, ordu" (KA: 103a/14), tirig > diri "diri, canlı" (KA: 116b/14), arığ > arı "arı, temiz, pak" (KG: 6a/4, 36a/4), tirig > diri "diri, canlı" (KG: 37a/13, 57a/6), giçiğ > giçi "küçük" (KG: 169a/8).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Bu dönem metinlerinde yuvarlak ünlü ile tespit edilen örnekler şöyledir:

eyü (Mec.Nez), ayru (MC), yatsu (MC), yavuz (Edv.Müf.), yazuk (EMŞer.).

3.4. ÜNLÜ DÜŞMESİ

Türkçede orta hece vurgusuz olduğu için ünlü düşmesi gerçekleşir. İki heceli bazı kelimeler ünlüyle başlayan bir ek aldıklarında ikinci hecelerindeki dar ünlüler düşer. Ünlü düşmesi kelime kök ya da gövdesinde gerçekleştiği gibi bazı eklerin ünlülerinde de görülmektedir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

ogır-ı > ogır "hırsız, hırsızlık, gizli" (DLT-I: 126-22, KB: 313), sekiz on > seksen "seksen sayısı" (DLT-I: 437-21), tokuz on > toksan "doksan sayısı" (DLT-III: 127-14).

Karışık Dilli Metinler:

agzuma (BH 184:19), ağzından (KG: 103b/14), ağzın (KA: 40b/8), ağzına (KF: 609), ağzına (AKY: 2726), alnı (BH 68:15), alnına (KG: 28b/10), alnı (KA: 68a/9), alnında (AKY: 1919), aşı (KF: 420), ayru (KG: 4a/7), ayruk (KG: 10a/15), ayruk (KA: 98b/3), bağı (BH 150:8), bağı (KA: 82a/10), bağıma (AKY: 4060), beñzi (KG: 46a/13), beñzi (KA: 77b/12), beñzi (AKY: 1662), beñzese (KG: 127b/15), buyruk (KF: 15).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

ağzın (Edv.Müf.), sıtmalu (HŞ:1935), gaflet yuğusu (ŞD: 134-8), egnine (HŞ: 2094), bögrin (HŞ: 2176), göñli HŞ: 1327, bağı (HŞ: 1894), göñlüñ (Mec.Nez.), eylük (HŞ: 1716), eydür (HŞ: 1811), eydüñ (ŞD: 100-4), buyruk (HR: 117), alnı (HŞ: 76-11), üzre (ŞD: 186-2).

3.5. ÜNLÜ BİRLEŞMESİ

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

sekiz on > seksen (DLT-I: 437-21), ne+le+ök > nelük "niçin" (KB: 3961), nere+ök > nerek "ne, neye, ne gerek" (KB: 4683), tokuz on > toksan (DLT-III: 127-14), neçe ök > neçük "neden, niçin" (DLT-I: 79-20), ne elük > nelük "niçin" (DLT-I: 370:12).

Karışık Dilli Metinler:

bu eyle > böyle (BH: 23:10; KG: 9b/9; KA: 27a/7), kendü ök > kendük (BH: 180:19), munça ok > munçak (BH: 159:3), ne ise > nese (BH: 11:5; KF: 206), şu ol > şol (BH: 36:12, KG: 55b/10), anca+ise > ancasa (KG: 159b/12), ança+ok > ançak (AKY: 178), kendü+özi > kendüzi (KA: 110a/11), ne+ise+ne > nesne (KA: 119a/8), ne+it- > nit- (AKY: 2390)

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

ne ara > nire (SNev.), ne it- > ni't- (SNev.; ŞD: 131-4; HM: 2-5), ne ol- > n'ol- (Mrzb.), ne+içün > ni'çün (HŞ: 1355; HR:80), bu+oğur > b'uğur (HŞ:1631; MV: 5-6), kendü+özi > kendüzi (HŞ: 1911; DV: 308:4; ŞD:92-1; MV: 7/1-30), şu+ol > şol (ŞD:6-6; HŞ:1372), uş+amı > şimdi (AD:14-8; ŞD: 54:9), ne+ise+ne > nesne (HN: 9-2; ŞD: 54-9), bu+eyle > böyle (MV: 17-6; HŞ: 14209; HR: 81).

3.6. ÜNLÜ DARALMASI

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

udhu- ~ udhı- "uyumak" (DLT-III: 260:2), nelek > nelik "niçin" (DLT-III: 385-6), süçük ~ süçik "tatlı" (DLT- I: 157-11), süçüg > süçig (KB: 547).

Karışık Dilli Metinler:

yulduz > yılduz (BH: 55:5), yulduz > ılduz (KG: 21a/9), udu- > uyu- (BH: 149:8; KF: 624; KG: 10b/6), uçun > içün (BH: 4:1, 5:3, 11:22), neçe > nice (BH: 21:10; KG: 25a/11; KF: 29), neçe > nişe (AKY :347; KG: 17a/8), neçeme > niceme (BH: 12:14), sücü > süçi (BH: 56:1), nete > nite (BH: 9:10; KG: 80b/1; KF: 555), uşbu > işbu (BH: 11:5), erkek > irkek (KG: 156b/9), neçeme > niceme (KF: 307, 211), erkek > irkek (KF: 539), dileycek > diliyecek (KA: 107a/1), neden > niden (AKY: 1107).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

uçun > üçün > içün (Düş. 4b-12), büt- > bit- (Düş. 5b-1).

3.7. ÜNSÜZLER

3.7.1. ÜNSÜZ DEĞİŞMELERİ

3.7.1.1. Tonlulaşma

3.7.1.1.1. /t/ > /d/ değişmesi

Eski Türkçede kelime başında /d/ ünsüzü bulunmamaktaydı. Söz başındaki /t/ sesinin /d/ olarak değişmesi Eski Türkçe devresinin sonlarında olmuştur. Ancak bu değişimin gösterdiği seyir çok net değildir. Batı Türkçesinde bazı kelimelerde başta bulunan /t/ ünsüzü varlığını korurken, diğer taraftan /d/li şekiller ortaya çıkmıştır.

Dolayısıyla bu dönemde yazılan eserlerde /t/li ve /d/li şekiller bir arada görülmektedir. Bu ikili durum, yalnız farklı eserlerde değil aynı metinlerde, bazen aynı sayfalarda bile görülebilmektedir. Eski Türkçede kalın ünlü taşıyan kelimelerde söz başında bulunan /t/ ünsüzü karışık dilli metinlerde de varlığını /t/ olarak devam ettirmiştir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Metinler:

Söz başında /t/ > /d/ değişimi görülen örnekler: dog- (BH: 30:1), donat- (BH: 123:15), danış- (KA: 154a/1), dolu (KA: 125a/14) doğ- "doğmak" (KF: 407, 482, 508, 595); doksan (KF: 440), doksınç "dokuzuncusu" (KF: 583, 554), doldur- (KF: 622), dürlü (KF: 436), dañ (KT), dol- (KF), dokın - (KG: 107a/6), dokıt- (KG: 116a/3), dolan- (KG: 46a/9).

Hem /t/li hem de /d/li şekli bulunan kelimeler:

tağ (BH: 18:16; KA: 128b/14) ~ dağ (BH: 131:21; KA: 106a/3), tağıl- (BH: 130:9) ~ dağıl- (BH: 116:8), tağı (BH: 10:17) ~ dağı (BH: 55:11) ~ dağı (BH: 9:14), tal- (BH: 198:9) ~ dal- (BH: 165:4), taldur- (BH: 208:7) ~ daldur- (BH: 3:4), tam- (BH: 199:13) ~ dam- (BH: 195:15), tamak (BH: 286:14) ~ damak (BH: 157:20), tamar (BH: 286:14) ~ damar (BH: 126:6), tağıl- (KA: 12a/2) ~ dağıl- (KA: 99b/12), tal- (KA: 34a/3), ~ dal- (KA: 45a/5), tut- (KA: 46b/12), ~ dut- (KA: 19a/13), tur (KG: 14b/12) ~ - dur- (KG: 3b/8), tuzak (KG: 104b/12) ~ duzak (KG: 105b/14) toğ ~ doğ (KF), toksan ~ doksan (KF), toköz ~ doksınç (KF), tol- ~ dol- (KF), türlü ~ dürlü (KF), tört ~ dört (KT), tile- ~dile- (KT), tañ ~ dañ (KT).

Bunun yanında KF'de "Türk" kelimesinin yazımında Türk yerine "dürk" دُرْك (KF: 13) yazımı görülmektedir. Bu durum müstensih hatasından kaynaklanmaktadır.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

diz (MC), ditre- (Mrzb.), dürlü (Kelile), dik- (Tıb.Neb.), dudak (MC), dut- (EMŞer.), dad "tad" (HŞ: 1046), dak- "tak-" (ŞD: 187-1, DV: 306-3, ŞR 16-3), dek "gibi, kadar" (HŞ:1505, AD: 18-3), der "ter" (HR:4, ŞD 63-10), derzi "terzi" (HŞ: 2332), dilkü "tilki" (HŞ: 2332), ditre- "titre" (HŞ:902, AT: 27-39, ŞD: 145-1, HŞ:

1975), dut- "tut" (DV: 302-11, ŞD: 17-7), düken- "tüken-" (ŞD: 29-10), odın (Mrzb.), yidi "yedi" (EMŞer.).

Söz başında /t/ halinde kalanlar: tağ (HŞ: 1471, DV: 308-8), tağıl- "dağıl-" (ŞD: 41-6, HŞ: 2309), tal "dal" (ŞD: 31-11, HŞ: 1327), tam- (damla-) (HŞ:1812, HR: 51-24), tamar "damar"(HŞ: 1337), tanış "danış" (HŞ: 1465), tar "dar" (HŞ:1031), taş "daş" (HR:75), tağıt "dağıt" (HŞ: 1765) , tayan- "dayan-" (EZ:3-4, ŞD: 17-13), toğ- "doğ-" (HŞ: 1163), toğru "doğru" (HR: 7, MV: 4-54), tol- (Mec.Nez.), tokuz (HŞ: 1378).

3.7.1.1.2. /k/ > /g/ ve /q/ > /ğ/ değişmesi

Kelime başındaki bu değişme Eski Türkçeden Batı Türkçesi'ne geçerken görülmektedir. Bu değişme geniş ölçüde olmasına rağmen, umumileşmemiştir. Çünkü bu değişme ayrı sahalarda değişik özellikler göstermektedir. Osmanlı sahasında /g/ olan bazı kelimeler, Kuzey ve Doğu Türkçesi'nin tesiriyle Azerî sahasında /k/ olarak varlığını devam ettirmiştir. Kaşgarlı Mahmud da Oğuzca için /t/ > /d/ gelişmesine işaret ettiği halde /k/ > /g/den söz etmemektedir.

Tarafımızdan imla başlığı altında bu konu üzerinde durulduğu için sadece örnekler verilerek karşılaştırma yapılacaktır.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler:

geç- (KG: 25a/7), geçi (KG: 107a/9), gendü (KG: 18a/3), ayağ (KDKT), aşık- ~ aşığ- (KDKT), açuğ (KDKT), aq- ~ ağ- "akmak" (KDKT), aq > ağ (AKY: 2725), qak- ~ qağ- (KDKT), qarañgılıq ~ qarañgılığ / qarañguluğ (KDKT), qarthlıq ~ qarthlığ (KDKT), qatıklıq ~ qatıqlığ (KDKT), qatılıq ~ qatılığ (KDKT), qulaq > qulağ (KDKT).

Karışık dilli eserlerde ince sırada yer alan bazı kelimeler k sesinin varlığını devam ettirmişlerdir:

keçe (KG: 27a/11), kes- (KG: 120a/3), kesgün (KG: 105b/11), kiçi (KG: 38a/12), kimerse (KG: 2b/13), kimse (KG: 8b/11), kögercin (KG: 119b/11), köyne- "yanmak" (KG: 166b/6), küsil- "döndermek, çevirmek" (KG: 27b/6), küp (KG: 7b/3), kendü (KA: 20a/13), kendüzi (KA: 106a/6).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

İki ünlü arasında, bazı yerlerde ötümlüleşme olmuş bazı yerlerde olmamıştır:

agar- (Hak.Div.), varacaguñ (MC), gör- (Edv.Müf.), göñül (Mec.Nez.), görklü (MC).

"Ötümsüz ünsüzle biten kelimelerin arkasında ünlü ile başlayan bir kelime getirildiğinde de bazen ilk kelimenin sonundaki ünsüz ötümlüleşmektedir: ayağ üzere (MC); artuk ol > artuğ ol (KŞ)" (Gülsevin, 2011: 66).

Değişime uğramayan kelimeler şöyledir: kendü (ŞD: 90-13, HŞ: 1909), kendüzi (HŞ: 1911, DV: 308-1), key (HD:17-10, HŞ: 915), kiçi (HŞ: 930, DV: 308-11), kişi (EZ: 1-5).

3.7.1.2. Sızıcılışma

3.7.1.2.1. /k/ > /h/ ve /k/ > /h/ değişmesi

Kelime içindeki ve sonundaki k/h değişikliği daha çok Eski Anadolu Türkçesinde görülen bir değişikliktir. Eski Anadolu Türkçesi örneklerinde k'li ve h'li şekiller yan yana kullanılmasına rağmen, düzenlilik göstermemektedir. Osmanlı Türkçesi sahasında k'li şekiller umumileşirken, Azeri sahasında ise h'li şekiller varlığını devam ettirip umumileşmiştir. Eski Anadolu Türkçesi'nde karışık bir vaziyette olan k/h değişikliğinin Kadi Burhâneddin Divânı'nda, Azeri Türkçesi'nde h'leşmeye paralel olarak bir bütünlük arzettiği belirtilmektedir. Ancak bu karışıklığın diğer bir sebebi ise, müstensihlerin ağız özelliğini yazıya aksettirmeleri ve bu iki şekli gelişi güzel kullanmalarından ileri gelmektedir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

ķalaç > ħalaç "aç ve kal" (DLT-III: 415-12), okşa- > oħşa- "benzemek" (DLT-I: 283-10; ATH: 451; TIEM: 73), aķsak ~ aħsak (KB: 3238), yaķşı ~ yaħşı (KB: 1385), ķayu "hangi, hani" (DLT-I 31, DLT-III: 197) ~ ħayu (DLT-III: 218... Oğuz ve Kıpçaklarca) ķayda "nerede" (DLT-I: 52, 419, III 173) ~ ħanda (DLT-III 218).

Karışık Dilli Eserler:

katun > hatun (AKY: 1799; BH: 153:10; KG: 101a/2; KA: 66b/3; KDKT),
kalı (BH: 104:3) ~ halı (BH: 174: 20), takı > dahı (BH: 139:7), yakıştur- > yaşıtur-
(BH: 297:1), kırk > kırh (BH: 270:14), oğşa- (BH: 150:5; KDKT), yakşı > yaşı
(KDKT; BH: 159:9), yahtu (BH: 117:23), yoksa > yoğsa "yoksa" (AKY: 955; KG:
143b /8), kaçça > haça (KDKT), yoksil > yoğsil (KA: 75a/7) ~ yoksul (KA: 79b/5),
yok > yoğ "yok" (AKY: 465; KA: 124b/13).

Osmanlıcada, daha sonraki devirlerde söz başında /k/ > /h/ değişmesi
meydana gelen şu kelimelerde ise /k/ sesi sabittir: kalı "halı" (BH: 104:3), kağı
"hangi" (BH: 10:8; KA: 107a/15), kanı (BH: 132:12; KA: 107b/10), kağı "hangi"
(BH: 27:7; KG: 3a/2).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

uyhu "uyku" (HŞ:971; ŞD: 144-12), oğşa- "benzemek" (SNev.), koğu "koku"
(ŞD: 168-6; HŞ:201), arha "arka" (ŞD: 21-4), çoğ "çok" (ŞD: 7-10), yoğ "yok" (HŞ:
2185; ŞD: 109-3), oğ "ok" (ŞD: 87-3), yazuh "yazık" (ŞD: 124-1), yoğsul "yoksul"
(HŞ: 987; ŞD: 86-5; HR: 32).

3.7.1.2.2. /b/ > /v/ değişmesi

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

ebir- "çevirmek, dolanmak" > evür- (KTer.; KB: 403; DLT-I: 178; AH: 224)
sebin- > sevin- (KB: 620; DLT-I: 12; AH: 44), sebin- > sevün- (KTer.:
25/28b3=3:188), abla- > avla- (KB: 3181; DLT-I: 287; KTer.: 27/18a2=5:4), eb > ev
(KB: 744, 1418, KTer.: 28/83a1=8:35), sab > sav (KB: 527; DLT-I: 326), sub > suv
(KB: 73; DLT-I: 15; AH: 340).

Karışık Dilli Eserler:

/b/ > /v/ değişiminin örnekleri bu eserlerde oldukça fazladır. Bunun yanında
ikili kullanımların metinlerde yer almış olması da dikkat çekmektedir.

ab > av (KG: 104b/14), bar > var (AKY: 139; KA: 43b/8; KG: 13a/9,
KDKT), bar- > var- (AKY: 213; BH: 306:19; KA: 62a/8; KG: 61a/5), biribi- >
viribi- "göndermek" (KA: 51a/4; KG: 108b/4; tebi > deve (BH: 30:8; KA: 128a/10),
eb > ev (AKY: 621; BH: 108:15; KA: 86b/11; KG: 107b /13), bir- > vir- (AKY:

1916; BH: 208:4; KA: 56b/9; KG: 4b/2), yalvar- (AKY: 199; BH: 49:4; KA: 91b/11), yabız > yavuz (BH: 11:6; KA: 136b/4; KG: 170a/14), seb- > sev- (KA: 47a/15; KG: 162b/13), tabar > tavar (KA: 121b/15; KG: 110b/7), yablağ > yavlağ "kötü, fenâ" (BH: 3:6; KA: 106a/13; KG: 76b/7), yabu > yavu "yitik, kaybolmuş " (KG: 108a/7), qarabaş > qaravaş "köle" (KA: 135b/3, KG: 143a/5), qarabış- > qaravış- "kavuşmak" (KA: 106b/3), abla- > avla- "avlamak" (KA: 76b/7).

biril- ~ viril- (KDKT), bar- ~ var- (KDKT), bir- ~ vir- (KDKT), bar (KF: 487) ~ var (KF: 201, 494, 495, 498), vir- "vermek" (KF: 25, 29) ~ bir- "vermek" (KF: 539, 28, 31, 32), virmek "verme" (KF: 609) ~ ver- "vermek" (KF: 149, 160).

Bildirici olarak kullanılan teklik ve çoğul 1. şahıs eklerinde:

ben > +*van*/+*ven*: tapu kılmış+*van* (BH: 41:11), er+*ven* (BH: 42:15), tevbe kıla+*van* (BH: 64:24), kemişür+*ven* (BH: 160:23), alur+*van* (KG: 125b/9), kâfir+*van* (KG: 113b/7), oğluñ+*van* (KG: 119a/5).

biz > +*vuz*/+*vüz*/+*vus*/+*vüs*: Tanrının+*vuz* (BH: 314:3), yarlıgaya+*vuz* (BH: 64:20), müstecab kıla+*vuz* (BH: 64:21), bildür-e+*vüz* (KG: 44a/1, bilime-y-e+*vüz* (KG: 43b/15), ayıra+*vuz* (KA: 123b/10), dutmaya+*vuz* (KA: 70a/6), êde+*vüz* (KA: 86a/1).

/b/ > /v/ değişimine uğramayan kelimeler: bar (KT), bar- (KT), bir- (KT), cevab bir- (KT), selam bir- (KT), sücûda bar- (KT).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

bir- > vir- (ŞD: 3-2, HŞ: 14-64, Çrh.), bar- > var- (ŞD: 39-6, HR: 53), bar > var (ŞD: 39-6, HR: 116), eb > ev (EMŞer.), ab > av (Mrzb.), yalbar > yalvar- (Mec.Nez.).

Eklerde +*ven* ve +*vüz* şekilleri bulunmaktadır: ben+*ven* (ŞD: 142: 6), mukır+*ven* (HŞ: 935), gider+*ven* (DV: 301-13), ider+*ven* (AD: 24-5), bile+*vüz* (ŞD: 112-7), kula+*vuz* (HŞ: 1288)

3.7.1.2.3. /p/ > /f/ değişmesi

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler:

Özellikle Çağatay Türkçesi devresine ait metinlerde görülen söz içi ve söz sonu /p/ > /f/ değişmesi birkaç örnekte görülen bir ses olayıdır.

toprak > tofrak (AKY: 1404; KA: 44a/6; KDKT), övke ~ öpke > öfke (AKY: 4156), çöp > çöf "çöp", (KA: 144a/12-13), kap > kaf "kap" (KA: 50a/11-12), köprü > köfrü "köprü" (KA: 37a/14-15), küp > küf "küp" (KA: 109b/2), mahpūs > mahfūs "mahpus, hapis olan" (KA: 18b/1).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: ø

3.7.1.2.4. /g/, /ğ/ > /w/, /v/ değişmesi

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

kagurmaç > kawurmaç "kavrulmuş buğday" (DLT-I: 493-17), kogişa- > kowşa "koğuş ağacı dalı ile cilalamak" (DLT-III: 287-12), sögle- > söwle- "söylemek" (DLT-III: 287-11), sugar- > suwar- "sulmak" (DLT-I: 498-21).

Karışık Dilli Eserler:

koğa > kova (BH: 159:4), koğa > kovuğ (BH: 276:12), kögsinde > kövsinde - kögüs şekli de var- (BH: 153:22), kigür- > kivür- (BH: 201:1), soğuk > sovuk (BH: 45:9, 165:8; KA: 126b/2; KG: 164a/7; KDKT), soğıt > sovıt- (BH: 93:16), soğı > sovi- (KG: 106a/3), tağuk > tavuğ (KG: 7b/11; KA: 46b/11-12), ağrı > awru > avru (KDKT), buzağı > buzaw (KDKT), yağuk > yawuğ > yavuğ (KDKT), yağıdur- > yawdur- > yavdur- (KDKT), çağırığ- > çağıruw > çağıruv (KDKT), sorağçı > şorawçı (KDKT), kulağuzla- > kılavuzla- "kılavuzluk etmek" (KA: 146a/13), kulağuzluğ "kılavuzluk" (KA: 109b/8), ögle > evle "öğle" (AKY: 4735), yazuğ > yazuw "yazı" (AKY: 3942),

Yazımında bir standartlaşma görülmeyen kelimeler şöyledir:

tağ ~ taw ~ tav ~ tav (KDKT), tağ ~ tav (AKY), biregü ~ birew ~ birev (KDKT), ağız ~ awız (KDKT), yazı ~ yazığ ~ yazuw (AKY).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

kigür- > givür (MC), şoğuk > şovuğ (HŞ: 1628), şoğu- > şovu- (HR: 107)

Metinlerde g'li şekillerini koruyan örnekler şöyledir: dög- (HR: 107), sög- (HR: 107), ög- (HŞ: 1364), ögren- (AD: 25-1), gügercin (HŞ: 1609), ögil- (HŞ: 1083), sögil- (HŞ: 1838), dögin- (HŞ: 1588), ögit- (HŞ: 2213), ögüt (HŞ: 1231), dügün (ŞD: 61-1), degül (HŞ: 1365).

3.7.1.2.5. /v/ > /f/ değişmesi

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler:

tavuk > tafık "tavuk" (KA: 99a/1).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: ø

3.7.1.3. Tonsuzlaşma

3.7.1.3.1. /h/ > /k/ değişmesi

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler:

hısım > kısım "akraba, hısım" (KA: 95b/14-15), halk > kalk "halk" (KA: 89b/10-11).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: ø

3.7.1.3.2. /ğ/ > /k/ değişmesi

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler:

bāğçe > bakça "bahçe" (KA: 97b/11).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: ø

3.7.1.4. /p/ ~ /b/

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler:

İmlâda /p/ sesi için bazen Ɔ bazen de Ɔ harfi kullanılmaktadır.

ayrılıban (BH: 350:1), kıluban (BH: 71:7), diyübenin (BH: 164:7), banbuk "pamuk" (KG: 160a/13, 160a/14), başmak "ayakkabı" (KG: 7a/2, 129b/13), bıñar "pınar" (KG: 169a/14), buñar "pınar" (KA: 129a/13), barmak "parmak" (KA: 109a/6; KG: 5a/1, 15a/ 12), bişür- "pişirmek" (KA: 90b/9), bıçkı > pıçku "testere" (KA: 139b/1).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

barmak (ŞD: 127-10; HŞ 1791), bınar (HŞ: 1842; HM 3-9), busu (MV: 12-2; HŞ: 1698), başmak "ayakkabı" (HR: 36).

3.7.1.5. /b/ > /m/ değişmesi

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

beñgü > meñgü "ebedi, sonsuz" (DLT-I: 44, III: 65, 378, KB: 6, 10,113, KTer.: 30/42a2=16:29), buñ > muñ "ihtiyaç, yokluk, dert, sıkıntı" (DLT-I: 425, III: 32, KB: 1302, 2151, AH: 30), buñsuz > muñsuz (KTer.: 34/81b3=39:7), buyan > muyan "sevap" (DLT-III: 172, 179, KB: 3319, 324), beñiz > meñiz (DLT-I: 60, 65, KB: 96, 97, 480).

Karışık Dilli Metinler:

bıñar (BH: 187:7) ~ mıñar (BH: 157:16), ben (BH: 41:11) ~ meñ (BH: 229:1), bengü (BH: 279:15) ~ mengü (BH: 18:8), beniz (BH: 189:9) ~ meñiz (BH: 127:11), meñlü (BH: 50:14), meñze- (BH: 161:8), meñzet- (BH: 112:17), bin (BH: 101:12) ~ miñ (BH: 201:3), ben (BH: 228:21) ~ men (BH: 162:19), bana (BH: 141:12) ~ maña (BH: 3:5), bini (BH: 175:6) ~ mini (BH: 41:19), menüm (BH: 10:10), binüm (BH: 32:2) ~ minüm (BH: 15:3), miñçileyü (BH: 303:22), mindeyük (BH: 241:3), buna (BH: 204:10) ~ muna (BH: 79:23), bunda (BH: 25:22) ~ munda (BH: 58:10), bundan (BH: 27:23) ~ mundan (BH: 33:14), munı (BH: 72:1), bunun (BH: 5:7) ~ munun (BH: 61:9), bunça (BH: 10:15) ~ munça (BH: 36:1), munlar (BH: 103:12), bundayuk (BH: 32:19) ~ mundayuk (BH: 77:22), buniñ ~ muniñ (KDKT),

bundın ~ mundın (KDKT), biz ~ miz (KDKT: 106b/12), biñ ~ miñ (KDKT), bengü > mengü (KDKT), buñ > muñ (KDKT), beyin > meyin (KDKT), bin- > min- /mingür- (KDKT), debdeng (KF: 25, 51, 136) ~ demdeng "eşit olarak, tıpatıp" (KF: 39), beñzer ~ meñzer (KT), muniñ (KT), baña ~ maña (KT), minden (KT), benüm ~ menüm (KT), ben (AKY: 49) ~ men (AKY: 63), bin- (AKY: 3521) ~ min- (AKY: 1424), biñ (AKY:15) ~ miñ (AKY: 22), bindür- (AKY: 1222) ~ mindür- (AKY: 1074), buña (AKY: 1272) ~ muña (AKY: 1831), muñlat- (AKY: 3515), muñça (AKY: 4059), mundağ (AKY: 778).

Bunların yanında /b/ > /m/ gelişmesinin meydana gelmediği örnekler de vardır: beni (BH: 62:24), binden (BH: 27:1), bun (BH: 53:21), bu (BH: 3:8), buni (BH: 11:1), bunsuz (BH: 290:19).

KG'de b- > m- değişimi görülmemektedir.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Anadolu sahası dışındaki lehçelerin karakteristik özelliği olan /b/ > /m/ genizleşmesi Eski Anadolu Türkçesi döneminde yoktur. Ancak Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerinin bazılarında nadiren bu tür genizleşmeye uğramış kelime örnekleri görülmektedir: "*mengü* 'bengü, ebedî' (SNevb.), *miñ* 'bin, 1000' (Ruşeni, TS.)" (Gülsevin, 2011: 67).

3.7.2. ÜNSÜZ TÜREMESİ

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Ünsüz ikizleşmesi görülen örnekler: yeti > yetti (DLT-III: 27-9), sekiz > sekkiz (DLT-I: 365:14), iki > ikki (DLT-I: 182-12), ana > hana "ana" (DLT-I: 31-14), ata > hata "ata" (DLT-I: 32-28).

Karışık Dilli Eserler:

/s/ ikizlemesi: aşşı "fayda" (BH: 4:14; KA: 25a/9; KG: 116b/13), ıssı "sahibi" (BH: 8:3; KA: 39b/11), ıssı, issi "sıcak" (BH: 125:23; KA: 82b/1; KG: 164a/7), uşşı "aklı" (BH: 196:16,17), uşş "akıl" (KG: 28a/12).

/y/ türemesi: ıldırım > yıldırım (BH: 356:6), ıldız > yıldız (BH: 55:5), ırak > yırak (BH: 300:5; AKY: 216), esir > yesir "esir" (KG: 79a/ 11), ığaç > yıgaç

(KDKT), yığla- (AKY: 290), orul- > horul (KDKT), caize > cayize (BH: 62:6), câiz > câyiz (KG: 12a/7), ferâiz > ferâyiz "şeriatta mîrastan bahseden ilim" (KG: 132b/6).

Zamir /n/si adını verdiğimiz ve ol, bu zamirlerinin çekimli şekillerinde ve üçüncü teklik ve çoğul iyelik eki alan kelimelerin çekimlerinde görülen n türemesi metinlerde vardır: ana (BH: 2:9), anda (BH: 15:3), andan (BH: 5:8), anga (KF: 17), anda (KF: 47), anca (KF: 9), andan (KF: 478), buna (BH: 204:10), bunça (BH: 10:15), bundayuk (BH: 32:19).

"Bu" zamirinin çoğulunda zamir /n/si yoktur: bular (BH: 3:6), bulara (BH: 14:2), bularga (BH: 72:6).

Yazımında kararsızlık görülen örnekler şöyledir:

inçü (BH: 6:13) ~ incü (BH: 6:13) ~ yinçü (BH: 88:11), vur- (BH: 125:18; KG: 110b/1) ~ ur- (BH: 113:22; KG: 99b/10).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

/y/ türemesi: riyayile (AT: 4-1), yiyem (HR: 92), söyleye (DV: 300-5).

Zamir /n/si: buları (ŞD: 174-10), bular (ŞD: 12-119) ~ bunlar (HR: 59), şular (HŞ: 1058).

/s/ ikizleşmesi: ıssı-ıssı "sahip" (HR: 48; ŞD:32-11, DV: 304), assı "fayda" (DV: 300-2; ŞD: 454:8), ıssı "sıcaklık" (HŞ: 1628), ussu "aklı" (ŞD: 160-4).

3.7.3. ÜNSÜZ DÜŞMESİ

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

/d/ düşmesi: eldri > elri "oğlak derisi" (DLT-I: 127-15), kend > ken "şehir, kale" (DLT-I: 178-16).

/r/ düşmesi: berk > bek (KB: 283), kurtul- > kutul- (DLT-II: 234-14), irkle- > ikle- "çiğnemek" (DLT-I: 287-13), berçkem > beçkem "âlamet" (DLT-I: 483-11).

/y/ düşmesi: küküy > kükü "hala" (DLT-III: 232:8), yokruy > yokru "yukarı" (DLT-III: 31-10), kaytar- > katar- (DLT-II: 74-5).

Karışık Dilli Eserler:

/r/ düşmesi: ardur- > adur- "yormak" (BH: 139:8), kirgür- > kivür- "girdirmek" (BH: 202:4), kirgür- > küvür- "girdirmek" (BH: 201:1), ir- ~ i- (KDKT), birle ~ bile (KDKT), kırtul- ~ kıtul (KDKT), kırtkar- ~ kıtkar- (KDKT), ir- > i- "imek" (KF: 3), kergek > gerek (KF: 472), berk (KA: 132a/9) ~ bek (KA: 47a/2-3).

/y/ düşmesi: kayğur > kağur- (kayğur- şekli de var) (BH: 100:25), yılan > ılan (KG: 52b/15), yılduz > ılduz "yıldız" (KG: 21a/9), yılduz > ulduz (AKY: 93), yılkı ~ ılkı "at, hayvan sürüsü" (KG: 7a/11), huy > hu "huy, tabiat; âdet" (KG: 48a/1), yırak > ırak "uzak" (KF: 10; KA: 46a/7), yığaç > ağaç "ağaç" (KA: 22a/3), yığla- > ağla- "ağlamak" (KA: 143b/1), yinçe > ince "ince" KA: 122a/14, yinçü > incü "inci" (KA: 130a/2), yip > ip "ip" (KA: 129b/5).

/ç/ düşmesi: pençşenbe > penşembe (BH: 23:6, 27:14).

/g/ düşmesi: tamgak > dımağ/damak "damak" (KG: 50a/12), emgek > emek (KG: 98a/5), kulgak > kulak (AKY: 647; KA: 89a/7; KG: 13b/15), tegre > tere (KDKT), oğlan > olan "oğlan, erkek" (KA: 32a/5), arug > aru (KA: 127b/2), ayrug > ayru (KA: 46a/7), kamug > kamu (AKY: 499; KA: 152a/15), aşığ > aşşı "fayda" (KA: 25a/8), çerig > çeri "sürü, ordu" (KA: 103b/6), tirig > diri "diri" (KA: 122b/9).

/k/ düşmesi: ılık > ılı (KG: 35a/14), susaklık > susalık "susuzluk, susama; su içme ihtiyacı duyma" (KG: 12b/2), uşak > uşa (KG: 153a/10), ılıkcağ > ılcağ "ılık" (KA: 40b/11), karıncağ > karınca "karınca" (KA: 121a/4), ufakcuğ > ufacuk "ufacık" (KA: 12a/2).

/v/ düşmesi: suv > su (BH: 149:22; KA: 61a/12; KF: 605, 609). Ancak ünlü ile başlayan bir ek aldığında düşen -v sesi meydana çıkmaktadır: suva (BH: 341:20, suvı (BH: 29:6, suvın (BH: 214:15).

/l/ düşmesi: keltür- > ketür- (BH: 68:23), keltür- > getür- (KA: 143b/7; KG: 66b/8; KF: 11), oltur- > otur- (KA: 64a/8; KG: 16a/11; KF: 605), ilt- > it- "etmek" (KF: 522), oltur- ~ otur- (KDKT), ilt- ~ it- (KDKT).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

/l/ düşmesi: keltür- > getür- (ŞD: 45-4), oltur- > otur- (ŞD: 147-12, HŞ: 9836).

/y/ düşmesi: yılan > ılan (HŞ: 2378), yıldız > ılduz (HR: 77), yırak > ırak (ŞD:74-6), yırla- > ırla- (HR:99), yit- > it- (ŞD: 154-3), yincü > incü (HŞ: 1662).

3.7.4. GÖÇÜŞME (METATEZ)

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

agduk > adguk "bozuk" (DLT-I: 65-7), bagdaş > badgaş (KB: 4114), kibi > gibi (DLT-I: 483-22), çamgur > çagmur "şalgam" (DLT-I: 16-21), çagmur > çamgur "çamur" (DLT-I: 457-8), çarmak > çamrak "çoluk çocuk" (DLT-I: 469-18), karlıgaç > kargılaç "kırlangıç kuşu" (DLT-I: 526-26), konşı > koşnı "komşu" (DLT-I: 435-8), müslüman > müsülman (KB:3250), oğırila- > oğrıla- "hırsızlamak" (DLT-I, 300-12), tofrak > torfak "toprak" (AH-Ba 308), yagmur > yamgur "yağmur" (DLT-III: 38-19).

Karışık Dilli Eserler:

öğret- > örget- (KDKT9, kemi > kime(KDKT), uyku > yuku (KDKT), çömlek > çölmek "çömlek" (KA: 152a/5), icāzet > izācet "izin"(KA: 96a/12).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

kavra- > karva- (HR:96; ŞD: 67-12), hoyrad > horyad (HŞ: 1203).

3.7.5. BENZER HECE DÜŞMESİ (HAPLOLOJİ)

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

almıla ~ alımla > alma "elma" (DLT-I: 130-11), çarçarmak > çamrak "çoluk çocuk" (DLT-I: 469-18), uvut > ut "haya, ar, edep" (DLT-I: 83-5), yonındı > yondı "yonuntu, talaş" (DLT-III: 38-5).

Karışık Dilli Eserler:

durur > +dur/+dür: könül kötürmişler+dür (BH: 4:10), ezeli+dür (BH: 8:11), ahed+dür (BH: 8:11), ad+dür (KG: 48b/6), anam+dür (KG: 90b/1), büyük+dür (KF: 35), revā+dür (KF: 606), āsān+dür (KA: 125a/10), 'avrat+dür (KA: 67b/2), yıl+dür (AKY: 2263).

+daçı > +cı: ota+daçı > ota+cı (KG: 165a/7), ota+cı+lık (KG: 165a/7).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

durur > +dur/+dür: mazûr+dur (ŞD: 90-13), senüñ+dür (ŞD: 95-10),
güneş+dür (AD: 15-10).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ŞEKİL BİLGİSİ

4.1. İSİMLER

4.1.1. Çokluk Eki

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Metinlerde isim çokluk şekli +lAr ve kalıplaşmış birkaç kelimedede +An ekiyle sağlanmıştır.

adınlar "başkalar, başkaları" (KB: 1404), asıglar "faydalar" (KB: 1775), yolçılar "yolcular" (KB: 5250), hukemaları (KB-A: 20), barçalarka "bütünleri, hepsi" (KB: 88), eren "adamlar" (AH: 89; KB: 234; DLT-I:85), oğlan "oğullar" (KB 462, DLT I 208).

Karışık Dilli Eserler:

Çoğul eki du dönem metinlerinde +lAr'dır. Fakat kalıplaşmış olarak birkaç örnekte +An şekli de bulunmaktadır.

agaçlar (BH: 10:8), alplar (BH: 288:12), yârânlar (BH: 298:12), 'avratlar (KA: 78a/14), baluqlar (KA: 76b/15), cezâlar (KDKT), çubuklar (KDKT), oğlanlar (KF: 71), kızları (KF: 125), anlardan (KG: 71a/1), yirlerden (KG: 64b/5), oğlan (BH: 20:11; KA: 55a/13), eren (BH: 54: 25; KA: 54a/13).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Çokluk eki +lAr'dır. Bunun yanında kalıplaşmış şekilde +An eki de bulunmakta fakat taban olarak düşünüldüğü için üstüne +lAr çokluk eki getirilebilmektedir.

göñüller (ŞD: 140-6), sözler (HŞ: 1371), tağlar "dağlar" (HŞ: 2337), oğlan "evlat" (Kıs.Enb.).

4.1.2. İyelik Ekleri

4.1.2.1. Teklik 1. İyelik

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Birinci teklik iyelik eki +(X)m'dir:

atam "atam, babam" (DLT- III: 212; KB: 110), idim "Tanrım" (KB: 5), közüm "gözüm" (DLT- I: 46, 222; KB: 663), özüm (DLT-I: 46-19).

Karışık Dilli Eserler:

Birinci teklik iyelik eki +(X)m'dir:

ala qarğam (BH: 158:26), anam (BH: 118:18), dilüm (BH: 292:11), başımda (KA: 65b/8), kitābımuñ (KA: 122b/8), anam (KA: 110a/13), irkim (KDKT: 90a/13), kavmim (KDKT: 93a/10) ~ kavmüm (KDKT: 5b/11), rabbim (KDKT: 77b/05), uruğum (KDKT: 93a/10), oğlum (KDKT: 3a/6), evlādum (KDKT: 16a/16), bizim (KF: 393, 398, 556), anam (KG: 94a/3), alımum (KG: 138a/14).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Birinci teklik iyelik eki +(U)m'dir:

ağzumda (HŞ: 932), ömrüm (ŞD: 81-5).

4.1.2.2. Teklik 2. İyelik

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

İkinci teklik iyelik eki +(U)ñ şeklindedir.

atañ "atan, baban" (KB: 651, 1552; KTer.: 31/11b3=19:28), sözüñ "sözün" (AH 430), kuşuñ "kuşun"(KB 6368), köñülüñ "gönlün" (KB: 1109).

Karışık Dilli Eserler:

İkinci teklik iyelik eki +(U)ñ şeklindedir.

amelüñ (BH: 48:21), boynuñ (BH: 73:3), cânuñ (BH: 104:1), 'amelüñ (KA: 19a/8), anañ (KA: 120b/11), atañdan (KA: 82a/1), cânuñ (KA: 27b/3), aşhābıñdan (KDKT: 52b/16), fehmiñ (KDKT: 101b/14), közüñden (KDKT: 23a/09), ağzuña (KG: 4a/6).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

İkinci teklik iyelik eki +(U)ñ şeklindedir:

dişüñ (ŞD: 85-10), yoldaşuñ (AD: 14-1), bendeñ (HŞ: 100).

4.1.2.3. Teklik 3. İyelik

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Üçüncü teklik iyelik eki +I, +sI şeklindedir.

atası "atası, babası" (DLT-I: 311; KB: 1166), barçası "hepsi, bütünü" (KB: 5945), küçi "gücü" (DLT-II: 13), sözi "sözü" (AH: 125), köñülü "gönlü" (KTer.: 32/7b3=16:78).

Karışık Dilli Eserler:

Üçüncü teklik iyelik eki +I ve +sI şeklindedir:

boyı (BH: 10:2), boynı (BH: 101:19), ağısı (BH: 81:4), anası (BH: 47:12), altına (KA: 45a/2), barmağı (KA: 36a/15), anası (KA: 49b/14), dîzārunı (KA: 98b/2), ellerü (KA: 29b/15), 'adāveti (KDKT: 14a/09, kıaysısı (KDKT: 88a/09), 'aşabası (KF: 313), meselesi (KF: 350), urağutı (KF: 148), dilinden (KG: 170b/6), saçalı (97a/9), aķcasın (108a/13).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Üçüncü teklik iyelik eki +I ve +sI şeklindedir:

gözin (AD: 17-4), gicesi (ŞD: 109-13).

4.1.2.4. Çokluk 1. İyelik

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Birinci çokluk iyelik eki +(X)mIz şeklindedir.

köñlümüz "gönlümüz" (KB: 4913), atımız "atımız" (DLT: 328), özümüz "özümüz, kendimiz" (KB: 4909, 5841).

Karışık Dilli Eserler:

Birinci çokluk iyelik eki +(X)m(X)z, ve +(U)mUs şeklindedir:

işimüz (BH: 350:13), atalarumuz (BH: 119:13), dedemüs (BH: 150:18), ümizümüs (BH: 194:1), "azāblarımız (KA: 18b/7), dedigimiz (KA: 20a/3), hāl+imüz (KA: 79a/13), rabbimiz (KDKT: 83a/07), sözimiz (KDKT: 90b/12), aldumuzğa (KDKT: 6a/13), anamız (KG: 66b/13), kıyımızda (KG: 4a/15).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Birinci çokluk iyelik eki +(U)mUz şeklindedir.

ayşümüz (AD:15-12), ılduzumuz (HR: 77).

4.1.2.5. Çokluk 2. İyelik

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

İkinci çokluk iyelik eki +(X)ñIz şeklindedir:

köñlüñiz "gönlünüz" (KTer.: 37/58b1=49:7), seziñiz, "zannınız, şüpheniz" (KTer.: 34/27a3=37:87), közleriñiz "gözleriniz" (KTer.: 29/4b1=8:44).

Karışık Dilli Eserler:

İkinci çokluk iyelik eki +(X)ñXz, +(ü)ñüs şeklindedir:

aduñuz (BH: 270:22), atañız (BH: 192:24), binüñüs (BH: 134:12), 'amellerüñüzüz (KA: 98a/13), günāhlarıñuzı (KA: 84a/11), hileñiz (KDKT: 108a/12), kavmiñizden (KDKT: 27a/15), başıñız (KF: 599), atañuz (KG: 70b/5).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

İkinci çokluk iyelik eki +(U)ñUz şeklindedir.

atañuz (Tıb.Neb.), gözüñüz (MC.).

4.1.2.6. Çokluk 3. İyelik

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Üçüncü çokluk iyelik eki +(s)I, +IaRI şeklindedir: atası "atası, babası" (DLT-I: 311; KB: 1166), barçası "hepsi, bütünü" (KB: 5945), erñekleri "parmakları" (DLT-I: 248), işleri "işleri" (KTer.: 30/90a1=16:108), künleri "günleri" (KTer.: 28/40a2=7:163).

Karışık Dilli Eserler:

Üçüncü çokluk iyelik eki +lArı şeklindedir.

adları (BH: 78:1), avuçları (BH: 168:12), 'amelleri (KA: 11b/10), bayramları (KA: 99b/8), ağaçları (KDKT: 109a/17), ağızları (KDKT 9a/08), dānişmendeleri (KF: 14), yaranlarına (KF: 554), adları (KG: 8b/7).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Üçüncü çokluk iyelik eki +lArı şeklindedir:

başlarına (HR: 59), erenleri (ŞD: 55-13).

4.1.3. İSİM ÇEKİMİ

4.1.3.1. Durum (Hal) Ekleri

4.1.3.1.1. İlgi Hâli Eki

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Ek ünsüzlerden sonra çoğunlukla +nİñ/+nUñ şeklindedir. +(X)ñ biçiminde gelmiş örneklerinin sayısı azdır.

ananiñ "annenin" (KB: 5158), kişiniñ "kişinin" (DLT-I: 44, KB: 163), ölümniñ (KB: 1776), erniñ (KB: 2041), yagınıñ "düşmanın" (KB: 2329).

Karışık Dilli Eserler:

Genellikle ünsüzle biten isimlerde ilgi hâli eki +Uñ, ünlü ile bitenlerde +nİñ, +nUñ'dür. Bunların yanında +İñ, +Uñ, +nI şekilleri de bulunmaktadır:

ādemüñ başına (BH: 31:16), ağaçuñ kökine (BH: 10:1), anlaruñ horozları (KA: 51a/7), 'avratuñ cānı (KA: 43b/5), mü'minniñ (KA: 18a/8), rabbiñ (KDKT: 41b/14), siniñ (KDKT: 62b/17), sinüñ (KDKT: 57b/149, alarnıñ (KDKT: 88a/08), emirniñ (KDKT: 101a/12), oğlınıñ oğlu (KF: 306), bunuñ tefsiri (KF: 414), anuñ dilegi (KG:2b/13), iki gişinüñ arasında (KG: 145b/4).

Kelime ünsüzle bitmesine rağmen bazı örneklerde ilgi hâli eki +nıñ, +nuñ biçiminde gelmiştir. Örnekler aşağıdaki gibidir:

oğlannıñ anası (KA: 81b/9), oğlannuñ (KDKT: 60a/03), pādişāhnuñ eki kudret barmağı arasında (KA: 36a/15), günāhıñıznuñ (KDKT: 93a/14), ebrarnıñ (KDKT: 116b/09).

+nI ekli ilgi hâli eki kullanımı seyrek olarak metinde görülmekte ve bu özelliği ile Çağatay Türkçesi özelliklerine yaklaşımaktadır.

sizni ‘amelüñizni (KDKT: 77b/16), köklerni ve yirniñ mülki (KDKT: 120a/04).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Genellikle ünsüzle biten isimlerde ilgi hali eki +Uñ, ünlü ile bitenlerde +nUñ’dur.

yâruñ cemâli (AD: 16-7), haletüñ sıfatı (HR: 38), hüsniñ (ŞD: 169-8).

4.1.3.1.2. Belirtme Hâli Eki

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Karahanlı Türkçesinde dört ayrı belirtme durumu eki vardır. Bunlar +nI, +(X)g, +n ve +I şeklindedir.

aşığ "aşı, yemeği" (DLT- I: 93), sözüğ "sözü"(AH: 151), atığ "atı" (KB: 2401), kişig "kişiyi" (KB: 163), aynı "ayı" (KTer.: 34/7a3=36:40), köñülñi "gönülü" (DLT-II: 243, KB: 1551), sözni "sözü" (KB: 153), atañnı "babanı" (KB: 1569), sözi+nı "sözünü" (KB 2504, 2876), adın "adını" (KB: 2554), başın "başını" (DLT-II: 24), evin "evini" (DLT-I: 283), evlerin "evlerini" (DLT-I: 231), başı "başı" (KB: 2420), işi "işi" (KB: 2777), köñlümi "gönlümü" (KB: 47), meñiziñi "benzini"(KB 4455), kitabı "kitabı" (AH-B: 77, ABC:465).

Karışık Dilli Eserler:

Bu dönemde kullanılan belirtme durumu ekleri +I, +U, +n ve +nI şeklindedir.

ağacı (BH: 10:1), almayı (BH: 311:1), dilüñni (BH: 31:13), ‘avratı (KA: 65a/3), güneşi (KA: 17b/6), kimseyi (KA: 84a/6), ‘afārñı (KDKT: 41b/10), aşlıqnı (KDKT: 109a/17), yiri (KDKT: 87a/07), āvāzını (KA: 51a/7), ‘azābını (KA: 18b/5), adın (KA: 148b/8), ağzın (KA: 104a/7), ayruķı (KF: 39), ayruķın (KF: 56), mālın

(KF: 89), dükelin (KF: 132), atasını (KF: 589), bizni (KF: 18), biregüyi (KG: 124a/11), kuşu (KG: 105b/4), deriñü (KA: 114b/11).

Aynı sözcüğün iki farklı belirtme hâl ekiyle çekimlendiği de tespit edilmiştir:

alarını (KA: 3a/07) ~ anları (KA: 30a/17), atnı (KA: 13b/06) ~ atı (KA: 60a/02, kılıçnı (KA: 62a/04) ~ kılıçı (KA: 16b/12), kıznı (KA: 58b/06 ~ kıızı (KA: 68a/13), bizni (KA: 8a/11) ~ bizi (KA: 10a/04), cehennemni (KA: 11b/11) ~ cehennemi (KA: 38b/07).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Bu dönemde kullanılan belirtme durumu eki +I, +(y)I ve +nI şeklindedir.

bizi (HR: 60), müşkülümi (HR: 61), nağmeyi (ŞD: 43-3), hûrîni (SV.İbt.).

4.1.3.1.3. Yönelme Hâli Eki

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Yönelme hâli +kA ve +gA'dır.

avka "ava" (DLT-I: 81), aşka "aşa" (DLT-I: 227), atka "ata" (DLT-I: 35), köñülke "gönüle" (KB: 11), kazka (DLT-II: 181) ~ kazğa "kaza" (DLT-I: 254).

Karışık Dilli Eserler:

Yönelme hâli genellikle +A'dır. Bu ekin arkaik şekli olan +ğa/+ge daha az olarak devam etmektedir.

+A: ağaca (BH: 9:11), açlığa (BH: 8:23), aqçaya (KA: 129b/9), bayrama (KA: 100a/13), deñize (KA: 104a/1), qarındaşıña (KDKT: 59a/01), yiriñedür (KDKT: 33b/04), hükmiñedür (KDKT: 62b/17), urağutluğa (KF: 594), kitāba (KF: 11), heştiyeke (KF: 136), bardağa (KF: 607), kitābına ve 'ilmine (KF: 518), baña (KG: 88b/ 1).

+gA: atğa (BH: 153:8), ayğa (BH: 75:4), çalapğa (BH: 19:16), artğa (KDKT: 104a/08), günāhğa (KDKT: 106b/02), bātlğa (KDKT: 30b/14), anga "ona" (KF: 17, 369, 502).

Eski Anadolu Türkçesi Metinler

Yönelme hâli +A'dır.

başlarına (HR: 59), almağa (HŞ: 2200), içine (HŞ: 1558), başuma (HM: 3-4).

4.1.3.1.4. Bulunma Hâli Eki

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Bulunma durumu eki +DA şeklindedir:

evde "evde" (DLT-II: 104), başta "başta", kapuğda "kapıda" (KB: 595, 1413), yol+da "yolda" (KTer.: 27/27b1=5:12).

Karışık Dilli Eserler:

Bulunma hâli metinlerde +DA şeklindedir:

ağaçda (BH: 27:7), ayda (BH: 67:23, kıyâmette (BH: 16:17), âhîrinde (KA: 54a/15), arada (KA: 115a/7), bahçede (KA: 87a/11), afağda (KDKT: 114a/16), alda (KDKT: 104a/12, gârda (KDKT: 5a/12, üstte (KDKT: 37a/05, şıdğa (KDKT: 14b/17), anda (KF: 47), hâlde (KF: 10), ikide (KF: 453), üçde (KF: 250) aqcada (KG: 58a/15), bularda (KG: 20b/9).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Bulunma hâli metinlerde +dA şeklindedir:

göñülde (ŞD: 80-12), elde (HR: 58), çemende (HŞ: 1142), otlakda (HR: 50).

4.1.3.1.5. Ayrılma Hâli Eki

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Karahanlı Türkçesinde kullanılan asıl ayrılma hâl eki +DIn'dır. DLT'de ekin +DAn biçimleri de vardır:

+DIn: cāndın "candan" (KB: 1115), kapuğdın "kapıdan" (KB: 5967), yığağdın "ağağtan" (KTer.: 32/21a1=28:30), yoldın "yoldan" (DLT-I: 78), tilindin "dilinden" (AH: 142, 145, 146).

+DAn: yêrden "yerden" (DLT-I: 525), közden "gözden" (DLT-III: 366), attan "attan" (DLT-I: 94).

Karışık Dilli Eserler:

Ayrılma hâl eki +DAn ve +DIn şeklindedir:

+DAn: âfetden (BH: 348:9), ağaçdan (BH: 11:21), ağudan (BH: 155:23), 'aqlından (KA: 41a/12), baldan (KA: 48a/12), boğazından (KA: 46a/3), andan ötrü (KF: 478), andan songra (KF: 473), altıdan böle (KF: 41), adlarından (KG: 48b/7), aıçcadan (KG: 133b/8) .

+DIn: aşnudin (BH: 315:4), daşdın (BH: 72:14), ağaçdın (KDKT: 10a/11), dört yönden daşdın (KF: 472, 475), daşdınkı (KF: 13), ardındın (KG: 167a/14), yañadın (KG: 36b/15), yoldın (KG: 151b/8).

İkili kullanımın görüldüğü örnekler: bizdin (KDKT: 9b/07) ~ bizden (KDKT: 5a/01), allâhdın (KDKT: 52a/10) ~ allâhdan (19b/14), dindin (KDKT: 65b/15) ~ dinden (KDKT: 3b/06), ھاٹādın (KDKT: 102b/01) ~ ھاٹādan (KDKT: 26b/14), ڭayğudin (KDKT: 77a/06) ~ ڭayğudan (KDKT: 23b/10), sinden (KDKT: 57b/17) ~ sindin (KDKT: 58a/05), tofrağdın (KDKT: 59a/09) ~ tofrağdan (KDKT: 58b/15), vağıtudin (KDKT: 7a/04) ~ vağıtinden (KDKT: 7a/03), yırağdın (KDKT: 17a/07) ~ yırağdan (KDKT: 71a/07).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Ayrılma hâl eki +dAn şeklindedir. Ancak birkaç örnekte (öñ kelimesi ve bazı edatlarda) +dIn şekli de görülmektedir.

goncadan (ŞD: 80-5), dânedin (HR: 106), sendin (SF: 8-7), öndin (Mrzb.).

4.1.3.1.6. Eşitlik Hâli Eki

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Eşitlik hâli +çA ekiyle yapılmaktadır:

a) *kadar, gibi, göre anlamlarını katar*: uğança telim kıl- "(bir şeyi) mümkün olduğu kadar çok yapmak" (DLT-I: 44), kirmişçe bol- "girmiş gibi olmak" (DLT-I: 251), köñülçe yorı- "gönlünün istediği gibi yürümek" (KB:5276).

b) *yön bildirir ve "tarafından" anlamı katar*: solça kel- "sol taraftan gelmek" (KB: 1392), oñça kel- "sağdan/doğrudan gelmek" (KB: 1392).

c) *kança, barça, neçe* gibi kelimelerde kalıplaşmış şekildedir.

Karışık Dilli Eserler:

Eşitlik hali eki +CA'dır.

+çA: ança (BH: 19:16), buyrukça (BH: 165:10) hoşça (KA: 115a/12), kuşça (KA: 128b/4), kiçeçe (KDKT: 53a/07), vakitçe (KDKT: 7a/03), bir yılğaça (KDKT: 58a/02).

+cA: cemî'isince (KA: 84a/1), bunca (KA: 89b/4), sehelce (KA: 70a/8), nice (KA: 65a/5) ~ niçe (KA: 83b/13), anca (KF: 9), nice (KF: 29), diledügince (KG: 72b/3), yaşarca (KG: 37a/8).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Eşitlik hali eki +CA'dır.

ardınca (HŞ: 2161), bunca (HŞ: 978), zerrece (ŞD: 27-9), tagça (Yun.Em.).

4.1.3.1.7. Yön Gösterme Hâli Eki

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Bu dönemde yön gösterme ekleri +rA, +rU, +ğArU şeklindedir.

+ğArU eki: yağıgaru "düşmana doğru" (DLT-II: 83), yaygaru "bahara doğru" (DLT-III: 278).

+rU: Kalıplaşmış kelimelerde bulunur: kerü "geri" (DLT-I:361, II:133), berü "beri" (DLT-I: 35, II: 55; KB: 84, 106), taparu "-a/-e doğru" (KB: 521, 5830, AH: 286).

+ra/+re: taşra "dışarıya" (DLT-I: 424), içre "içeriye, içinde" (KB: 2791, 3099, AH: 8, 122, 486).

Karışık Dilli Eserler:

Bu dönemde yön gösterme ekleri +rA, +rU ve seyrek olarak da +ğArU şeklindedir.

+ğArU eki: ilgeri "önce" (KDKT: 6a/11, 19b/12), artkaru (KDKT: 105a/08).

+rU: berü (BH: 7:11), kirü (BH: 13:4), içerü (BH: 150:12; KA: 60b/7; KG: 114a/6), yañaru (BH: 307:3), ilerü (KA: 81a/4; 21b/10), yuğaru (KA: 89a/13), yokaı (KDKT: 29a/14), kirü "geri" (KDKT: 12b/08).

+ra/+re: bura (BH: 109:8), içre (BH: 6:8; KA: 130b/15), isre "sonra" (BH: 288:21), taşra (BH: 239:13; KA: 14a/12), üzre (BH: 51:23; KA: 27b/1, KF: 19), soñra (KA: 67a/13), içre (KDKT: 28b/11), soñra (KF: 473), asra (KF: 487), arğara (KG: 150a/1), içre (46a/10).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Bu dönemde yön gösterme ekleri +rA, +ArU şeklindedir.

+rA eki: içre (ŞD: 5-5; DV: 301-49; MV: 4-8), taşra (MV: 9-1; SF: 5-4), soñra (HSN: 9-2), üzre (EZ: 4-4).

+ArU eki: içgerü > içerü (HŞ: 2025), ilgerü > ilerü (HŞ: 1790), yokğaru > yukaru (HŞ: 1076).

4.1.3.1.8. Vasıta Hâli Eki

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Bu dönemde kullanılan vasıta durumu eki, +(X)n ve +lA'dır:

eligin emle- "elle göstermek" (DLT-I: 82), közün bakış- "gözle bakışmak!" (DLT-I: 183), kutun tiril- "mutlulukla yaşamak" (KB: 1251), küçün "zorla, zorbalıkla" (KTer.: 29/39a1=9:53), yazın (DLT-I: 285), kışın "kışın" (DLT-III: 159), terk ödün kel- "hemen gelmek" (KB: 5408).

nasihat tülegüle tilese yisü (KB:5395), isizig uçuzla könitgey yorık (KB:4901).

Karışık Dilli Eserler:

Bu dönemde kullanılan vasıta durumu eki; +(X)n, +lA, +lAyIn, +lAdIn, +cUlAyIn şeklindedir:

açın (BH: 247:9), birbirile (BH: 218:4, dünle (BH: 46:8), kұblayın (BH: 197:9), buyruğınlayın (BH: 134:23), degin (KA: 103a/13), içün (KA: 97a/4), anuñla (KA: 131b/12), ayağıla (KA: 116b/1), benümle (KA: 45a/7), 'ažamet-ile (KA:

147a/2), ancılayın (KA: 101b/7), ancılayın (KA: 108b/15), bencıleyin (KA: 26b/14), bencüleyin (KA: 114a/5), sizcüleyin (KA: 101a/5), ilkin (KF: 19), degin (KF: 411), birle (KF: 1), kırla (KF: 1), ikevlesining (KF: 533), adıyla (KG: 165b/15), tavarıla (KG:132a/7), dönmegin (KGÇ 120b/5), gündüzin (KG: 53a/1), ikıleyin (KG: 39b/13) ~ ikıledin (KG: 66a/8).

KDKT'de vasıta hâli genellikle birle, bile, bilen, ile ve ilen edatlarıyla yapılmaktadır. İki örnekte ise +In ile yapılmıştır:

artıkı birle (KDKT: 106a/17), yehüd birle (KDKT: 52b/04), bahâne birle (KDKT: 52b/09), bu şey'ler birlen (KDKT: 116a/13), siniñ ile (KDKT: 12a/09), iki butağın (KDKT: 10a/11), sinin (KDKT: 8b/17).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

İsim çekiminde ile edatı kullanılarak yapılan vasıta hâli, +(X)n, +layın, +cılayın ekleri kullanılarak da yapılmaktadır.

odun ile (HR: 92), gündüzin (HŞ: 1087), nice pervâneleyin (HM: 2-6), ancılayın (HŞ: 1981), bencıleyin (ŞD: 52-1).

4.1.3.1.9. Hâl Eklerinin Birbirinin Yerine Kullanılması

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Karahanlı Türkçesinde +dA eki, ayrılma hâlinin yerine de kullanılmıştır:

Ayrılma, çıkma: yerde kop- "yerden kopmak, (çıkma)" (DLT-II: 234), tılda çık- "dilden çıkmak" (DLT-III: 161), yazukta tıdın- "günahtan sıyrılmak" (KB: 1380).

Karşılaştırma: kamuğda esizrek "herkesten daha kötü" (KB 5319), kızda kızrak "kıttan daha kıt" (AH: 444), şakarda tatıglıg "şekerden tatlı" (KB: 4768).

Bütünün parçasını gösterir: miñinda bir "binde bir" (AH: 204).

Bâzı edatlardan önce kullanılır: közinde adın "gözünden başka" (DLT-III: 151:19), katılmazda aşnu "katılmadan, dönüşten önce" (KB: 1304), ölümde basa "ölümünden sonra" (KB: 5416), kelmişide berü "geldiğinden beri" (KB: 3364), bu künde naru "bu günden itibaren" (KB: 4849) (Ölmez, 2011: 43).

Karışık Dilli Eserler:

KA'da kimi kelimelerde, bazı hâl eklerinin başka hâl eklerinin yerine kullanıldığı tespit edilmiştir. Hâl eklerinin birbirinin yerine kullanılması şekli Eski

Türkçeden beri görülen bir özellik olup bugün de bazı ağızlarda varlığını devam ettirmektedir (Korkmaz, 1995a: 222-231). İsmail Güneş'in metinde tespit ettiği hususlar şöyledir:

Belirtme hâl ekinin, yönelme hâli işlevinde kullanılması: her kim ki harâmı helâl dесе kâfir olur (KA: 48a/14), yoḥsa oḡlançukları mı sögersin dedi (KA: 137a/2), anuñ ehl-i beyti öyle şanurlar kim anları bakar (KA: 143a/4), eger kim inanmaz iseñ anı şor kim saña aydı vère dedi (KA: 100b/12-13), bu ekini sizüñ için mi ḥāşıl êtdüm deyü anları sögdi (KA: 116b/11-12).

Yönelme hâl ekinin, belirtme hâli işlevinde kullanılması: her kim Ḥaḡ lutfına kazana (KA: 158a/13), Yūşa ' aña balıḡuñ gètdüḡin dèmege unuttı (KA: 91a/2), her kanḡısı kim boḡazına gözedürdi (KA: 110a/9), aña inkār êdlüp kâfir olmaḡ inşâfdan ıraḡ (KA: 153b/5).

Bulunma hâl ekinin, yönelme hâli işlevinde kullanılması: oruçda riyâ şıḡmaz (KA: 84b/9), topraḡımı balçık êtdi uşbu divârda kodı (KA: 115b/7-8), ya'nî 'aḡlı başında gelüp tevbe êdince küymedi (KA: 46a/11), Mūsā 'a.m. deñiz kenârında konmışdı (KA: 103b/3), şol içinde koḡuḡum 'azîz îmân üzerine murdâr necisler koyasın (KA: 46b/6) (Güneş 2015: 181-182).

Bulunma hâl ekinin, ayrılma hâli işlevinde kullanılması: erenlerde yigreki oldur kim (KG: 2a/9), bu duada artuḡ nesne itmeyeler (KG: 15a/10), bularda birisi (KG: 20b/9), bola kim anda dolar sen (MTB: I-3), ne oḡurdur, ne oḡurdur Çelep aḡzında kıḡırmak (MTB: I-3).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

a) *Bulunma hâl ekinin, yönelme hâli işlevinde kullanılması: anı dukedicek bunda gelevuz (Kelile), kamu 'alem sarayından bunda geleceklerdur (MC), halinden sordılar kanda varduñdı (MC), şeyh turdı oyle ıssısında şahuñ saray kapusunda vardı (KVz.).*

b) *Yönelme hâl ekinin vasıta hâli işlevinde kullanılması: eyregi gafil ve uykuya meşgul ola (Kıs.Enb.), anı 'imaret kılmaga meşgul ola (Mrzb.), ta 'ata meşgul olalum zikrile (Aş.Paş.Fkr.), andan şah durup savma'asına vardı 'ibadete meşgul oldu (KVz.), nice kıldı ol mel'un labe / huma meşgul olmadı cevaba (Işk.), ahireti koyup dünyaya meşgul olmaya (MC), semende susen olmışdur surahi zikrine meşgul/şarab-ı la-yezaliden unuttı lale-nu'manı (Mec.Nez.), siz varasız dumugesiz oyına / korkaram ki yusufuma kurt yone (ŞH.Yus.).*

4.1.4. SAYI İSİMLERİ

4.1.4.1. Asıl Sayı İsimleri

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Karahanlı Türkçesindeki asıl sayılar şöyledir: *bir, iki, üç, dört, beş, yeti ~ yètti, sèkkiz ~ sèkiz, tokkuz ~ tokuz, on, yigirme, ottuz, kırk, ellig, altmış, yüz, miñ "bin", tümen "on bin"*. Bu asıl sayıların dışında seksen ve doksan sayıları için Kaşgarlı Mahmud'un eserinde şu bilgiler verilir: "seksün: seksen. Aslı sekiz on'dur. Sekiz kere on demektir. İki kelime birleştirilmiştir. Toksun: Doksan. Aslı tokuz on'dur. Dokuz kere on demektir. İki kelime birleştirilmiştir (DLT-I: 437)." (Ölmez, 2011: 44).

Karışık Dilli Eserler:

BH'de asıl sayılar: bir, iki, üç, dört, biş, altı, yidi, sekiz, tokuz, on, on bir, on iki, on üç, on dört, on biş, on altı, on yidi, on sekiz, on tokuz, yigirmi, yigirmi üç, yigirmi dört, yigirmi tokuz, otuz, otuz bir, otuz biş, otuz altı, kırk, kırh, elli, altmış, yitmiş, yitmiş sekiz, seksen, doksan, yüz, yüz on dört, yüz yigirmi, yüz otuz, iki yüz, üç yüz, üç yüz on üç, üç yüz altmış, üç yüz altmış altı, dört yüz, altı yüz, yidi yüz, yidi yüz seksen dört, sekiz yüz, biñ, miñ, min yidi yüz, iki miñ, dört miñ, altı miñ iki yüz altı, yidi miñ, sekiz miñ dört yüz yigirmi bir, on miñ, on iki miñ, on sekiz miñ, otuz miñ, yitmiş miñ, yüz miñ, yüz biñ bir, yüz miñ yigirmi miñ, yimiñ yigirmi miñ dört miñ, biñ biñ "binlerce", yüz miñ tümen.

KA'da asıl sayılar: bir , eki, üç, dörüt, beş, altı, yedi, sekiz, tokuz, on, on beş, on sekiz, yigirmi, yigirmi dörüt, otuz, otuz üç, otuz altı, otuz sekiz, kırk, elli, altmış, yetmiş, seksen, toksan tokuz, yüz, yüz altmış, eki yüz, üç yüz, üç yüz altmış, dörüt yüz, beş yüz, altı yüz, yedi yüz, biñ, biñ yigirmi, biñ elli, üç biñ, dörüt biñ, beş biñ, on biñ, kırık biñ, elli biñ, yetmiş biñ, yüz biñ, yüz yigirmi dörüt biñ, yedi yüz biñ.

KDKT'de asıl sayılar: bir, iki, üç, dört, biş, altı, yiti, sekiz, dokuz, on, yigirmi, otuz, kırk, kırık, kırık, elli, altmış, yitmiş, seksen, doksan, yüz, bin, miñ.

KF'de asıl sayılar: bir, iki, üç, dört, biş, altı, yidi, sekiz, tokuz, on, on iki, yigirmi, yigirmi dört, yigirmi yidi, yigirmi sekiz, otuz, otuz biş, altmış, doksan, yüz, yüz yigirmi sekiz, yüz otuz biş, iki yüz yigirmi sekiz.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Bu dönemde kullanılan asıl sayı isimleri şunlardır: *bir, iki, dört, biş, altı, yidi, sekiz, tokuz, on, yigirmi, otuz, kırk, yüz, biñ, biñ biñ, on üç biñ, otuz biñ, yitmiş biñ, toksan biñ, yüz biñ, üç yüz biñ.*

4.1.4.2. Sıra Sayı İsimleri

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Sayı kelimelerine +(X)nç, +(X)nçI ekleri getirilerek elde edilmiştir:

birinç "birinci" (DLT-III, 373), êkinç "ikinci" (KB: 132), êkinçi "ikinci" (KB: 788), üçünç "üçüncü" (KB: 267), törtünç "dördüncü" (DLT: III, 449), bêşinç "beşinci" (DLT-III: 449), onunç "onuncu" (DLT-I: 132), yêgirminç "yirminci" (DLT-I: 132).

Karışık Dilli Eserler:

Sayı kelimelerine +(X)nç, +(X)nçI ekleri getirilerek elde edilmiştir:

BH'de: bir "birinci", ikinçi, üçinçi, dördünçi, bişinçi, altınçi, yidinçi, sekizinçi, dokuzunçi, tokuzunçi, onunçi, on birinçi, on ikinçi, on üçünçi, on dördünçi, on bişinçi, on yidinçi, yigirmi ikinçi, yigirmi yidinçi, otuz ikinçi, otuz altınçi, kırk birinçi, yitmiş birinçi.

KA'da: êkinçi, üçünçi, dörtünçi, bêşinçi, altınçi, yêdinci, yigirmi yêdinci.

KDKT'de: evvel, ikinçi, ikinti, ikinelçi, üçünçi, törtinçi, altınçi, yitinçi(i), sekizünçi, onunçi.

KF'de: ikinç, üçünç, dördinç, bişinç, altınç, yidinç, sekisinç, doksınç, onunç.

KG'de: ikinc ~ ikinci , üçinc ~ üçünci, dördinc ~ dördünci, bişinc ~ bişinci, yidinc ~ yidinci, sekizinc ~ sekizinci, tokuzinc ~ tokuzuncu, on ikinc ~ on ikinci, on üçinc ~ on üçünci, on dördinc ~ on dördüncü.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Sayı kelimelerine +IncI eki getirilerek elde edilmiştir:

ikinci, üçinci, dördüncü, yirminci.

4.1.4.3. Üleştirme Sayı İsimleri

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Karahanlı Türkçesinde üleştirme sayıları olarak birer ve miñer sayıları kullanılmıştır:

birer "birer" (KB: 1014), miñer "biner" (KB: 3421).

DLT'de bir sayısına gelen +In vasıta durumu ekiyle oluşmuş yapı "birer birer" anlamını vermektedir.

Birin birin miñ bolur tama tama köl bolur "birer birer bin olur, damlaya damlaya göl olur" (DLT-II: 360).

Karışık Dilli Eserler:

Üleştirme sayı isimleri +Ar ve +şAr ekleriyle yapılmaktadır.

Karışık dilli metinlerde karşımıza çok fazla üleştirme sayı isimleri çıkmamaktadır. Kullanılan örnekler ise şöyledir:

birer (KA, KG), ikişer (KG), üçer (KG), yidişer (KF), on ekişer (KA), yüzer (KA).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

"Üleştirme sayı isimleri +Ar ve +şAr ekleriyle yapılmaktadır.

+Ar: birer, ikişer, üçer, dörder, altışar, onar, kırkar vb.

+şAr: dörtşer "dörder". (Kaymaz, 1991: 5-17).

4.1.5. İSİMDEN İSİM YAPMA EKLERİ

+acuğ: İsimlerden küçültme ifade eden kelimeler türetir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler: azacuğ (KA: 74a/14).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: azacuğ (MC; SNeV.).

+Ak: Genellikle tek heceli kelimelere gelerek benzetme ve küçültme işlevini gerçekleştirir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler: etek (BH: 35:2), yañaq (BH: 247:15).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: bögrek (Tıb.Neb.).

+An: Ekin belirli bir işlevi yoktur, geçtiği kelimelerde köke karışmış durumdadır.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: eren "yiğit" (DLT-I: 35-27), oğlan "oğul, oğullar" (DLT-I: 74-4).

Karışık Dilli Eserler: oğlan (BH: 20:11), oğlanları (KA: 27b/4), eren (KF: 525), oğlan (KF: 561).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: eren (MC), oğlan (Çrh).

+CA: "Sıfatlara ve sıfat olarak kullanılan sözlere gelip kelimeye "oldukça" anlamı katan, benzerlik ve azlık işlevinde küçültme sıfatları yapar." (Korkmaz, 2009: 155).

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler: akça (BH: 137:17).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: akça (EMŞer.), karaca (Tıb.Neb.), boñcukca (MF).

+CAK: +CA ekinin +ok pekiştirme ekiyle kaynaşması ile oluşmuştur ve geldiği kelimeye küçültme ve sevgi işleviyle sıfat, zarf ve isimler türetir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri:ø

Karışık Dilli Eserler: gökçek (KA: 41b/4).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: arucak (MC), gökçek (Mrzb.), ısıcak (Tıb.Neb.).

+CI: Türkçenin en yaygın eklerinden biridir. İsimlere gelerek meslek ve uğraş ile ilgili isimler yapar.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: alçı "hilekâr, hile yapan" (KB: 2327), aşçı "yemek yapan" (KB: 2832), yadçı "yağmur büyücüsü" (DLT-III: 307:24), otaçı "hekim" (DLT-I: 35).

Karışık Dilli Eserler: bekçi (BH: 48:20), yazıcı (KA: 17a/8), başmağcı (KG: 129b/13).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: okçı (HŞ), yolcu (ŞD), demürce (Mrzb), kapucı (DK. D).

+cıl: Eklendiği isme "bir şeye düşkünlük, alışkanlık" işlevleri katar.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler: tavşancıl (KG: 103a/9).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: tavşancıl (Mrzb), balıkçıl (Mrzb).

+çA: İsim hâl eklerinden olan bu ek zamanla kalıplaşarak yapım eki olmuştur ve geldiği kelimeye küçültme ve kuvvetlendirme anlamı katar.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: barça "bütün, hep, tamamen" (DLT-I: 210-24).

Karışık Dilli Eserler: barça "bütün, hep, tamamen" (BH: 273:6).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

+çIn: Benzerlik anlamı katar.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: kökçin "mavimsi, gök mavisi gibi" (KB: 376).

Karışık Dilli Eserler: ø

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: ø

+çUğAz: Küçültme anlamı katar.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler: kırtçuğazlar (BH: 58:17), evcügez (KA: 117b/7).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: evcügez (Marzb), kızcuğaz (DK. D).

+CUk/+CIk: Küçültme ve sevgi anlamı taşıyan kelimeler yapar.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: sığırçık (DLT-I: 501).

Karışık Dilli Eserler: dağçuğ (BH: 227: 10), ufaçuğ (KA: 12a/2).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: kırıncuğ (MC.), oğlancuk (Tıb. Neb.).

+DAsI: Zaman bildirir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler: yarındası (KA: 91a/2).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: irtesi (MC), yarındası (MC).

+dAş: Ortaklık ve beraberlik bildiren isimler yapar.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: koldaş "arkadaş" (KB: 321), köñüldeş "gönül arkadaşı, dost" (KB: 360).

Karışık Dilli Eserler: koldaş (BH: 37:2), arkadaş (KA: 37a/12), karındaş (KF: 59, KG: 96b/14), beñdeş (KG: 2b/9).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: göñüldeş (HŞ), karındaş (EMŞer.), koldaş (Işk.).

+dIn: İsim yapar, aslında ayrılma hâli ekidir ve belirli kelimeleri zarflaştırır.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler: öñdin (KA: 28b/9).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: aydın (MF), öñdin (Mif. Nur.).

+dü: Yansıma kelimelerden yeni isimler türetir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri:ø

Karışık Dilli Eserler: ø

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: inildü (MC)

+düz: Zaman zarfı yapan tek örnekte görülür.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: kündüz (DLT-I: 458).

Karışık Dilli Eserler: kündüz (BH: 224:5), gündüz (KA: 146b/1).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: gündüz (Çrh.).

+egü: Belirsizlik zamiri yapar.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: içegü (DLT-I: 137).

Karışık Dilli Eserler: biregüye (KA: 69a/5), biregü (KF: 550; KG: 43a/9), içegüsin (KG: 107b/2).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: ø

+ez/+es: Küçültme ve ilgi ifade eder.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: keñes "kolay" (DLT-III: 364).

Karışık Dilli Eserler: keñez "kolay" (BH: 45:23), geñez (KA: 121b/3; KG: 1b/5).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: geñez (MF), gögez (DK. D).

+Il: Renk adlarına eklenir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: kızıl (DLT-I: 40), yaşıl (DLT-I: 41).

Karışık Dilli Eserler: kızıl (BH: 215:2; KA: 83a/7; KG: 164a/9), yeşil (KG: 45b/8).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: kızıl (KŞ), yaşıl (EMŞer.).

+kInA, +kIyA: Bu ek; küçültme, kuvvetlendirme ve sayı ifadeleri ortaya koyar.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: erkiye "adamcağız" (DLT-III: 170-12), kızkıya "kızcağız" (DLT-III: 170-7), sözkiye "sözceğiz" (DLT-III: 359-7).

Karışık Dilli Eserler: ø

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: ø

+lA: Zaman zarflarına gelerek anlamı pekiştirir. İsimlere eklenerek yer isimleri yapar.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: birle (DLT-I: 49).

Karışık Dilli Eserler: birle (KA: 69b/15), sinle (KG: 161b/13).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: dünle (Mrzb.), tañla (Tıb.Neb.), yiñile (Tıb.Neb.), kışla (Mec. Nez.), sînle (MC), yayla (Mec.Nez.).

+lı, +IU: İsimlerden sıfat yapan işlek bir ektir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler: adlu (BH: 149:23; KA: 80b/6), ülüşlü (KF: 477), dörtlü (KF: 507), dünli günli (KG: 28a/13).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: boylu (Tıb.Neb.), uslu (Çarh.), deñlü (MC), dürlü (EMŞer.).

+Ilk, +IUk/+IIg, +IUg: İsimler ve sıfatlardan soyut isimler yapmaktadır. İsimlerden zaman bildiren sıfatlar, meslek, alet, bitki isimleri yapar. İşlek bir ektir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: agılık "hazine" (KB: 4145), akılık "cömertlik" (KB: 934), arıglık "temizlik" (DLT-I: 149-25), azıglık "cesaretli" (KB: 283), başlıg "yaralı" (DLT-II: 172-12).

Karışık Dilli Eserler: almaklık (BH: 252:6), aklık (KA: 99a/2), bilmeklik (KF: 18), varlıkından (KF: 69), arılık (KG: 44a/10).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: açlık (Mrzb.), kuşluk (Tıb. Neb.), kocalık (MC.), kulluk (Çrh.).

+(X)nCI: Sayı isimlerine gelerek sıralama sayı sıfatları yapar.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: êkinçi "ikinci" (KB: 788).

Karışık Dilli Eserler: altıncı (KA: 138a/11).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: altıncı (Tıb.Neb.), dördüncü (Mif.Nur), kaçınıcı (Tıb.Neb.).

+ndü: İki sayı isminin üstüne gelerek vakit bildiren yeni bir isim yapmıştır.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ekindi (DLT-III: 103).

Karışık Dilli Eserler: êkindi (KA: 28a/1).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: ikindü (MC).

+sI/+sIg: "Türkçede +ÇA ekinin bazı sıfatlara eklendiğinde zarf olarak ortaya çıkan fonksiyonuna yakın bir kullanılışı vardır (+sIg > +sI)." (Gülsevin, 1997: 119).

Karahanlı Türkçesi Metinleri: arsız "aldanmış gibi" (DLT-I, 242-24), begsiz "bey gibi" (KB: 235).

Karışık Dilli Eserler: ayruksı (BH: 198:8).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: artuksı (MC.), ayruhsı (Mec.Nez).

+sIz/+sUz: Yokluk bildiren sıfatlar yapar.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: bolumsuz "layık olmayan" (KB: 1715), başsız "başsız, önsüz" (KB: 2302), keçiksiz "köprüsüz, geçitsiz" (DLT-I: 390-18).

Karışık Dilli Eserler: karundaşsuz (BH: 270:19), gözsüz (KG: 106b/14), atasuz (KA: 82a/9).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: kardaşsuz (DK. D), günâhsuz (Mrzb.), gözsüz (Mec.Nez.).

+rAk: Karşılaştırma için kullanılan ek, sıfat ve zarf türetir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: azrak (DLT-III: 361), eşgürek (KB:454).

Karışık Dilli Eserler: yigrek (KA: 67a/3; KF: 3), evlarak (KF: 596).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: eksükrek (MC), katırak (Tıb.Neb.), sevgülürek (MC), yigrek (Işk.).

+rA: Yön ve zaman zarfı yapar.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: içre (DLT-I: 223), taşra (DLT-I: 424).

Karışık Dilli Eserler: içre (KA:130b/15), soñra (KA: 32b/4).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: içre (EMŞer.), taşra (Işk.), soñra (MC).

+sUl: Tek örnekte görülür. Sıfat yapmıştır.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler: yoksul (BH: 24:18; KA: 79b/5; KG: 63a/6).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: yoksul (Çrh.).

İsimden İsim Yapma Eklerinin Değerlendirmesi:

Karahanlı Türkçesi Metinlerinde ve Karışık Dilli Eserlerde Olanlar: +egü

Karışık Dilli Eserlerde ve Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde Olanlar: +acuk, +Ak, +CA, +CAK, +cıl, +çUğAz, +DAsI, +dIn, +II/+IU, +sUl

Karahanlı Türkçesi Metinlerinde ve Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde Olmayanlar: ø

4.1.6. FİİLDEN İSİM YAPMA EKLERİ

-A: Zarf fiilin kalıplaşarak kalıcı isimler yaratmasıyla ortaya çıkmıştır.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: yana (DLT-I:60).

Karışık Dilli Eserler: sakna (BH: 141:3), çevre (KA: 143a/4), yara (KG: 165a/2).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: göre (MC), öte (DK. D).

-I: Somut veya soyut adlar ve sıfatlar türetir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: buş "hiddetli, sinirli, hırçın" (KB: 334), egri "eğri" (DLT-I: 127, KB: 804), yakşı "güzel, iyi" (DLT-III: 32).

Karışık Dilli Eserler: konş (BH: 230:14), yazı (BH: 30:5), kesi (KG: 120a/3).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: ulaşduri (MC).

-U: Somut veya soyut adlar ve sıfatlar türetir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler: sançu (BH: 276:5), ayru (KA: 41a/12).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: koku (KŞ), korku (MC), saç (Işk.).

-AGAn: Seyrek kullanılmıştır. Sıfat yapar.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler: uyağan (KA: 31a/3).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: olagan (Tib.Neb.), yiyegen (T.S.)(Anter.649).

-k/-Ak: Genellikle alet ve yer isimleri yapar.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: adak "ayak" (KB:374), amrak "rahat, sakin" (DLT-I: 101-4), bıçak (KB:4599).

Karışık Dilli Eserler: bıçak (BH: 139: 14; KA: 45a/5), buşak (172:7), bucağından (KA: 98a/8), ayak (KF: 599).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: tanuk (MC), yatak (DK. D).

-gA: Hem isim hem de sıfat yaptığı örnekler bulunur.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: bilge (BH: 97:9), çekürge (KA: 118b/7).

Karışık Dilli Eserler: bilge (KB:158), kıska "kısa" (KB:348), öge "akıllı" (KB:1754).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: bilge (Mrzb).

-gAk: Bu ek, bugünkü yazı dilinde mevcut olan -An sıfat fiil eki ile -cI isimden isim yapım ekinin anlamında fiilden isim türetir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: tezgek "kaçan, çekingen" (DLT-II: 289-7), turgak "kapıcı, nöbetçi" (KB:608).

Karışık Dilli Eserler: ø

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: ø

-gAn/-An: Abartmalı sıfatlar türetir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler: urğan (BH: 229:20), kaçuğan (KA: 111a/1), alan (KF: 590), döndüren (KF: 17), kalan (KF: 53).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: irişgen (Tıb.Neb.), gömülgen (Mrzb), yaratgan (SV.İbt.).

-GU: Ünlüsü yuvarlaktır. İsim yapar.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: buğağı (BH 212:18), karağı (BH: 137:21), sevgülü (KA: 28a/11; KG: 79b/2).

Karışık Dilli Eserler: adınagu "başka, yabancı" (DLT-III: 68-1), belgü "nişan, âlâmet, belge" (DLT-I: 427-28), bitigü "kalem" (KB:1342).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: sevgü (Mrzb), yanku (SNev.).

-gUn/-kIn/-kUn: Fiillere gelerek -mİş eki ile yapılmış sıfat fiil anlamını belirtmektedir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: kirkin "bugranın ve devenin kızgın zamanı, kırıış, zamanı gelmiş" (DLT-I: 443-18), kodgun "konulmuş" (KB:51), köçkün "göç eden" (KB:6112).

Karışık Dilli Eserler: azgunluk (BH: 9:3), kızgun (BH: 51:9), arkun (KA: 61b/13), kesgün (KGÇ 105b/11).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: azgun (MC), çapkun (DK. D), kırgun (KŞ).

-gUç/-kUç: Alet ismi ve sıfat yapar.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: arguç "insanın aldandığı nesneler" (DLT-I: 95-9), örküç "dalga" (DLT-I: 95-15).

Karışık Dilli Eserler: yıylağuç (BH: 48:13).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: çatlağuç (DK. D), aldaguç (Işk.).

-gUçI/-IcI/-UcI: İsim ve sıfat türeten çok işlek bir ektir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: alğuçı "alıcı" (KB: 2425), alatğuçı "atan, atıcı" (AH: 159), atbarguçı "giden" (DLT- II, 54, KB 250), kılğuçı "zulmeden" (KTer. 37/76b3=50:29).

Karışık Dilli Eserler: bicergüçi (BH: 70:20), tartğuçı (BH: 239:5), bicerici (BH: 267:13), bildürici (BH: 97:9), dileyici (KG: 134a/4), yiyici (KG: 119b/11).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: gülici (KŞ), virici (KŞ), bisleyici (MC).

-Iş: "Aslında mastar ekidir. Bazı örneklerde kalıcı isim de yapmıştır." (Gülsevin, 1997:135).

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ağış “yükseliş” (DLT-I: 61), biliş “biliş” (DLT-I: 367; KB 492).

Karışık Dilli Eserler: bakış (BH: 22:12), barış "varış" (BH: 184:3), biliş (BH: 15.14), yañlış (KA: 71a/6), varış (KG: 150b/10).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: toğış (EMŞer).

-icek, -ecek, -çek: Aslında sıfat fiil ekidir geldiği kelimeler zamanla kalıcı adlara dönüşmüştür.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler: gëyecek (KA: 125a/11), yëyicek (KA: 62a/10), emçek (KA: 23a/15).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: emçek (DK. D).

-k/-Uk: Geçişli ve geçişsiz fiillere gelerek isim ve sıfatlar türetir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: açuk "açık" (DLT-I: 64-22), adruk "farklı, fark" (KB:201), aksak "topal, aksak" (KB: 3238).

Karışık Dilli Eserler: açuk (BH: 24:5), buyruk (BH: 97:17), büyük (KA: 59b/9), ayruk (KA: 115b/1; KF: 39), artuk (KF: 25), ırak (KG: 67b/5), açuk (KG: 151a/9).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: dilek (HD.Şiir), döşek (MC), turak (Aş.Paş.Fkr.), esrük (MC), öksürük (Tıb.Neb.), açuk (EMŞer.).

-l: Fiillere gelerek sıfat ve zarf yapmaktadır.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: al "hile" (KB:2226), il (KB:143), kal "yaşlı adam, ihtiyar" (DLT-409-5), tal "dal, kol, şube" (KB:1102), tükel "hep, bütün" (KB:116).

Karışık Dilli Eserler: dükel "bütün, hep" (BH: 6:20; KG: 7a/4), dükeli (KA: 117b/5).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: dükeli (Yun.Em.).

-m: İşlek bir ek olup soyut kavram isimleri yapar.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: agım "çıkma, yükselme" (DLT-I: 75:8), akım "bir akımlık su" (DLT-I: 75-10), sakım "serap" (KB:4759).

Karışık Dilli Eserler: bayram (BH: 27:13), içim (BH: 43:16), ölüm (BH: 17:10), ölüm (KA: 25a/4; KG: 2b/11).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: ölüm (Çrh), toyum (DK. D), adım (EMŞer.), tadım (HŞ).

-mA: -mAk ekinin hafifletilmiş şeklidir. Fiillerden isim ve sıfatlar türetir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: adma (DLT-I: 129-25), süzme "ayran süzmesi, bir çeşit peynir" (DLT-I: 433-22), tügme "düğme" (DLT-I: 433-13).

Karışık Dilli Eserler: ısıtma (BH: 189:24), degme "her" (BH: 9:13), kavuşma (BH: 201:16), degme kayğu (KF: 3), esritmesi (KG: 101b/13).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: ısıtma (Tıb.Neb.).

-mAn: İşlek olmayan bu ek değişik anlamlarda isimler yapar.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: kurman "ok ve yay konan kap" (DLT-I:444-18), sıkman "üzüm sıkma zamanı" (DLT-I: 444-17), sökmen "savaşta sırayı söken yiğitlere verilen sıfat" (DLT-I:44-12).

Karışık Dilli Eserler: değirmen (KA: 141b/2).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: degirmen (EMŞer).

-n: İşlek bir ektir. İsim, sıfat ve edat türetir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: adın "ayrılmış, başka" (DLT-I: 76-11), akın (DLT-III: 39-15), budun (DLT-II: 110-24).

Karışık Dilli Eserler: akın (BH: 124:11), bütün (BH: 98:2), düşün (BH: 165:6), burun (KF: 609), ekin (KG: 146a/9).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: akın (DK. D), dütün (ŞH), ekin (Mrzb).

-nç: Soyut isimler türetir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: awınç (DLT-I: 132-21), basınç (KB: 1771), inanç (DLT-I: 133-12).

Karışık Dilli Eserler: kaçınç (BH: 140:9), sevinç (BH: 8:7), sağınç (BH: 32:18), ödünç (KA: 157b/6), ödinc (KG: 136b/7).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: korkunç (MC), basınç (Işk), kakınç (DK. D).

-ş: İşlek bir ektir. Fiilin ifade ettiği hareketi gösteren isimler ve soyut kavramlar yapar.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ağış "yükselme" (KB: 903), alış "borçluyu sorguya çekme" (DLT-I: 62-15), atış (DLT-I: 60-18), bakış (KB: 1855).

Karışık Dilli Eserler: bakış (BH: 22:12).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: adaş (MC), oynaş (T.S.).

-t/-Ut: Geçişli fiillere gelerek isimler yapar.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: adırt "ayırma" (KB: 1845), basut "yardım, arka" (KB:2502), karşut "zıt" (DLT: 451-16), ögüt (DLT-I: 51).

Karışık Dilli Eserler: ögüt (BH: 7:13; KG: 137a/13), aşut (BH: 308:6), ayırıtlanmak (BH: 62:17), yanud (BH: 337:14), ögütleri (KA: 109a/8).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: binit (DKor.), ögüt (Kelile), yüklet (DK. D).

Fiilden İsim Yapma Eklerinin Değerlendirmesi:

Karahanlı Türkçesi Metinlerinde ve Karışık Dilli Eserlerde Olanlar: ø

Karışık Dilli Eserlerde ve Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde Olanlar: -U, -AGAn, -gAn/-An, -icek/-ecek/-çek.

Karahanlı Türkçesi Metinlerinde ve Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde Olmayanlar: ø

4.2. ZAMİRLER

4.2.1. Şahıs Zamirleri

Varlıkları kişi olarak temsil eden ve kişi adlarının yerini tutan zamirlerdir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Teklik Kişi Zamirleri: *men* (KB: 186) ~ *min* (KB: 389), *sen* (DLT-I: 43; KB: 39), *ol* (KB: 110; DLT-I: 20).

Çoğul Kişi Zamirleri: *biz* (DLT-I: 327), *siz* (DLT-III: 124), *anlar* (KB: 36) ~ *olar* (AH: 204; DLT-I: 76; KB: 251).

Karışık Dilli Eserler:

Teklik Kişi Zamirleri: *men/min/ben*, *sen/sin*, *ol*

Çoğul Kişi Zamirleri: *biz/miz*, *siz*, *sizler*, *anlar*, *anunlar*, *alar*, *olar*

ben (AKY: 49; BH: 41:11; KA: 2b/01; KG:91b/8) ~ *men* (AKY: 63; BH 42:15; KA: 7b/03), *min* (KDKT: 4a/10) ~ *bin* (KDKT: 10b/10), *sen* (BH: 20:16; AKY:56; KG:88b/14), *sin* (KDKT: 2a/08; KA: 4B/08), *ol* (BH: 8:2; KDKT: 1b/09; KG: 8b/15), *biz* (KDKT: 4b/10; KF: 22; 50b/4), *miz* (KDKT: 106b/12), *bizler* (KDKT: 2b/08), *siz* (KDKT 3a/03; KF; KG: 14b/30), *sizler* (KDKT: 3a/11), *anlar* (KDKT: 1b/15), *alar* (KDKT: 88b/03), *olar* (KG: 8b/15)

KA'nın ilk on sekiz sayfası ağırlıklı olarak Doğu Türkçesi özellikleri barındırmakta geri kalan kısımda ise Batı Türkçesi özellikleri görülmektedir. Bu sebeple ilk on sekiz sayfasını başka bir müstensihin yazdığı düşünülse de bu on sayfalık kısımda da *ben* ve *men* kullanımının yan yana görülmesi dikkate değerdir (*men* KA: 7B/03 ~ *ben* KA: 2b/01).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Teklik Kişi Zamirleri: *ben*, *sen*, *ol*

Çoğul Kişi Zamirleri: *biz, siz, anlar*

4.2.3. İşaret Zamirleri

Varlıkları işaret ederek karşılayan zamirlerdir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

"Karahanlı Türkçesindeki işaret zamirleri 'bu, bular, ol'dur." (Hacıeminoğlu, 2008: 42).

Karışık Dilli Eserler:

Bu dönemde kullanılan işaret zamirleri: "bu, bular, munlar, bunlar, şol, şu, şunlar, ol, anlar, işbu, uşbu"dur.

bu (BH: 11:12; KG: 16b/9), *bular* (BH: 14:1), *munlar*, *bunlar*, *şol* (KG:71a/1), *şu* (KG: 44b/10), *şunlar*, *ol* (KG: 50b/6), *anlar*, *işbu* (BH: 26:17), *uşbu*

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Bu dönemde kullanılan işaret zamirleri: "bu, bular, bunlar, şol, şu, şular,ol, o anda 'orada', olar"dır (Timurtaş, 2012).

4.2.4. Dönüşlülük Zamirleri

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Metinlerde kullanılan dönüşlülük zamirleri, "kendü ve öz" kelimeleridir.

Karışık Dilli Eserler:

Metinlerde tespit edilen dönüşlülük zamirleri; kendü, kenti, öz, kendü öz, kendüz ve Farsça "hoz"dur.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Metinlerde tespit edilen dönüşlülük zamirleri; öz, kendü, kendüz şeklindedir.

4.2.5. Belirsizlik Zamirleri

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Karahanlı Türkçesinde görülen belirsizlik zamirleri şunlardır: *adınlar* "başkaları, herkes", *adnagu* "yabancı, başkası", *barça/barçalar* "bütün, hep", *barı/baru* "bütünü, hepsi", *biregü* "biri, birisi", *ba'zıları* "bazıları", *biri* "biri, birisi", *birisi*, *kamu/kamug* "her, bütün, hepsi", *kayu/kayusı* "bazısı" (Hacıeminoğlu, 1996: 50-53).

Karışık Dilli Eserler:

Karışık dilli eserlerde görülen belirsizlik zamirleri şunlardır: *kimer*, *hiç kimer*, *kimerse*, *hiç kimerse*, *hiç kimersene*, *kimse*, *hiç kimse*, *nese* "şey", *nesene* "bir şey", *hiç nesene* "hiçbir şey", *ķamu*, *ķamusı*, *ķamuñuz*, *ķamular*, *degmesi*, *degmeler* "her biri, herkes", *ķanğı*, *ķanķı*, *ķanģısı*, *ķanģıñuz*, *ķanģı bir*, *cümle*, *bir nice*, *bir nicesi*, *bir niceler*, *biregü* "birisi", *biri*, *biribiri*, *birisi*, *dükeli* "hepsi", *her kim*, *her ne kim*, *her kesi*, *ne kim*, *ayruk* "başkası", *bir kaç*, *kim* "bazısı", *kimi*, *kimesne*, *her birisi*, *ne*, *ayruk*, *cümlesi*, *fülân*, *falân*, *degme*, *hemme*, *hemmesi*, *barı*, *baru*, *barça*, *kimesne*.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde görülen belirsizlik zamirleri şunlardır: *kim*, *kimi*, *kimse*, *her ki*, *her kim*, *her biri*, *her birisi*, *biri*, *bir kaç*, *ne*, *ne kim*, *her ne*, *ķamu*, *ķanķısı*, *ķanģısı*, *ayruk*, *hiç kes* "hiç kimse", *cümle*, *cümlesi*, *niceler*, *özgeler*, *fülân* (Timurtaş, 2012).

4.2.6. Soru Zamirleri

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Bu dönem metinlerinde kullanılan soru zamirleri: *kim*, *ne*, *kayu*'dur.

Karışık Dilli Eserler:

Bu dönem metinlerinde kullanılan soru zamirleri: *ne*, *kim*, *ķayusı*, *ķayısı*, *ķaysı*, *ķaysu*, *ķança*, *ķaya*, *ķança*, *ķayda*'dır.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Bu dönem metinlerinde kullanılan soru zamirleri: *ne* ve *kim* şeklindedir.

4.3. SIFATLAR

Sıfatlar isimlerden önce gelerek onları niteleyen ve çeşitli yönlerden belirten sözlerdir.

4.3.1. Niteleme Sıfatları

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Metinlerde kullanılan niteleme sıfatlarının bazı örnekleri şöyledir:

aceb yir köñüller yarur (AH: 494), *agır* savçılar kalgay erdi turup (KB:1200), *akı* erdi elgi yüreki tedük (KB-58), mini bulguçı kılkı *alçak* kerek (KB:703).

Karışık Dilli Eserler:

Metinlerde niteleme sıfatlarının birçok örneği vardır. Bunlardan bazıları şöyledir:

ağır suç (BH: 70:21), *aşak* köñüllü bola (BH: 172:6), *az* künde (BH: 208:14), *ağır* muştuluğı (KA: 46b/15), *alaça* perdeyi (KA: 125b/6), *büyük* dere (KA: 59b/9), *kiçik* oğlan (AKY: 2564), *uşak* düşler (AKY: 2382).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Metinlerde kullanılan niteleme sıfatlarının bazı örnekleri şöyledir:

karañu dünleri (HŞ:1645), *kara* zülfî ağına (ŞD:70-80), *eyü* ad (DV: 301:8), *kızıl* gül (ŞD: 186-10), *toğru* yollara (HR: 7), *tatlu* dilinden *acı* sözi (ŞD: 156-5).

4.3.2. Belirtme Sıfatları

Belirtme sıfatları işaret sıfatları, sayı sıfatları, belirsizlik sıfatları ve soru sıfatları olmak üzere dört grupta incelenmiştir.

4.3.2.1. İşaret Sıfatları

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Metinlerde tespit edilen işaret sıfatları şunlardır: *bu*, *ol*, *uş* *ol*, *uş* *bu*.

Karışık Dilli Eserler:

Metinlerde tespit edilen işaret sıfatları şunlardır: *bu*, *işbu* (*uşbu*), *oluk*, *o*, *uşol*, *şol*, *ol*, *şu*, *şoloğ*.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Metinlerde tespit edilen işaret sıfatları şunlardır: bu, şu, o, şol, ol.

4.3.2.2. Sayı Sıfatları

Üç dönemde de ortak olarak kullanılan sayıların isimlerin önüne gelerek onları sıfat yaptığı görülmektedir.

4.3.2.2.1. Sıra Sayı Sıfatları

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Metinlerdeki sıra sayı sıfatları, +nç/+nçI ekleriyle yapılmaktadır.

ikinç, ikinçi, üçünç, törtinç, törtünç, törtünçi, bişinçi.

Karışık Dilli Eserler:

Metindeki sıra sayı sıfatları, +nçI (+inçi/+ünçi/+unçı) ekiyle yapılmaktadır.

bir "birinci", ikinç ~ ikinçi, üçinçi, dördünçi, bişinç ~ bişinçi, altınç ~ altınçi, yidinçi, sekizinçi, dokuzunçi ~ tokuzunçi, onunçi, on birinçi, on ikinçi, on üçünçi, on dördünçi, on bişinçi, on yidinçi, yigirmi ikinçi, yigirmi yidinçi, otuz ikinçi, otuz altınçi, kırk birinçi, yitmiş birinçi.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Metindeki sıra sayı sıfatları +(I)ncI ekiyle yapılmaktadır.

üçinci, yirminci, ikinci, dördincisi.

4.3.2.2.2. Üleştirme Sayı Sıfatları

Paylaştırma ve dağıtma ifade eden sayı sıfatlarıdır.

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Üleştirme sayı sıfatları +Ar ekiyle yapılmaktadır:

birer

Karışık Dilli Eserler:

Üleştirme sayı sıfatları +Ar, +şAr ekleriyle yapılmaktadır.

birer, ikişer, yidişer, kırkar, on ikişer, yüzer.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

"Üleştirme sayı sıfatları +Ar ve +şAr ekleriyle yapılmaktadır.

+Ar: *birer, ikişer, üçer, dörder, altışar, onar, kırkar vb.*

+şAr: *dörtşer "dörder".* (Kaymaz, 1991: 5-17).

4.3.2.2.3. Topluluk Sayıları

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Topluluk sayı adı yapan ekler +AgU, +AgUn ve +gUn şekillerindedir:

biregü, ikegü, üçegü, törtegü, kadnağun "kayınbabalar".

Karışık Dilli Eserler:

Topluluk sayıları, +egü ve +evlesi ekleri ile yapılmaktadır:

biregü "birisi", ikegü "ikisi", ikevlesi "ikisi", iki evlesi "ikisi", ikevleñüz "her ikiniz", üçevlesi "üçü", dördevlesi "dördü".

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Topluluk sayı adı yapan ekler +AgU, +Av ve +(i)le+si şekillerindedir:

eğer *biregünün* dişi yense, anı dişe yapıtırsa yinmekten kalur (Edviye. XIV. 8), Beşir Büşra *ikilisi* kova aldı kuyunun orasına hazır geldi (Kıs. Yûs. 35). (Kaymaz, 1991: 14-15).

4.3.2.3. Belirsizlik Sıfatları

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Metinlerde kullanılan belirsizlik sıfatları:

barça "bütün", birkaç, bütün "bütün, hep", tegme "her, türlü türlü", köp "çok", kaç "kaç, birkaç", kamug "bütün, hepsi, her", her, telim "çok, pek çok, fazla" kelimeleri ile yapılmaktadır.

Karışık Dilli Eserler:

Metinlerde kullanılan belirsizlik sıfatları:

bir, biraz, birkaç, bir nice, cümle, çok, dağı bir, degme, degme bir, delim, dükel, dükeli, fülân, her, her bir, her kangı, her kangısı, hezâr, hezârân "binlerce", hîç, kamu, kangı, nice, neçe, öküş.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Metinlerde kullanılan belirsizlik sıfatları: *bir, birkaç, kamu, her, nice, niçe, cümle, fülân, hep, degme* kelimeleri ile yapılmaktadır.

4.3.2.4. Soru Sıfatları

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Metinlerdeki soru sıfatları: *kayu, ne, neçe* kelimeleri ile yapılmaktadır.

Karışık Dilli Eserler:

Metinlerdeki soru sıfatları: *kaç, kaçan, kanda, kangı, kangı ve ne* kelimeleri ile yapılmaktadır.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Metinlerdeki soru sıfatları: *kaç, kaçan, kanda, kangı, kangı ve ne* kelimeleri ile yapılmaktadır.

4.4. ZARFLAR

4.4.1. Zaman Zarfları

Zaman zarfları, fiillerin ve fiilimsilerin yapıldığı zamanı ifade eden zarflardır.

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Metinlerdeki zaman zarfları şöyledir: *emdi "şimdi", kün "gün" kündüz "gündüz", kidin "sonra", tün "gece", tünle "geceleyin", kışın "kışın", yazın "yazın".*

Karışık Dilli Eserler:

Metinlerdeki zaman zarfları şöyledir: *ağır, andan, ağışam, aşınu "ilkin", ayruk, bıldır "geçen", bir kün, bir ay, bir keçe, bu kün, bu küinki kün, bu yıl, dün kün "gece", bir dem, bu dem, dağı, evvel, evvelî, gāh, hemîşe "daima", hergiz "asla", ikündü, ilerü, ilk, ilkin, imdi, imdiye degin, imdiden kirü, indi, ırte "sabah", kaçan, kez, kice,*

kirü, kiç, kiçe, kün, kündüz, kündüzin, nāgāh "ansızın", oluğ dem "o anda", oluğ sâ'at, ol vaktın, öñdin, öyle, şöñdin, pes "sonra", soñra, şimdi, şimdiye degin, tañla, tün yarın, yatsu, yine, ... vaktın.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Metinlerdeki zaman zarfları şöyledir:

bugün, dün ü gün, dün gün, diñe gün, dünle, tañla, buğur, şol dem, her hem, her ay, her seher, lahze, geh, gâh, gehî, geh gehî, nâ-geh, seher-gâh, subh-dem, her subh, gündüzin, gice gündüz, günden güne, ikide bir, bir hefte, biñ yıl, bir müddet, birazdan, birkaç gün, iki aylık, bir ay, bu gece, bir gün, bir nefes, bir iki gün, biraz gün, evvel, öñ, soñ, soñ, pes "sonra", andan "ondan sonra", pes andan "ondan sonra", ırte, ilkin, eñ öñdin, dâim, müdâm, demâdem, dem-be-dem, hemîn (Timurtaş, 2012).

4.4.2. Yer Zarfları

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Metinlerde geçen yer zarfları: *berü, tegre/tigre "etraf", taşra "dışarı", kirü "geri", yan "yan taraf", utru /utra, yokaru/yokkaru, arka / arkara, yakın"dır.*

Karışık Dilli Eserler:

Metinlerde geçen yer zarfları şunlardır: *añaru, ança kim "oraya ki", anda "orada", ara, artkaru, as "alt", asra "aşağı", ast "alt", aşığa, aşaka, al "karşı", ald "karşı, ön, kat, huzur", beri ~ berü, bunda "bu dünyada", daş "dış", daşra, ırak, ilerü, iç, içre, içerü, gëri ~ kirü "geri", kaçça "nereye", kaçcaru "nereye", karşı, kaya "geriye, arkaya", kanda "nerede", kandası, kayda "nerede", oñ "sağ, sağ taraf", sol "sol, sol taraf", taşra, yaña, yakın, yukaru, yokarı.*

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Metinlerde geçen yer zarfları: *karşu, ara, kanda, her kanda, yir yir, ortada, içerü, berü, girü.*

4.4.3. Miktar Zarfları

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Bu dönemde; artuk "fazla, çok", az "az", üküş "çok", köp "çok", telim "çok", bedük "büyük", tükel "bütün, hep" gibi kelimeler miktar zarfı olarak kullanılır.

Karışık Dilli Eserler:

Miktar zarfları şunlardır: ança "o kadar", artuk "fazla", az, azın azın "azar azar", az kadar "az miktarda", biraz, bir bir, bir deñlü, bir kez, bu kadar, çok, delim "çok, pek çok", dükel "bütün", dükelin "tamamiyle", eki kez, kadarınça "kadar", kaç "en", key "iyi", katı, key, mundayuk "bu kadar", ne kadar, neme "ne kadar", nice "ne kadar", niceme "ne kadar", öküş "çok", yavlağ "çok, pek çok", azrak "daha az", bik "pek, çok, fazla", gāyet "çok, oldukça", kem "az, azıcık", kiñ "geniş, bol", köp "çok, fazla", nāķış "eksik", ni "çok, fazla" yig "daha iyi", yigrek "daha iyi".

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

katı "çok", yigin "şiddetli, üstün", key "pek, çok", igen, igende "pek, çok", delim "çok, pek, ziyade", çok, hayli, biraz, bir katre, bir avuç, bir zerre, bir arpa, bir şemme, hezar bâr, ol kadar, şol kadar, nice kez, öküş "çok, fazla, ziyade", tümen tümen, tabak tabak, biñ biñ, katre katre, deste deste, az az, bölük bölük (Timurtaş, 2012).

4.4.4. Durum Zarfları

Durum zarfları, bir fiilin nasıl ve ne şekilde işlendiğini gösteren zarflardır.

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Metinlerde geçen durum zarfları şöyledir:

akru/akrun "yavaş", amul "sakin, rahat, yavaş", çın "doğru, gerçek", katıg "katı, sert, sağlam", terk/terkin "çabuk, çabucak".

Karışık Dilli Eserler:

Metinlerde geçen durum zarfları şöyledir: akruçak "yavaşça", akırın "yavaşça, sessizce", ağır, ardınca, arķun arķun, artuk ve eksük, āşikāre, ançak "öylece", ançılayu "öylece", andayuk "bunun gibi", andayuk kim "nasıl ki", bile "birlikte", böylak "böylece", böyle, bundavuk "böyle", bundayuk "bunun gibi", dükel "tamamiyle", doğru, toğru, toğrı, ebed, ebedi, ebediyyen, ebedü'l-ebed, derkinçek "çabucak", eylak "öyle", çın "gerçek, doğru", hergiz "mutlaka, kesinlikle", uşandağ "şöyle, öyle, öylece, bunun gibi", eyleyuk "öyle", iş böyle "böylece", kırt "çabuk",

kirtüçek "doğru", körkem "güzel, görkemli", mundağ, minçileyü "benim gibi", mindeyü "benim gibi", mundayuğ "bunun gibi", neçün, niçün, neyiçün "niçin", nişe "neden", nite "nasıl", sincüleyü "senin gibi", şöylak "şöylece", yaman "kötü", yaşuru "gizli, gizlice", yaşurun "gizli, gizlice", yalınçağ "yalın olarak", yort "çabuk", zārı zārı, zāru zāru.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

eyle, eyle kim, şöyle kim, şöyle, böyle, ol resme, bu resme, şu resme, ne resme, bu deñlü, ne deñlü, ol deñlü, şu deñlü, arkun arkun, saf safi bir bir, sora sora, halka halka, pâre pâre, gül gül, dürlü dürlü, delük delük, arpa arpa, başdan ayağa, nice, niceme, gönül ü candan, kâm ü nâkâm, gönülsüz, derd ile, tîz, serâser, dest-ber-dest, ayru, ayruk "başkaca, ayrıca", hemân, yaluñuz, buncılayun, bizcileyin, ancılayın, sencileyin, girü, gine, yine (Timurtaş, 2012).

4.5. EDATLAR

4.5.1. Bağlama Edatları

"Bağlama edatları, kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri anlam ve biçim yönünden birbirine bağlayan kelimelerdir." (Hacıeminoğlu, 1992: 112).

4.5.1.1. Şart Bildirenler

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

apañ "eğer", eger, eğer, veger.

Karışık Dilli Eserler:

bârî, eger, egerçi, ger.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

ger, gerçi, egerçi, eger, v'ger, çi-ger, v'ger-ni, bârî.

4.5.1.2. Sınırlama bildirenler

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

velakin, velikin.

Karışık Dilli Eserler:

ammā, ammā eger, ve lîkin, hem, ne kim, ve illā, ve lākin "velākin", ve lîkin, ya 'nî.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

velî, lîkin, velîkin, lîk.

4.5.1.3. Sebep bildirenler

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

dâir, dolayı, için/içün/üçün/uçun, iyin, ma' niden, nâşi, ötkürü, ötürü, rağmen, udu.

Karışık Dilli Eserler:

çün, çünkü, anun içüñ, anuñ için kim, zîrā, zîrā kim.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

zîrā, çünkü, çünkü, çün.

4.5.1.4. İstisna bildirenler

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler:

illā "den başka", meger, meger kim, eyle kim, nice kim, niceme kim, nite kim, nitekimin, tā, tā ki, tā kim.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

meger, illā.

4.5.1.5. Cümle bağlayıcılar

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

kim.

Karışık Dilli Eserler:

ki, kim.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

ki, kim.

4.5.1.6. Bağlama edatları

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

bile "ile, birlikte", *takı* "ve" *apañ* "eğer", *kalı* "eğer", *azu* "yoksa, veya".

Karışık Dilli Eserler:

ve, u, ü, birle "ile", *ile, dañı, dañı* "dahi", *birle* "ile", *hem, ve dañı, ve hem, veyāñhūz, yā, yāñhūz.*

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

ve, birle "ile", *dañı, ile, ilen, ü, vü, hem-çü, hem-çün.*

4.5.1.7. Benzetme edatları

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

gibi, givin, kibi, kibiñ, kibik, kimi, teg.

Karışık Dilli Eserler:

gibi, bigin, belki, nitekim, ne kim, beñzer, beñzer kim, şöyle kim, şankim, nice kim, eyle.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

gibi/bigin, şöyle kim, eyle ki, nite ki, nite kim, san, sanki, sankim, sanasın, beñzer, gūyiyā.

4.5.1.8. Karşılaştırma edatları

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

ama...ama, ara...ara, da...da, eger...eger, gâh...gâh, ha...ha, hem...hem, hah....hah, ister...ister, kimi...kimi, kerek...kerek/kerekse, ne...ne, ni...ni, ya...ya, ya...yahut, ya...veya.

Karışık Dilli Eserler:

eger...eger, eger...ve eger, hem...ve hem, ne...ve ne, ya...ya, ne...ne, hem, hem...hem, dahtı...dahtı, dahtı, veyā, yoksa, ya 'nî.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

eger...eger, ya...ya, hem...hem, veyā.

4.5.1.9. Zaman bildiren edatlar

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

kaçan, kaçan kim.

Karışık Dilli Eserler:

kaçan, kaçan kim "ne zaman ki".

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

-den berü, -den girü, pes andan.

4.5.1.10. Yer bildiren edatlar

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

içre, içgerü, taşra, üste, üstün.

Karışık Dilli Eserler:

ķanda kim "nerede ki, her nerede ki", her ķanda kim "her nerede ki", ķanda "nerede, her nerede".

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

içre, üzere, üzre.

4.5.2. Son Çekim Edatları

4.5.2.1. Benzetme (teşbih) bildirenler

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

gibi, gihin, kibi, kihin, kibik, kimi, teg.

Karışık Dilli Eserler:

kibi, gibi, deg (dig, deyüñ).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

bigi, gibi, teg/deg.

4.5.2.2. Sebep bildirenler

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

için, içün, üçün, uçun.

Karışık Dilli Eserler:

içün (-çün, uçun).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

içün.

4.5.2.3. Beraberlik bildirenler

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

beraber, bile, bilen, birle / birlen, ile / ilen, ulam.

Karışık Dilli Eserler:

birle, bile, ile.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

birle, bile, ile.

4.5.2.4. Yer ve tarz bildirenler

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

içre, içgerü.

Karışık Dilli Eserler:

içinde, içre, dapa, üzre, sıra.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

içre, üzre, üzere.

4.5.3. Soru Edatları

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

kanda ~ handa, kaç, kança, kançuk, kanı, kayda, kayuda, kaydın, kayudın, kayu, mu, mü, mı, mi, ne, ni, neçe, niçe, neçük, niçük, negü, nelek, nerek, neteg, nü.

Karışık Dilli Eserler:

acabā, kangı, kanı, kanda, kandan, ne, neden, nice, niçün.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

ne, nice, nice bir, neden, nişe, nire, nite, ne içün, niçün, kanı, kandan, kanda.

4.5.4. İşaret Edatları

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

çak, uş.

Karışık Dilli Eserler:

uş, uşbu, uşda.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

uş, uşbu, uşda.

4.5.5. Pekiştirme Edatları

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

çın, çu, çü, erinç, erki, hem, ked, kop, kopan, ma/ me, ne/ ni, ok/ök, takı,yana, yeme/yime.

Karışık Dilli Eserler:

ammā, ašlā, da / de, daḥı, hem, herġız, ḥoz, elbetde, henūz, key.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

illā, ne dağı, bayık "şüphesiz", degül, hiç.

4.5.6. Çağırma Edatları

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

aç, ala, av, ay, ey, iy, ayâ, eyâ, emet, yemet, evet, ewet, ilel, uva, yâ, yah.

Karışık Dilli Eserler:

a, êy, hāy, hey, eyā, yā.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

i, iy, eya, ā, eyā, yā.

4.5.7. Ünlem Edatları

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

awa awa, esiz, isiz, öp öp, vâ.

Karışık Dilli Eserler:

āh, aḥ, bre, ilāhî, merḥabā, dirîġā, heyhāt, vā, vāy, zinhār.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

āh, dirîġā, heyhāt, hasreta, hey hey, aman, eyvah, vah, ha, vay, zinhār, zihî.

4.6. FİLLER

Fiiller, bir iş, oluş ve hareketi zamana ve şahsa bağlı olarak bildiren kelimelerdir.

4.6.1. OLUMSUZLUK EKİ

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Olumsuzluk eki -mA ve geniş zaman çekiminde -mAz'dır.

Karışık Dilli Eserler:

Olumsuzluk eki -mA ve geniş zaman çekiminde -mAz'dır.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Olumsuzluk eki -mA ve geniş zaman çekiminde -mAz 'dır.

4.6.2. BİLDİRME EKLERİ VE EK FİİL

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Karahanlı Türkçesi Metinlerinde bildirme üç şekilde ifade edilir:

1. Bildirici için hiçbir unsur kullanmadan: biligli idi az biligsiz öküş "bilgili insan az, biligsiz insan çoktur" (KB: 36-199), özüm kalsa yalñuz idim yadı tap-özüm sözlegüke idim atı tap "yalnız kalırsam rabbimin zikri bana kâfidir-zikretmen için rabbimin adı bana kâfidir." (KB: 479-4793).
2. ol şahıs zamiri ile: kani ol bu dünya neñin tırgüçi "bu dünya malını toplayan nerededir?" (KB: 472-4713).
3. er-, tur-, bol- yardımcı fiilleriyle: uķış orñı üstün meñede turur-ağır neñ üçün orñı başta erür "aklın yeri üstte, beyindedir-kıymetli bir şey olduğı için yeri baştadır." (KB: 201-1836), kayuda turur bir köreyin anı "nerededir, onu bir göreyim" (KB: 72-570), ağırılıkı boldı bilig öğ uķuğ "onun değeri bilgi, akıl ve anlayıştır" (KB: 31-147) (Ercilasun, 1984: s.49).

Karışık Dilli Eserler:

a) Bildirme Geniş Zaman

Teklik 1. şahıs bildiricisi: +men, +vAn, +Am ve seyrek olarak +Um kullanılmıştır.

‘āşıkmen (BH: 241:20), oğlan bu yalanvan diyenüñ durur (BH: 257:15), benem senüñ Teñrüñ (KA: 24b/8), vallāhi ben Allāhuñ resüliyem (KA: 35b/7), ben senden ayruyam (KG: 86a/12), ben senüñ oğluñ-van (KG: 113a/5).

Teklik 2. şahıs bildiricisi: +sen, +sAñ, +sİñ şekillerinde bulunmaktadır. +suñ/+sün şeklinde bildirici olarak rastlanmamıştır.

çalap mu-sen (BH: 25:20), server-sin (BH: 24:8), zîrâ aḥîr zamân peygâmbërisin (KA: 23a/14), yâ şeyîḥ neden melûlsın dedî (KA: 28b/15), sen benüm oğlumsın (KG: 90b/13).

Teklik 3. şahıs bildiricisi: durur, +dur, ol ile yapılmaktadır.

ḳadim durur (BH: 2:10), her kûn bayram-dur size (BH: 111:9), beyānı-dur (KA: 30a/4), ne-dir (KA: 78a/7), ammâ viṭr vâcīb durur (KG: 22a/3), bu ḳavli dutmıṣdur (KG: 40b/13).

Çokluk 1. şahıs bildiricisi: +vUz, +Uz şekilleri vardır.

Taḥrînuñ-vuz (BH: 314:3), gül-vüz (BH: 170:14), yigregüz (BH: 145:3), ‘amellerüñüzüz (KA: 98a/12), ol 'avratlar didiler râzı degülüz (KG: 58a/4).

Çokluk 2. şahıs bildiricisi: +sIz'dır.

artuḳ-siz (BH: 72:6), ḳullarum-siz (BH: 206:20), kimler-siz (KA: 98a/11), siz bana anam arḳası gibisiz (KG: 97a/2).

Çokluk 3. şahıs bildiricisi: "durur" ve "dururlar" şeklinde çoğul şekli kullanılmıştır.

mescidler daḳı ayruḳ evler kibi örtülmiṣ durur (BH: 28:9), ol harfler noḳtalu durur (BH: 71:4), cümle muḳrîler muvâfiḳ dururlar (BH: 107:14), ‘âciz dururlar (KG: 24a/9).

b) Görülen Geçmiş Zaman:

er-düm/i-düm: ṣimdiye deḡin aç erdüm (BH: 119:8), ben dünyāda bir ulu pâdiṣāḥ idüm (KA: 26b/4).

er-düñ: üründü mü erdüñ (BH: 25:20).

er-di/ı-dı, i-di: bar erdi ḳā’im zātı birle (BH: 2:12), cem’î’si müslimān ḳabri idi (KA: 29a/6), nitekim ḳaṣṣāb var-ıdı (KA: 64b/15), yoḥsıl-ıdı (KG: 61a/4)

er-dük/i-dük: bar ḳılduñ ḳudret birle yoḳ erdük biz (BH: 253:8), sizüñle koñṣılar ve ḳardaṣlar idük (KA: 24a/15).

er-düñüz: bolmaduḳ erdüñüz (BH: 223:23).

er-diler/i-diler: rāḡīb erdiler (BH: 3:6), her nesneye muḥtāclar idiler (KA: 123a/1)

c) Duyulan Geçmiş Zaman

Duyulan geçmiş zaman "ermiş" ve "+ImIş" şeklindedir.

imiş-sin: èy mü‘min sa‘âdetlü kişi imiş-sin (KA: 27a/14).

ermiş / ı-mış, i-miş: ve anuñ birle dost ermiş (BH: 15:13), benüm ‘aqlum oğlumça yoğ-ı-mış (KA: 37b/2), fi'l-hāl eceli yakın imiş (KA: 46a/10), alnı burnı süñügi bir imiş (KG: 17a/10).

d) Şart Kipi

Dilek-şart kipi er- ve i- fiiliyle yapılmıştır.

er-señ: eger dost erseñ ketür nişān (BH: 7:12).

i-señ: bes ecelden gāfil-señ (KA: 33b/3), sen peygamber-iseñ (KG: 162a/15).

er-se: ağacı boyı üzre kâ‘im dutan yir içindeki kök erse (BH: 10:2).

ı-sa, i-se: ölümden gāfil ise (KA: 27b/4), birünüñ rızāsı ile ise (KA: 52a/14), eger bilüsi var-ısa (KA: 69b/2).

er-señüz/i-señüz: pes buları nişe depeledüñüz eger kirtü erseñüz (BH: 136:21), eger mü‘minler-señüz (KA: 35b/9).

er-se/ı-sa, i-se: ağacı boyı üzre kâ‘im dutan yir içindeki kök erse (BH: 10:2), ölümden gāfil ise (KA: 27b/4), birünüñ rızāsı ile ise (KA: 52a/14), eger bilüsi var-ısa (KA: 69b/2).

er-señüz/i-señüz: pes buları nişe depeledüñüz eger kirtü erseñüz (BH: 136:21), eger mü‘minler-señüz (KA: 35b/9).

e) -dük sıfat fiil eki

-i-dük: yüz dörüt pāre kitāb haq idüğine (KA: 14b/7), senüñ gerçek idüğüñ (KA: 66a/1-2).

f) -ken, -iken zarf fiili

-ken: hālîfe iken aña bir oğlan getürdiler (KA: 55a/13), bunca hürmet ziyāde iken (KA: 69a/12), dünyāda iken bize naşîhat ederdüñ (KA: 70a/5), hîç sebep yoğ-iken dahı ayıtsa (KA: 72b/10).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

a) Bildirme Geniş Zaman

Teklik 1. şahıs bildiricisi: +Am, +ven ekleri kullanılmıştır:

ışkuñ şehidiyem (ŞD: 160-8), eyle mestem (HŞ: 1396), mukırven (HŞ: 395),
bîçare benven (ŞD: 98-10).

Teklik 2. şahıs bildiricisi: +sIn ekiyle yapılmıştır:

konuksın (DV: 302-1), gözüüm nûrusın (HŞ: 1532), yigitsin (ŞD: 125-2),
eyüsin (DV: 303-12).

Teklik 3. şahıs bildiricisi: durur, +dUr şekillerindedir.

nâdân durur (ŞD: 50-13), yıl durur (DV: 302-8), can señündür (ŞD: 95-10),
nüktedândur (HR: 122).

Çokluk 1. şahıs bildiricisi: +Uz'dur.

peşîmânuz (HŞ: 1286), konuğuz (HŞ: 1979), kemüz (ŞD: 120-13), bizüz
(HR: 80).

Çokluk 2. şahıs bildiricisi: +sIz'dır.

canlarumsuz (HŞ: 1291), dermanlarumsuz (HŞ: 1291).

b) Görülen Geçmiş Zaman

-idüñ: gül idüñ (HŞ: 1592).

-idi: suda idi (HR: 40), kısuda idi (HR: 40), hurrem idi (HŞ: 981).

-idük: pür-safâyidük (ŞD: 45-9).

c) Duyulan Geçmiş Zaman

-imiş: asâ dinilen ejdehâyimiş (ŞD: 54-6).

d) Şart Kipi

-isem: neyisem (ŞD: 127-6).

iseñ: hakikat ehliyiseñ (ŞD: 12-1), er iseñ (DV: 304-7).

-ise: ay ise (HŞ: 1355), gün ise (HŞ: 1355), degülse ganî (ŞD: 61-2).

e) -dük sıfat fiil eki

-dük: bilürdi hakk ıduğın cediti va'di (HŞ: 973), sürûrı az ıduğın gussasından (HŞ: 977).

f) -ken, -iken zarf fiili

-iken: iken muhtâç (HR: 115), fitne bekçiyiken (ŞD: 120-1).

Değerlendirme: Karışık dilli eserlerdeki bildirme ekleri büyük oranda Eski Anadolu Türkçesi ile örtüşmektedir.

4.6.3. İSİMDEN FİİL YAPMA EKLERİ

+A-: Geçişli ve geçişsiz eylemler türetir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: aş+a- "yemek yemek" (DLT-III: 253; KB: 123, 836), tuz+a- "tuzlamak" (DLT-III: 263), küç+e- "zorlamak, zulmetmek" (KB: 1284; DLT-III: 258; AH :182; KTer.: 37/82b1=50:45), tün+e- "gecelemek" (DLT-III: 273, KB: 489).

Karışık Dilli Eserler: ad+a- (AKY: 4063; BH: 229:4), döş+e- (KA: 83a/9), yaş+a- (KG: 37a/8), dil+e- (KG:134a/4), ot+a- (KG: 165a/2).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: kan+a- (DK. D), oyn+a- (Işk.), uz+a- (Çrh.).

+Ar-/+-r-: Geçişli ve geçişsiz eylemler türetir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: kara+r- "kararmak" (DLT-II: 77; KB: 3285), sarğ+ar- "sararmak" (DLT-II, 187; KTer.: 34/91b3=39:21), yaş+ar- "yeşermek" (DLT-III: 68; KB: 133), belgü+r- "belirmek" (DLT-II: 172; KTer.: 31/90a1=20:121).

Karışık Dilli Eserler: sar(ı)ğ+ar- (AKY: 2126), ağ+ar- (KA: 34b/14; BH: 87:6), sarğ+ar- (BH: 165:8) ~ sar+ar- (BH: 66:6), sar+ar- (KG: 18b/9).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: boz+ar- (MC), göğ+er- (DK. D), suv+ar- (Tıb. Neb.).

+(A)l-: Geçişsiz eylemler türetir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler: buñ+al- (BH: 335:11), sağ+al- (KG: 28b/15).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: çoğ+al- (MF), koca+l- (Işk.), yüce+l- (Mrzb.), buñ+al- (DK. D).

+(A)d-/+At-: İsimlerden oluş bildiren geçişli dönüşlü fiiller türetir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: bilg+ed- "akıllanmak" (DLT-II: 340), köp+ed- "çoğalmak" (KB: 2262), kut+ad- "mutlu olmak" (DLT-II: 29, KB: 88, 350).

Karışık Dilli Eserler: don+at- (BH: 123:15).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: göz+et- (EMŞer.)

+DA-: Yansıma kelimeler ve diğer kelimelerden geçişsiz fiiller türetir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: al+da- "aldatmak" (DLT-I: 273; KTer.: 26/97a=4:12), soñ+da "kovalamak, çekiştirmek" (DLT-III: 400; KB: 2423), ün+de- "çağırarak, seslenmek" (DLT- I: 273, KB 75; KTer.: 28/60a3=7:193).

Karışık Dilli Eserler: al+da- (BH: 78:17; AKY: 4063; KA: 117a/8), is+de- (KG: 13a/3).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: güvül+de- (KŞ), al+da- (Çrh.), is+te- (EMŞer.), iz+de- (Işk.).

+ğar-: Bu ekle oluşan fiiller hem ettirgen hem geçişsiz olabilmektedir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: andğar- "yemin ettirmek" (DLT-I: 312), çingär- "gerçeği araştırmak" (DLT-II: 182; KTer.: 27/52a2=5:46).

Karışık Dilli Eserler: ø

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: ø

+ğır-: Oluş bildiren geçişsiz fiiller türetir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: taz+ğır- "kelleşmek" (DLT-II: 178), toz+ğır- "tozlanmak" (DLT-II: 178).

Karışık Dilli Eserler: ça+ğır- (BH: 120:7; KA: 105b/6).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: ø

+I-: Hem etken hem de oluş bildiren geçişsiz fiiller yapar.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: tat+ı- "tat vermek" (DLT-III: 257; KB: 4169), yıd+ı- "kokmak" (DLT-III: 260).

Karışık Dilli Eserler: ø

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: ø

+İk-/++ük-: İsimlerden oluş bildiren ve geçişsiz fiil türeten işlek bir ektir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: and+ık- "and içmek" (DLT-I: 243; KTer.: 29/33a2=9:42), bir+ik- "birikmek, toplanmak, bir olmak" (KB: 8), tüp+ük- "eksiksiz olmak, tamamlanmak" (KB: 506).

Karışık Dilli Eserler: göz+ük- (KA: 62b/14), göz+ik- (KG: 49a/11).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: aç+ık- (EMŞer.), bir+ik- (İşk.), göz+ük- (Mec.Nez.).

+la-/++le-: İsimlerden hem geçişli hem geçişsiz fiiller yapabilen en işlek ektir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: başla- "başlamak, yönetmek" (DLT-III: 291; KB: 1; KTer.: 25/29b1=4), bağla- "bağlamak" (DLT-III: 292; KTer.: 25/29a2=3:200; AH-BC nüshası: 183, 220).

Karışık Dilli Eserler: kız+le- (AKY:ç 206), ağır+la- (BH: 49:18; KA: 150b/9; KG: 169:12).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: gice+le- (MF), iş+le- (EMŞer.), av+la- (Mrzb.), göz+le- (HD.Şiir).

+lAn-: Geçişsiz fiiller yapar.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: azlan- "azımsamak" (DLT- I: 297; KB: 305), azuklan- "yiyecek sahibi olmak" (DLT-I: 294), emgeklen- "zahmet çekmek"(DLT-I: 315), küçlen- "güçlenmek" (DLT-II: 252).

Karışık Dilli Eserler: sak+lan- (AKY: 159), ev+len- (BH: 306:15; KA: 157a/15).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: kuvvet+len- (Tıb.Neb.), yaprak+lan- (MC).

+U-/ +I-: İsimlerden genellikle oluş bildiren geçişsiz-dönüştü fiiller teşkil eden işlek bir ektir. Nadiren geçişli-etken fiiller de türetmektedir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: bayu- "zenginleşmek" (DLT-III: 274, KB: 256), taru- "daralmak" (DLT-III: 261, KB: 448; KTer.: 38/83b1=65:7).

Karışık Dilli Eserler: şak+ı- (KA: 60a/14; KG: 108a/10), kaç+ı- (BH: 220:20).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: bay+ı- (DK. D), kak+ı- (Işk.).

+irge-: Bir kelimedede geçişli fiil yapar.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: es+irge- (DLT-I: 306)

Karışık Dilli Eserler: es+irge- (BH: 278:5; KA: 113b/10).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: esir+ge- (Çrh.).

+r-, +ır-: Geçişsiz fiiller yapar.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: kadhgu+r- (DLT-II: 193) ~ kayğu+r- (DLT-III: 194).

Karışık Dilli Eserler: kaçğu+r- (AKY: 1045), belü+r- (KA: 99a/2; KG: 79b/11).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: ø

+rA-: Az sayıda örnekte görülen isimden fiil yapan ektir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler: dit+re- (BH: 126:10; KA: 52a/4).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: çıñ+ra- (Mrzb.).

+sA-: "bir şeye ihtiyacı olmak, istemek" anlamı taşıyan geçişsiz fiiller yapar.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: suw+sa- (DLT-III: 284).

Karışık Dilli Eserler: suw+sa- (AKY: 31:76), şu+sa- (BH: 68:5; KG: 53a/8).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: sen+se- (Mec.Nez.), susa- (MC).

+şA-: İsimden fiil yapan bu ek bir örnekte tespit edilmiştir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler: çiv+şe- "fısıldamak" (BH: 196:1).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: ø

İsimden Fiil Yapma Eklerinin Değerlendirmesi:

Karahanlı Türkçesi Metinlerinde ve Karışık Dilli Eserlerde Olanlar: +gır-, +r-/+ır-

Karışık Dilli Eserlerde ve Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde Olanlar: +rA-

Karahanlı Türkçesinde ve Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde Olmayanlar: +şA-

4.6.4. FİİLDEN FİİL YAPMA EKLERİ

-Ar-: Ettirgen çatılı eylemler türetir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: çok-er- "çökertmek, düşürmek" (AH: 102), kêt-er- "ortadan kaldırmak" (DLT-III: 187; KB: 54, 285).

Karışık Dilli Eserler: çık-ar- (AKY: 3307; KA: 101a/6, KG: 157a/8).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: çık-ar- (Mrzb), gi-der- (Çrh.); kop-ar- (Çrh.).

-der-: Geçişli-ettirgen fiiller türetir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler: dön-der- (KA: 34a/4; KG: 168b/5).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: dön-der- (Işk.), gön-der- (EMŞer.).

-Dİr-, -DUr-: Geçişli ve geçişsiz fiil kök ve gövdelerine gelerek "oldurma" ve "yaptırma" bildiren geçişli fiiller türetir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: aç-tur- "açtırmak" (DLT-I: 218), sevin-dür- "sevindirmek, memnun etmek" (KB: 62, 845).

Karışık Dilli Eserler: ağlat-dur- (AKY: 4556), kel-tür- (AKY: 189), az-dur- (KA: 31b/4; BH: 320:8), al-dur- (KG: 12b/11).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: bil-dür- (SV.İbt.), birik-dür- (Işk.), yag-dur- (Kelile).

-ele-: Bir fiili belirli aralıklarla ve sık sık yapmayı bildirir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler: dep-ele- (KA: 92a/14; BH: 148:8).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: dep-ele- (DK. D).

-gİr-/ gUr-: Ettirgen çatılı eylemler türetir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ar-gür- "yormak" (DLT-I: 225, KB: 5705), öt-gür- "geçirmek" (DLT-I: 226, kol-gır- "ister gibi olmak" (DLT-II: 194), kel-gir- "gelir gibi yapmak" (DLT-II: 196).

Karışık Dilli Eserler:  ol- ır- (AKY: 3373), dur- ur- (KA: 104a/3),  ur- ur- (KG: 90a/4).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: dir-  r- (DK. D), ir-  r- (EM er.), tur- ur- (MC).

-(X)k-: D n   l  ve edilgen çatılı eylemler türetir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: o -uk- "solmak" (DLT-I: 216),   - k- "nefesi kesilmek" (DLT-I: 192; KB: 3951).

Karışık Dilli Eserler: ya- - (KA: 30b/12), bas-(ı) - (BH: 169:21).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: kay-ık- (DK. D).

-(X)l-: Edilgen ve d n   l  çatılı eylemler türetir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: anut-ul- "hazırlanmak, hazır hale getirilmek" (KTer.: 25/5a3=3:131, 256a1/=3:133), b r-il- "verilmek" (DLT-II: 131; KB: 295; KTer.: 29/22a1=9:29), adr-ıl- "ayrılmak" (DLT-I 247; KB: 1075).

Karışık Dilli Eserler: as-(ı)l- (AKY: 260), a -(ı)l- (BH: 74:6; KA: 90a/11), ayr-(ı)l- (KG: 73b/8).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: ek-il- (EM er.), kır-ıl- (Mrzb.), yarad-ıl- (K ), sa -ıl- (Mrzb.), yar-ıl- (EM er.).

-msIn-: Eklendi i fiile "benzer ve gibi olma" anlamları katar.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: bar-ımsın- "gider gibi görünmek" (DLT-II: 258), kel-ımsın- "gelir gibi görünmek" (DLT-II: 259).

Karışık Dilli Eserler:  

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:  

-(X)n-: D n   l  ve edilgen çatılı fiiller türetir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: al-kın- "mahvolmak, bitmek, tükenmek" (KB: 114), beze-n- "süslenmek" (DLT-II: 142; KB: 67; KTer.: 33/68a2=35:8).

Karışık Dilli Eserler: beze-n- (AKY: 2269), berki-n- (KA: 61a/13), beze-n- (KA: 60b/14; BH: 244:20), depre-n- (KG: 34b/6).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: işle-n- (MC), oku-n- (EMŞer.), bil-in- (Tıb.Neb.), beze-n- (HD.Şiir), döşe-n- (EMŞer.).

-(I)r-: Geçişsiz ve geçişli fiiller türetir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: kurı-r- "kurumaya başlamak" (DLT-II: 77), süçi-r- "tatlılaşmak" (DLT-II: 75).

Karışık Dilli Eserler: aş-ır- (AKY: 2450) ~ aş-ur- (AKY: 326), biş-ür- (KA: 31a/10), deg-ür- (KG: 17a/8).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: seg-ir- (MC), göç-ür- (Çrh.), toy-ur- (EMŞer.).

-sIk-: Edilgen fiiller türetir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: al-sık- "alınmak, soyulmak, elindekini kaybetmek" (DLT-I: 243; KB 2726), bil-sık- "bilinmek" (DLT-I: 21).

Karışık Dilli Eserler: ø

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: ø

-(X)ş-: İşteş çatılı fiiller türetir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: aç-ış- "birlikte açmak" (DLT-I: 180), ur-uş- "vuruşmak, savaşmak" (DLT-I: 20; KB: 2289; KB: 30/91a3=16:111).

Karışık Dilli Eserler: ağla-ş- (AKY: 278), ağla-ş- (KA: 24a/12), bula-ş- (KG: 10a/11).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: kucu-ş- (EMŞer.), tanı-ş- (KŞ), ağla-ş- (MC), bak-ış- (DK. D).

-(X)t-: Ettirgen çatılı fiiller türetir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: arı-t- "temizletmek; temize çıkarmak, gûnahtan arıtmak" (DLT-I: 208; KTer.: 26/24a1=4:49), az-ıt- "azıtmak, yoldan çıkarmak" (DLT-I: 208; KB: 2115).

Karışık Dilli Eserler: ağla-t- (AKY: 4189), ağar-ıt- (KA: 34b/14), arı-t- (KG: 4a/9).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: sovu-t- (Tıb.Neb.), diril-t- (Mrzb.), ak-ıt- (EMŞer.).

-y-: Kuvvetlendirme ekidir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri: to-y- (DLT-III: 244).

Karışık Dilli Eserler: do-y- (AKY: 1236), ʔo-y- (KA: 124b/7), ʔo-y- (KG: 39a/9).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: ko-y- (MF), to-y- (EMŞer.).

Fiilden Fiil Yapma Eklerinin Değerlendirmesi:

Karahanlı Türkçesi Metinlerinde ve Karışık Dilli Eserlerde Olanlar: ø

Karışık Dilli Eserlerde ve Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde Olanlar: -der-, -ele-

Karahanlı Türkçesi Metinlerinde ve Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde Olmayanlar: ø

4.6.5. FİİL ÇEKİMİ

4.6.5.1. Basit Fiil Çekimi

Basit çekimler; bildirme (haber) ve dilek (inşa) kipleri olmak üzere ikiye ayrılır.

4.6.5.1.1. Bildirme (Haber) Kipleri

4.6.5.1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Teklik 1.şahıs: -Dİm, -DUM

Teklik 2.şahıs: -Dİñ, -DUñ

Teklik 3.şahıs: -DI

Çokluk 1.şahıs: -Dİmİz, -DUMUz

Çokluk 2.şahıs: -Dİñİz, -DUñUz

Çokluk 3.şahıs: -DI(lAr)

Karışık Dilli Eserler:

Teklik 1.şahıs: -DUM

Teklik 2.şahıs: -DUñ, -dİñ

Teklik 3.şahıs: -dI, -tI

Çokluk 1.şahıs: -DUk

Çokluk 2.şahıs: -DUñUz, -dİñİz, -dü-ñüs, -DİñİzlAr (Eski Uygur Türkçesi metinlerinde görülen bu özellik KDKT'de bir örnekte kullanılmıştır.)

Çokluk 3.şahıs: -DI-lAr

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Teklik 1.şahıs: - dUm

Teklik 2.şahıs: - dUñ

Teklik 3.şahıs: - dI

Çokluk 1.şahıs: - dUK

Çokluk 2.şahıs: - dUñUz

Çokluk 3.şahıs: - dIlAr

Değerlendirme: Karahanlı Türkçesinde görülen geçmiş zamanın çokluk 1. şahıs çekiminde -Dİmİz/-DUMUz görülürken karışık dilli eserler ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde -DUk görülmektedir. Bunun yanında karışık dilli eserlerde

çokluk 2. şahıs çekiminde -DİñIzlAr (Eski Uygur Türkçesi özelliği) ekinin görülmesi önemlidir.

4.6.5.1.1.2. Duyulan Geçmiş Zaman

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Teklik 1.şahıs: -mIş-men

Teklik 2.şahıs: -mIş-sen

Teklik 3.şahıs: -mIş

Çokluk 1.şahıs: ø

Çokluk 2.şahıs: ø

Çokluk 3.şahıs: ø

Karışık Dilli Eserler:

Teklik 1.şahıs: -mIş-men, -mIş-vAn, -miş-üm, -mIş-Am

Teklik 2.şahıs: -mIşsAñ, -mIşsIñ

Teklik 3.şahıs: -mIş

Çokluk 1.şahıs: -mışuz

Çokluk 2.şahıs: -mIşsIz

Çokluk 3.şahıs: -mIşlAr

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Teklik 1.şahıs: -mIş-Am, -mIş-vAn

Teklik 2.şahıs: -mIşsIñ

Teklik 3.şahıs: -mIş

Çokluk 1.şahıs: -mış-Uz

Çokluk 2.şahıs: -mIşsIz

Çokluk 3.şahıs: -mIşlAr

Değerlendirme: Karışık dilli eserlerde görülen "-mış-men" çekimi Karahanlı Türkçesine ait bir özelliktir. Bunun dışında kullanılan fiil çekimleri Eski Anadolu Türkçesi ile örtüşmektedir.

4.6.5.1.1.3. Geniş Zaman

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Teklik 1. şahıs: -(X)r-men

Teklik 2. şahıs: -(X)r-sen

Teklik 3. şahıs: -(X)r

Çokluk 1. şahıs: -(X)r-mİz

Çokluk 2. şahıs: -(X)r-siz/sizler

Çokluk 3. şahıs: -(X)r-lAr

Karışık Dilli Eserler:

Teklik 1. şahıs: -(X)r-men, -(X)r-vAn, -(X)r-üm, -(X)r-Am, -(X)r-min

Teklik 2. şahıs: -(X)r-sAñ, -(X)r-sIn, -(X)r-sUñ

Teklik 3. şahıs: -(X)r

Çokluk 1. şahıs: -(X)r-vUz, -(X)r-Uz, -(X)r-Us, -(X)r-miz, -(X)r-biz,

Çokluk 2. şahıs: -(X)r-sİz

Çokluk 3. şahıs: -(X)r-lAr

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri

Teklik 1. şahıs: -(X)r men, -(X)r vAn, -(X)rvAnIn, -(X)rvAm, -(X)rIn, -(X)rAm

Teklik 2. şahıs: -(X)rsIn

Teklik 3. şahıs: -(X)rUz

Çokluk 1. şahıs: -(X)r

Çokluk 2. şahıs: -(X)rsİz

Çokluk 3.şahıs: -(X)r

Değerlendirme: Karışık dilli eserlerin geniş zaman çekiminde aldığı ekler Eski Anadolu Türkçesi ile örtüşmektedir.

4.6.5.1.1.4. Gelecek Zaman

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Üç ayrı ekle kurulur: -gAy, -gA,-gU. Eski Türkçede kullanılan -DAÇI eki Karahanlı sahasında az kullanılmıştır.

Teklik 1.şahıs: -gAy, -gA men

Teklik 2.şahıs: -gAy, -gA sen

Teklik 3.şahıs: -gAy, -gA

Çokluk 1.şahıs: -gAy, -gA miz

Çokluk 2.şahıs: -gAy, -gA siz/sizler

Çokluk 3.şahıs: -gAy, -gA +lar/ler

Karışık Dilli Eserler:

BH'de gelecek zaman ekleri: -AsI, -ğAsI, -IsAr, -dAÇI, -A, -gA şeklindedir. KA'nın baş tarafında da -gAy eki kullanımı bulunmakta ama metinde ağırlıklı olarak -A ve -IsAr kullanılmaktadır. -AcAk eki de görülmeye başlanmıştır. KDKT'de gelecek zaman eki -GAy ve -GA şekillerinde görülmektedir.

Teklik 1. şahıs: -AsI-men, -dAÇI-men, -IsAr-men, -IsAr-Am

Teklik 2. şahıs: -AsI-sAñ, -dAÇI-señ, -IsAr-señ, -IsAr-sIn

Teklik 3. şahıs: -AsI, -ğAsI, -IsAr

Çokluk 1. şahıs: ø

Çokluk 2. şahıs: -AsI-siz

Çokluk 3. şahıs: -Asılar, -ısar-lar

-gAy: haber birgeymin (KDKT: 69a/05), birgeysin (KDKT: 17b/15), ölgey (KDKT: 29b/04), galib olğaysız (KDKT: 11a/09)

-gA: ھاٲa bolga (KDKT: 114b/02).

-AcAk: ھاٲ-acak-dur (KA: 46b/9), ھاٲ-acak-dur (KA: 33a/10)

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Bergamalı Kadri,    ayrı gelecek zaman şeklini göstermektedir: -A, -IsAr, -sA gerek, Bergamalı Kadri'nin zikrettikleri dışında, aslında sıfat fiil eki olup zaman çekiminde de kullanılmaya ba layan bir de "-AcAK" eki bulunmaktadır. ET'de bulunan ve Kaşgarlı Mahmut'un O uzcaya mahsustur dediği "-dA I" eki ise Eski Anadolu Türkçesinde sadece sıfat fiil eki olarak birkaç örnekten bulunmaktadır. ( lmez, 2011: 80).

Faruk Kadri Timurtaş bu dönemde görülen -AcAk ekini sıfat fiil eki olarak seyrek görüldüğünü ancak fiil çekiminde hemen hemen kullanılmad   n  ifade etmektedir (Timurtaş, 2012: 125).

Teklik 1. ahıs: -IsArvAn, -IsArvAnIn, -IsArIn, -IsArAm, -Am, -AcAGIn, -sAm gerek

Teklik 2. ahıs: -IsArsIn, -AsIn, -AcAKsIn

Teklik 3. ahıs: -IsAr, -A, -sA gerek

 okluk 1. ahıs: -IsArUz, -AvUz, -sAvUz gerek

 okluk 2. ahıs: -IsArsIz, -AsIz, -AcAKsIz

 okluk 3. ahıs: -IsArlAr, -AlAr, -sAlAr gerek

Değerlendirme: Karışık dilli eserlerde gelecek zaman için -dA I ekinin yanında -gAy ve -gA eklerinin görülmesi Doğu Türkçesinin etkilerini yansıtılmaktadır. Bunun yanında Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik özelliği olan -IsAr ekine de rastlamaktayız. Az sayıdaki örnekten -AcAk eki de görülmektedir.

4.6.5.1.1.5. Şimdiki Zaman

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Bu dönem metinlerinde şimdiki zaman m stakille memi tir. Geniş zaman ve şimdiki zaman için -gAy, -gA, -gU ekleri kullanılmaktadır.

Karışık Dilli Eserler:

Bu dönem metinlerinde Eski Türkçede olduğu geniş zaman ve şimdiki zaman için aynı ekler kullanılmaktadır.

BH'de gelecek ve şimdiki zamanları belirten ek -A, -GA'dır. KDKT'de şimdiki zaman ifadesi -A ve -Ip turur şeklindedir. KA'da şimdiki zaman için özel bir ek kullanılmamıştır.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Şimdiki zamanı belirten ekler: -(A)r, -A, - A Turur, - A yor(ur) şeklindedir.

Teklik 1.şahıs: -(X)rvAn, -(X)rvAm, -(X)rvIn, -(X)rAm

Teklik 2.şahıs: -(X)r sen, -(X)rsIn, -AsIn

Teklik 3.şahıs: -Ar, -A Turur

Çokluk 1.şahıs: -(X)rUz

Çokluk 2.şahıs: -(X)rsIz, -A yoruruz

Çokluk 3.şahıs: -(X)rlAr, -A yor(ur)

4.6.5.1.2. Dilek (İnşa) Kipleri

4.6.5.1.2.1. Emir Kipi

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Teklik 1.şahıs: -(A)yI(n)

Teklik 2.şahıs: -ğıl/-gil, eksiz

Teklik 3.şahıs: -sUn, -sU, -sUnI

Çokluk 1.şahıs: -(A)lIm

Çokluk 2.şahıs: -Xñ(lAr)

Çokluk 3.şahıs: -sUn+lAr, -sU+lAr

Karışık Dilli Eserler:

Teklik 1. şahıs: -A-men, -A-vAn, -Am, -am-men, -ğA-men, -gam, -AyIm, -ğAyIm (seyrek), -AyUm

Teklik 2. şahıs: -AsAn, -AsAñ, -AsIn, -AsIñ, -Asuñ, -ğAsAn, -ğAsAñ, -ğasIn, -ğasuñ, -gIl, eksiz, -gili

Teklik 3. şahıs: -A, -ğa/-ge, -sUñ

Çokluk 1. şahıs: -A-vUz, -A-vU s, -ğa-vuz, -AlUm, -ğalüm, -AyIK

Çokluk 2. şahıs: -A-sIz, -ñ, -Uñ, -UñUz, -ğıluñ

Çokluk 3. şahıs: -AlAr, -ğAlAr, -sUnlAr

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Teklik 1.şahıs: -AvAn,-AvAm, -Am, -AyIn, -AyIm, - sAm

Teklik 2.şahıs: -AsIn, - sAñ, - GIl

Teklik 3.şahıs: -A, - sA, -sUn

Çokluk 1.şahıs: -AvUz, -AlUm, - sAvUz

Çokluk 2.şahıs: -AsIz, -(U)ñ, - (U)ñUz

Çokluk 3.şahıs: -AlAr, -sUnlAr

4.6.5.1.2.2. Şart Kipi

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Teklik 1.şahıs: -sA men

Teklik 2.şahıs: -sA sen

Teklik 3.şahıs: -sA

Çokluk 1.şahıs: -sA miz

Çokluk 2.şahıs: -sA siz/sizler

Çokluk 3.şahıs: -sA+lAr

Karışık Dilli Eserler:

"Eski Türkçede -sAr şeklinde olan şart eki, Batı Türkçesine geçerken ekin /r/si düşmüş ve ek -sA şeklinde kullanılmıştır." (Ergin, 2009: 293).

BH'de dilek-şart kipi -sA ekiyle karşılanmıştır. Bir örnekte -ser eki kullanılmıştır. KA ve KDKT'de şart kipi -sA'dır.

Teklik 1.şahıs: -sA-m

Teklik 2.şahıs: -sAñ

Teklik 3.şahıs: -sA

Çokluk 1.şahıs: -sAk

Çokluk 2.şahıs: -sAñız, -se siz

Çokluk 3.şahıs: -sAlar

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Teklik 1.şahıs: -sAm

Teklik 2.şahıs: -sAñ

Teklik 3.şahıs: -sA

Çokluk 1.şahıs: -sAvUz

Çokluk 2.şahıs: ø

Çokluk 3.şahıs: ø

4.6.5.1.2.3. Gereklilik Kipi

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Gelecek zaman eki olarak kullanılan -ğu/-gü (*kerek*) eki, gereklilik kipi olarak da kullanılır. Metinlerde genellikle üçüncü teklik kişiyle çekimlenmiş biçimleri yer alır:

akıtğu kerek "akıtmak gerek" (KB:51), tutğu "tutmak gerek" (KB: 4120)
yırak turğu "uzak durmak gerek" (AH: 216) azılmağu "yanılmamalı" (AH: 216).

Karışık Dilli Eserler:

Karışık dilli eserlerde gereklilik kipinin ifadesi için "gerek" kelimesi kullanılmıştır. Bunun yanında Eski Anadolu Türkçesinin sonlarına doğru ortaya çıkan -mAIU ekiyle gerçekleştirilen gereklilik kipi de bulunmaktadır.

gerek kelimesiyle: bize dahı dokunsa gerek (KA: 24a/11), tazarru'lar etmek gerekdür (KA: 29a/15), dürüt rek'at namâz kılsa gerek (KG: 22a/7), kılıç-ıla depelemek gerek (KA: 22a/2).

-mAIU ekiyle: evini şatmalu ol-sa (KA: 158a/2).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Eski Anadolu Türkçesinde gereklilik kipinin ifadesi için "gerek" kelimesi kullanılmıştır.

ammâ ben bu ılanı *gerek* bâğubân eliyile öldürem (Mrzb.), *gerek* ki aña ölince tapavuz / yaramazlık kapusın yapavuz biz (Işk.), *gerek* kim beni hazrete kavuşdurasın (MC), *gerek* kim ferrûha gösderdesiz yüz / ola zâhirde bir ü ma'nîde yüz (Işk.), senüñle meşveret kılsam *gerekdür* / bu derde çâreler bulsam *gerekdür* (Işk.), müslümânım diyen kişi şartı nedür bilse *gerek* / tañrınıñ buyruğın tutup beş vakt namâz kılsa *gerek* (Yun.Em.).

4.6.5.2. Birleşik Fiil Çekimi

Üç birleşik fiil çekimi vardır:

- a) Hikâye Birleşik Çekim
- b) Rivayet Birleşik Çekim
- c) Şart Birleşik Çekim

Metinlerde tespit edilen birleşik fiil çekimlerini şöyle inceleyebiliriz:

4.6.5.2.1. Hikâye Birleşik Çekim

4.6.5.2.1.1. Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

aydım erdi "söyledimdi" (KB: 1089), kıldım erdi "yaptımdı" (KB: 1120), ayttılar erdi "söyledilerdi" (KTer.: 28/8b1=7:117).

Karışık Dilli Eserler:

didi erdi (BH: 175:18), barduğ-idi (BH: 196:9), döndiler erdi (BH: 224:6), kaldıydı (KG: 66b/10), öldü (KG: 66b/9), kaldım irdi (AKY: 423).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

okıdumdı ferhengnâme sözin / ki sa'dî düzüpdür pes eksiksizin (Ferheng), dir imiş ben döşedidüm döşegi / dirilürken ölüp 'üzeyr eşegi (HR), hâinden sordılar kanda varduñdı (MC), siz bilürsiz peygamberüñüz muhammedden soñra dünyâda ne günâhlar ne hatâlar kılduñuzdı (MC), gözgüye bakdıydı yûsuf meger (ŞH.Yus.).

4.6.5.2.1.2. Duyulan Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

törütülmiş êrdiñ "yaratılmıştın" (KB: 1242), ulanmış êrdiñ "bağlanmıştın" (KTer.: 31/68a2=20:92).

Karışık Dilli Eserler:

buyurmuş erdim (BH: 86:9), akmış erdi (BH: 128:17), aşmış erdi (BH: 165:4), ayıtmış erdük (BH: 217:7), çıkmış irdi (KDKT: 3a/17), kılmış irdi (KDKT: 9a/14), ölüğ şasığan irdi (KDKT: 4a/09), kilgen irdim (KDKT: 58a/06), kılmışdı (KG: 21a/9), olmuşlarıdı (KG: 42B/07), varmış idim (AKY: 3837), toğmış idük (AKY: 3830).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

bu medhi çûn hakınca diñlemişdüm / aluban hem bilemce gizlemişdüm (EMŞer.), fakruñ evvel bilmişidük adını / sora sora şimdi bulduk dadını (Aş. Paş.Fkr.), içüñüz şarâbı kim halk içdüğü vaktin siz susamışduñuz (MC), peygamberüñ katına vardum yârenlerle oturmışıdı (Tıb.Neb.), lîkin husrev ol kızıñ atasın ve kardaşın öldürüp dururdu (Mrzb.).

4.6.5.2.1.3. Geniş Zamanın Hikâyesi

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

korkur  rdim "korkardım" (KB: 5070), tiler  rdim "dilerdim" (KB: 571), tuğar  rdi "doğardı", kılmaz  rdiler "yapmazlardı" (KTer.: 28/40a3=7:163).

Karışık Dilli Eserler:

diler erd m (BH: 141:24), dilerd m (BH: 41:17), ba ar erd m (BH: 129:7), bilür erd   (BH: 132:13), aytur irdim (KDKT: 16b/09), körür irdi  (KDKT: 60b/05), kılur irdi (KDKT: 16b/06), birür idim (KDKT: 77b/16), dutaridum (KG: 64a/5), eylerdi (KG: 170a/7), yürür idim (AKY: 763), varur idim (AKY: 762).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

hakkile söz s yle urd m (A .Pa .Hik.), anu   mmetid k nam z kılarduk oruc dutarduk ta rıyı birlerd k (MC), d r yagardı ( H.Yus.), yohsa ben  lmege r zı olaydum anı a  komayaydum (Mrzb.), bu y nusu  g rd ğini eger z hre g reyidi /  engini elden bıragup unudayıdı s zını (Yun.Em.).

4.6.5.2.1.4. Gelecek Zamanın Hik yesi

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

buzğay  rdi "bozacaktı" (KB: 3464), kalğay  rdi "kalacaktı" (KB: 3656, 6059), bolğay  rdim "olacaktım" (KTer.: 38/64b1=63:10).

Kur'an Tercümesinde gelecek zamanın hik ye birleşik çekiminde farklı bir yapı bulunmaktadır: bolğay  rti > bolğaytı "olacaktı" (KTer.: 37/17b2=47:21), kılğa  rti > kılğatı "yapacaktı" (KTer.: 36/4a3=42:8),  lmegey erti >  lmegetiler " lmeyeceklerdi" (KTer.: 25/21a2=3:156).

Karışık Dilli Eserler:

aydısar erd m (BH: 10:13), ota biresi erd   (BH: 206:22), ket resiler erdi (BH: 195:19), kılısardum (KG: 64a/14), kıla idim (AKY: 4262),  ld re idim (AKY: 4263), alayıdu  (AKY: 1053).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

  h bakup gördi kim n l de izi öyle ta up gelür ki bu resme gelürse mısır  ehrini bir bunca gibi h y g t reydi (KVz.).

4.6.5.2.1.5. İstek Kipinin Hikâyesi

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler:

ayda erdüm (BH: 198:10), bildüre erdüm (BH: 223:4), alğa erdüm (BH: 263:8), buyuradum (KG: 52b/5), eyleyedi (KG: 5a/2), secde kıllalardı (KG: 169b/2).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

‘ibâdet ideydüm (MC), kadimde bileydük (Yun.Em.), nolaydı benüm ivüme bir lahza bakayduñuz (DK. D), peygamber gibi kişi bizüm dahı atamız olaydı (MC), bidüreydüm halâyıka söz ile / görelerdi yaratganı göz ile (SV.İbt.).

4.6.5.2.1.6. Şart Kipinin Hikâyesi

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

barsa êrdi "gitseydi" (KB: 425), bolsa êrdi "olsaydı" (KB: 4920), bolsa êrdiñiz "olsaydınız" (KTer.: 25/19a1=3:154), körseler êrdi "görselerdi" (KTer.: 33/61b3=34:51).

Karışık Dilli Eserler:

bilseyidüm (BH: 197:16), bolsaydı (BH: 144:16), bolsam irdi (KDKT: 16b/08), aytsa irdi (KDKT: 90b/11), olsadum (KG: 163a/11), bilsemi (KG: 25a/10), bilsem idim (AKY: 1941), körse idüñ (AKY: 3682).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

salsayidi (ŞD: 4-10), çekmesesi (ŞD: 174-12).

4.6.5.2.2. Rivayet Birleşik Çekim

4.6.5.2.2.1. Geniş Zamanın Rivayeti

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

tiler êrmiş "dilermiş" (KB: 469).

Karışık Dilli Eserler:

bolur ermiş (BH: 101:23), qarılurlar ermiş (BH: 101:23), dirmiş (KG: 17a/11), yirimiş (KG: 47b/13), toğar imiş (AKY: 1279).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

bildüñ gelen geçer imiş bidüñ konan göçer imiş / 'ışk şerbetin içer imiş her kim bu ma'niden tuyar (Yun.Em.), dilkü eyitdi yalıñuz ol iş degül dahı eydürmiş kim bir ayrugıla düzildi (Mrzb.), baña bî-"akldur ve hîle-bâzdur ve mekkâredür ve sehâredür ve kâzibdür dirlerimiş (KVz.).

4.6.5.2.2.2. Görülen Geçmiş Zamanın Rivayeti

Karahanlı Türkçesi Metinleri: ø

Karışık Dilli Eserler:

kelmiş ermiş (BH: 151:15).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: ø

4.6.5.2.3. Şart Birleşik Çekim

4.6.5.2.3.1. Görülen Geçmiş Zamanın Şartı

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

kördüm erse "gördüysem" (KB: 790), bardıñ erse "ulaştıysan" (KB: 4100), bërdiñ erse "verdiysen" (KB: 5232).

Karışık Dilli Eserler:

buyurdum erse (BH: 78:24), ilttüm erse (BH: 105:11), işüttüñ erse (BH: 262:3), olduñısa (KG: 77b/9), qavl itdilerise (KG: 73b/3), irdüñ ise (AKY: 777).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: ø

4.6.5.2.3.2. Duyulan Geçmiş Zamanın Şartı

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

basmış érse "basmışsa" (KB: 2884), bitimiş érse "yazmışsa" (KTer.: 38/18b3=59:3), kod-mış érse "koymuşsa" (KB: 6594).

Karışık Dilli Eserler:

buyurmuşısa (KG: 109b/6).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: ø

4.6.5.2.3.3. Geniş Zamanın Şartı

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

barır érse "giderse" (KB: 6097), bulur érse "bulursa" (KB: 4137), kolur érse "isterse" (KB: 226), bilür erseler "bilirlerse" (KTer.: 30/50b1=16:41).

Karışık Dilli Eserler:

ünder ersem (BH: 272:9), dilerisem (BH: 85:7), aydur erse-ven (BH: 74:1), tiler irse (KDKT: 3b/13), tilerse (KDKT: 12b/16), tiler irse (KDKT: 5b/01), tilerseñiz (KDKT: 16a/10), şatun alurısam (KG: 92a/4), dikerseñ (KG: 129b/5), ünder isem (AKY: 2631), olur isem (AKY: 3301).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri: ø

4.6.5.2.3.4. Gelecek Zamanın Şartı

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

ayğu érse "söyleyecekse" (KB: 3886), bulğu érse "bulacaksa" (KB: 6566), kalğu érse "kalacaksa" (KB: 4739).

Karışık Dilli Eserler:

bolısar erse (BH: 301:17), durası erse (BH: 95:25).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

bulursam (HŞ: 2048), okursam (HŞ: 2132), virürseñ (HŞ: 1066), yüceldürseñ (ŞD: 24-11).

4.7. FİİLİMSİLER

4.7.1. İsim Fiiller

Fiil kök ve gövdelerinin karşıladığı oluş, kılış ve durumları şahsa ve zamana bağlı olmadan gösteren fiil isimleridir.

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

-mA: bıçma "biçme, kesme" (DLT-I: 431-7), karma "yağma" (DLT-I: 410-11).

-Iş, -Uş: bakış (DLT-I: 367-5), buluş (DLT-I: 367-7).

-mAk: ayıtmaklık (KB: 979), görüşmek (KB: 3698).

Karışık Dilli Eserler:

-mA: asmağa (KDKT: 59a/12).

-Iş, -Uş: basuşum (AKY: 4240).

-mAk: ağlamak (AKY: 647), içmek (AKY: 2108), koparılmağ (KDKT: 85a/10).

-mAklık: ayrılmağı (AKY: 903), vermeklikke (AKY: 266).

-U: boludan (KDKT:51a/01), şatu (KDKT: 66a/02).

-sUn+üçün: bildürsün için (KDKT: 47a/12), artursunlar için (KDKT:11a/11).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

-mAk: kaygulardan kurtulmak du'âsı (Feraiz); ecelden kaçmaga yok durur imkân (Çrh.), çok ola ölmek hem öldürmek dahı (KŞ.).

-mAklık: getürdi sanduk eydür gir buña sen / üşenme ugramaklığa (Işk.); biri dahı eylemeklikdür zinâ (MF).

-mA: ditreme dutdı ve ol rencile helâk oldu (Tıb.Neb.).

-Iş, -Uş: gidişde añmaz imiş evini âdem / dönüşde üşer imiş başına gam (EMŞer.), ve eyü gün doğışından bellüdür (Mrzb.).

4.7.2. Sıfat Fiiller

4.7.2.1. Geçmiş Zaman Sıfat Fiilleri

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

-mİş: kutadmış (KB: 726), eşitmiş (KB: 3848).

-dİ, -dU: akındı (DLT-I: 140-13), ekindi "ekilen" (DLT-I: 202-3).

-yUk: sözleyük "söylenmiş" (KB: 3711).

-dUk: bilmedükin (KB: 1909), toğmaduk (KB: 1522) tidüküñ (KB: 3164),

Karışık Dilli Eserler:

-mİş: ağrımış (BH: 278:19), azmış kâfire (KA: 101a/4), köterilmiş (KDKT: 40a/20), suwsamışlar (AKY: 3176), köterilmiş töşeklerde (KDKT: 40a/20), arıdılmış (KG: 164a/15).

-DUk: sevdük (BH: 15:2), çekdügüm (KA: 70b/8), ağladuğñ (KA: 37a/3), çıkduğunu (KA: 130a/8), bolduğına (KDKT: 29a/15), ağladuğın (AKY: 530), dapunduğı (AKY: 3371).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

-mİş, -mUş: 'âkil ve dâna ve iş görmüş kişileri hâzır kıldı (Mrzb.); cümle uyımış nebât uyanur/ renk renk olup çiçekler boyanur (KŞ); üzerlerine erimiş bakır dökeler (MC).

-DUk: bizi korkdugumuzdan kurtar i hak / bize ayruk bititme anda hicrân (Çrh.); her birümüz gördüğü düşi disün / kangı düş a'lâ olur-sa ol yisün (Aş.Paş.Hik.), ma'lûm ola kim bulduğı lezzetile bulmaduğı berâbermiş (Mrzb.).

4.7.2.2. Geniş Zaman Sıfat Fiilleri

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

-Ar/-Ir: busuğdın çıkar teg çıkar üdsüzün "beklemediğın bir anda pusudan çıkar" (KB 4826), kaynar ügüz keçiksiz bolmas "coşkun su geçitsiz olmaz" (DLT-I: 390).

-mAz/-mAs: Geniş zaman sıfat fiilinin olumsuzudur.

özüm taplamaz neñ biri yalğan ol "benim beğenmediğim şeylerden biri yalandır" (KB: 848), yazmas atım yağmur yañılmas bilge yañku "usta atıcı yağmurdur; yanılmaz bilgin bir yankıdır" (DLT-III: 380), bahıllık otalap oñulmaz ig ol "kıskançlık ilaçla geçmeyen bir hastalıktır" (AH: 253).

-GAN: okığan bitigen ukumaz muni "her okuyan yazan (okur-yazar) bunu anlayamaz" (KB-B: 16), söz ukğan kerek bolsa hāzır cevāb "sözü anlayan ve hazır cevap biri olması gerekir" (KB: 2648), ol küp ol süçikni açıtğan "o küp içine konan her tatlı şeyi daima acı hale getirir" (DLT-I: 154), bilig bilmegendin bir ança budun "halkın çoğu bilgisizlikten..." (AH: 123), kamuğ tolğan irlür tükel eksiyür "her dolan azalır, her tam olan eksilir" (AH: 199), ol Tañrı bilgen ol örtüglilerni "sır (örtülü) olan her şeyi Tanrı bilir" (KTer.: 29/56a1=9:78).

-(I)gli: bu iç söz tutuğlı bütün çın kerek "Bu sırlara vakıf olana (vakıf olan herkese) itimat edilir" (KB: 2676), ağırın uçuzun ukuğlı kerek "pahalısını, ucuzunu tanıyan, anlayan (kimse) olmalıdır" (KB: 2802), ol at suvarıglı erdi "o atı sulayandı" (DLT-II: 257) bakıglı okıglı asıg alsu tep "gören ve okuyan yaralansın diye" (AH: 78), ol Tañrı aldağlı olarka "Tanrı ikiyüzlülüğün (aldatmanın) karşılığını aldatarak verendir" (KTer.: 26/97a2=4:142).

-gUçi: özin tutğuçı er tirildi kutun "kendisini tutan (kendine hakim olan insan) huzur için-de yaşar" (KB: 4452), ögüngüçi üminde artatur "kendini öven donunu kirletir (kendini çok öven sınıdığı zaman yapamayınca donunu kirletir" (DLT-I: 203).

Karışık Dilli Eserler:

-An: yetimleri ağırlayan (BH: 119:19), bağan (KA: 57a/10), bilen (KA: 67a/14), şevāb kılan ādemlerniñ hemmesini (KDKT: 114b/09), eşyāda olan evşāf (KDKT: 6b/11), çıkan (KG: 96b/3).

-Ar: yalıñ ayak, yaşı akar, ʔon obrağ (BH: 118:14), beş yaşar oğlançuk (KA: 56a/13), çıkar gibi (KA: 18b/1), eser efildür (KDKT: 24a/08), akar (KG: 6a/14).

-ğAn: kemide Nūh erdi ayğan bismi'llāh (BH: 349:17), alğan kişiden (KDKT: 64a/12), kalgan sözlerdür (KDKT: 116a/07).

-(G)UçI: akguçı sulardadır (KDKT: 26b/14), barguçı (KDKT: 2b/11), baruçı (KDKT: 69a/05).

-r: men anı senüñ diligüñçe ağlar kürmeyeyim (BH: 185:11), azcuğ uyur oldu (KA: 74a/14), cenge ve kıluça yarar kırık biñ eri varıdı (KA: 103b/5-6), ağrır (KG: 64a/8).

-Ur: körür köz bilür köñül kıldum (BH: 218:9), misik gibi қоқur oldu (KA: 64b/6), kipret dutuşur gibi dahı (KA: 57b/15), bir қарарланup turur yirde (KDKT: 107b/06).

-mAs: Geniş zaman sıfat fiilinin olumsuz şeklidir. közi көrmes boldı (BH: 138:20), қılmas işiñizni (KDKT: 65a/09).

-mAz: Olumsuz geniş zaman ifadesi taşıır. āvāzı çık-maz oldu (KA: 113b/7), bilmez kişi (KA: 41a/14-15), bilmez (KG: 2a/6).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

-(y)An: ebû bekr u 'ömer kanı 'alî hem / yâ kanı cem' iden kur'ânı 'osmân (Çrh.), hele sen dünyede imdi yürürsin / ölüp gidenleri her dem görürsin (EMŞer.).

-(U)r: bilür kişi dahı bilmez kişi gözine eyle hakîr görünür (Mrzb.), bu yörede seni bilür kimse var mıdur (Tıb.Neb.), kim gezersin boş yürür hayvân gibi (MF).

-mAz: bilür kişi dahı bilmez kişi gözine eyle hakîr görünür (Mrzb.), ilâhî saña sığınuram korkusuz gönülden ve kabûl olmaz du'âdan ve toymaz nefisden (Tıb.Neb.), yaramaz gelecilerden saklaya (MC).

4.7.2.3. Gelecek Zaman Sıfat Fiileri

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

-AsI: yıgaç bıçası neñ "ağaç kesecek şey" (DLT-I: 13), otuñ kesesi baldu "odun kesecek balta" (DLT-I: 14)

-DAçI: kidin keldeçike özüm sözlegü "sözümü sonra geleceklere söyleyeceğim" (KB: 192), elig tuttaçımka egirse muña "yarın derde, sıkıntıya düşersem elimden tutacak olana...." (AH: 30), bardaçı er, keldeçi er "giden gelen kişi" (DLT-I: 24).

-gU: inanġu tayanġu kişi boldı kızı "inanılacak ġüvenilecek kişi az" (KB: 6467), oynanġu yêr "oynayacak yer" (DLT-I: 121), sôkunġ kêlgü yolını 'akıllık tıyur "sôvme gelecek yolu cömertlik kapatır" (AH: 232).

-gUIUk: -gU ve +lık ekinin birleşmesinden oluşan bu ek, eklendiġi eyleme -mak/-mek ya da -mak/-mek için anlamı verir. ol beg Teñrige tapınguluk erdi "Tanrıya tapmak onun hakkıydı" (DLT-II: 169), hükm kılur Tañrı bir işni kim erür kılġuluk kılınmış "Tanrı yapılması (yapmak için) bir işi emreder" (KTer.: 29/4b3=8:44).

Karışık Dilli Eserler:

-AcAk, -açak: avlayacak baluġ (KA: 76b/9), baluġ avlayacak ġünü (KA: 76b/11), diliyecek degülem (KA: 107a/1), geçinecek mıkđarı (KA: 117a/9), qarâr kılacak yirdür (KDKT: 84b/04), baracak yirdür (KDKT: 50a/09), boġuzlayacak (KG: 105a/8), virecek (KG: 95b/4).

-AsI: yarın uçmak ġapuları tevġîd birle açılası durur (BH: 13:15), arınası (KG: 43b/10).

-dAçI: ġamu meselerden soña ġaldaġı durur (BH: 97:15).

-ġası/-gesi: köñüllü bolmak niceme "âlim erse câhil menzilinde bolġası durur (BH: 172:3).

-IsAr: kaçan dalġuçılar deñize dalısar bolsa (BH: 268:2).

-ucaġ: Ĥaġ Ta'âlâ saña zekât vâcib olucaġ mâl vërmedi (KA: 75a/10), dünyâ dolusı mâl êline girse iyvâh artucaġ olsa (KA: 125a/14).

-ecik, -icek: sa'âdetsüz kişi imişsin benüm gelecigimden ġâfil olmışsın (KA: 27b/2), anlardan utanicek sebep nedir (KA: 80a/4).

-mAlU: evini şatmalu olsa (KA: 158a/2), şisâb vërmelü olıcek (KA: 124a/2).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

-(y)AcAK: ġorecek yir durur ol dahı iy yâr / velî hayli ırakdur ol yire şar (EMşer.), duracak yir degül durma bu ara (Işk.), âdem oġlanlarınuñ ġöñlini saña turacak yir eyledüm (MC), kim bize anda içecek su ola (MF).

-(y)AsI: yâ resûlallah teñri geçmiş ve gelesi yazuguñ yarlıgadı mı (Kıs.Enb.); olmayası işleri koyup gider (MF).

-dAç(I): Köktürkçede işlek olmasına rağmen sonraki dönemlerde körelmiş gelecek zaman sıfat fiil ekidir.

cümle geldeç yıl ola dir âşikâr (KŞ).

4.7.3. Zarf fiiller

4.7.3.1. Hâl Bildiren Zarf Fiiller

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

-I/-U: ağırlayı tut sen asıgılg kişig "faydalı olan insana saygı göster" (KB: 5539), vebal kötrü bardı özele söküş "vebal yüklenererek ve üstüne bir de sövme (küfür) alıp gitti" (AH: 242).

-A: -(y)I ile aynı anlam ve işlevde kullanılır. sakış birle adra tutar bilge büt "bilge kişi bunları hesaplayıp birbirinden ayırarak zapteder" (KB: 4383), tañ ata yortalım/ Budruç kanın irtelim "tan atarak (tan attığında) yürüyelim Budruç kanını isteyelim" (DLT-III: 356).

Karışık Dilli Eserler:

-A: mini köresi vaqtı bolınça tağa bağa durğıl (BH: 175:7), orucu duta körüñ (BH: 73:24), artdura geldük (KA: 27b/8), bile bilür (KA: 135a/3), çıka gele (KA: 97a/8), çapa (KDKT: 103a/03), kayta kayta (KDKT: 48a/10), dirile çıkarsalar (KG: 8a/1).

-I/-U: kıuyı içinde âdemi ünin işidi bardı (BH: 15:10), ağlayı ağlayı (KA: 129a/14), aşı turğan ta'amına (KDKT: 113a/12), şatı virgil (KG: 129b/15), ne kim ol dir erse bolu durur (BH: 210:9), atamı körinçe munuñ birle eglenü durayım (BH: 207:2), diyü (KDKT: 50b/05), dileyü (KG: 61a/5).

-Un: nice kimseler kim kendüni kul-men diyün bilmes (BH: 68:13).

-ken, -iken: ararken (KA: 129b/3), binerken (KA: 135a/15), çıkarken (KA: 79b/13), abdest alurken (KG: 50a/9).

-ürek: gülürek (KA: 153b/8).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

-ken: ümîdümi bulmışiken nideyim / yavu kıldum kançaru gideyim (SNev.),
güvlese gök ya katı güvlese dir / deprenüriken eger yıl esse dir (KŞ.).

-A, -I/-U: ki rahmet isteyü geldüm hakîrem / ganiyyü'l-agniyâsın ben fakîrem
(EMŞer.), alı virdüm saña senüñdür ne şek (MF), sârubân güle güle gelüp deveyi
tururdu (Mrzb.), ulular gitdügi yolca gide gör (KŞ), anlar dahı utandılar yire
bakışdılar ve 'özü ide başladılar (MC).

-ArAk : bakarak kendüzin unuttı (DK. D), öperek hem kuçarak oynayarak /
lutf ile zevk it biraz andan bırak (KŞ).

-dUkCA: okundukça gerek kim yâd idesin / du'â idüp cânumuz şâd idesin
(EMŞer.), ol tavuk yumurdladukca bir sıçan anı ogurladı (Mrzb.).

4.7.3.2. Zaman Bildiren Zarf Fiiller

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

-gAll: ölümke basıkma kelir alğalı "ölümü yendim sanma seni almak için
gelir" (KB: 5145), ne iş tuş kadaşlar yüzün körgeli "eş dost ve kardeşlerinin yüzünü
görmek için" (KB: 4921), yakadaki yalgağalı eligdeki içginur " yakadaki yalanırken
eldeki kaybedilir" (DLT-I: 253).

-gInçA: miñ edgüg adakını tutgınça sen "sen bin iyinin ayağını tutuncaya
kadar" (KB: 3806), elig tutgınça ot tut "el tutacağına ateş tut (kefil olacağına ateş
tut)" (DLT-II: 292), suv körmeginçe etük tartma "suyu görmedikçe çizmeni çıkarma"
(DLT-III: 426).

-mAdIn: yarın bolsa işiñ kalur kılmadın "yarın olursa yapılmadan kalır" (KB:
5503), kayu bağka tegse suv eksümedin "hangi bahçeye su eksilmeden ulaşırsa"(KB:
1808), biligsiz ne aysa ayur ukmadın "bilgisiz ne söylerse anlamadan söyler" (AH:
119).

-(X)pan: ukuşluğ ukupan küzetür anı "anlayışlı anlayarak onu korur" (KB:
22), yay baruban erküzi/ aktı akın mundızı "bahar giderken erimiş olan karlar coşkun
seller gibi aktı" (DLT-I: 96-8) ol anda yatıpan birür sanını "o orada yatarak canını
verir" (AH: 276).

-er/-mez erken: kılıç teprer erken yağı tepremez "kılıç hareket ettiğinde düşman kımıldamaz" (KB: 2144), ölüm tutmaz erken odun ay ilig "ey hükümdar, ölüm henüz yaklaşmadan uyan" (KB: 1366), er barır erken kadıttı "adam giderken döndü" (DLT-II: 301).

Karışık Dilli Eserler:

-All: Hâk yolın saña bildürelî demi durur (BH: 305:2), ve lâkin dedim boldı men bulara rahmet kılalı (BH: 189:15), ben kabre gireli çevreme on biñ cenāze geldi (KA: 29a/1).

-dUķA: temāşā bakdukça kelecî diñleñ (BH: 245:1), ol kemi kim bulut durur şuva daldukça yukaru çöker (BH: 274:5), geldükçe (KA: 153b/8), istedükçe (KA: 113b/6), oldukça (KA: 106b/15), artdukça (KG: 58b/11).

-dUkdAn: yine südden ayrıldukdan binüleri yazılarda at katır eşek erdi (BH: 134:1), mü'minlere oruç buyurdukdan îmān birle özdi (BH: 83:20).

-düginde: ben okuyucî degülem dē-düginde (KA: 109a/9).

-gAnDA: kaytganda (KDKT: 10b/16), koyulganda (KDKT: 30b/12)

-InçA, -UnçA: kılğınça (KDKT: 16a/09), bilmeyinçe (KDKT: 18b/02, kiltürgünçe (KDKT: 62b/13), bular arınça iş işler erdi (BH: 200:17), dünyānı sen koğıl cān, ol kıomayınça (BH: 154:19), açınca (KA: 74a/5), almayınca (KA: 76a/1), bilmeyince (KA: 39a/7), olunca (KA: 55a/69, ölünce (KA: 40a/11).

-IcAķ/-UcAķ: namāz kılıcaķ dağıluñ didügi sevgülü durur (BH: 116:6), minüm adum söylenicek baķar (BH: 235:15), açulicaķ (KA: 60a/2), bilicek (KA: 120a/1), geçicek (KA: 122b/1), olıcaķ (KA: 134b/7), nitekim zinā edene yüz ağač urucaķ kıurtulur (KA: 22a/3), ol ĥatunlīg-ıla Teñriden kıorkucaķ (KA: 66a/11-12), gelicek (KG: 166b/2).

-IncAķ: ve anadan doğıncaķ sebeb araya kemişdi (BH: 157:19).

-mAdIn: öñdüñi ĥamla kıan yire aķmadın ilerü ol kıuluñ cümle yazukın yarlıgar (BH: 133:7), men bağılamadın taķı Hâk emrine boyun birmiş-men (BH: 141:17), durmadın (KA: 33a/10), eglenedin (KA: 126a/13), ekeğin (KA: 120a/7), boğuzlamadın (KG: 127b/2).

-ken: on yidinçi atğa binüp doķışur erken (BH: 153:8), bular uçmak ni"metine meşgûl bolmış-iken Melik celle celâluhu nidâ kıılır (BH: 200:21), cân birürken (BH: 302:8).

-mezden öñdin/evvel: ölmezden öñdin (KA: 26b/13), gelmezden evvel (KA: 140a/3), iç-mezden evvel (KA: 46a/8).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

-IcAK: anı dükedicek bunda gelevüz (Kelile), ben ölice bu toprağı balçık idesiz (MC), yiri gögi yaradıcak ol kadîm / fahrı bir hoş kuş yaratmış ol kerîm (Aş.Paş.Fkr.), ammâ anı göricek göñlüm ürker (Mrzb.), ve senüñ rahmetüñ b'olıcak kimden rahmet umavuz sen bizi kapuñdan süricek kimüñ kapusına varavuz (MC).

-IncA: girü varup ton geyince eglen-düm (Mrzb.), gerek aña ölince tapavuz / yaramazlık kapusın yapavuz biz (Işk.), âdem oğlanlarından ayrılmayan cânları tenlerinden çıkmayınca (MC).

-IcAGAz: kıyâmet kopıçagaz bil hakîkat / gelebek bigi dagıla bu insân (Çrh.), varıçagaz göresin anı sen de (EMŞer.).

-IncAK: ki dereden iner şehrüñ ucına / görince ka'beyi beñzüñ uçuna (EMŞer.).

-All: mahabbet olalı dilde mukarrer / görürem cevır ü mihnetler mükerrer (Işk.), anı yiyeli kırk er kuvveti cimâ'da ziyâde oldum (Tıb.Neb.).

-mAdIn: iş başa gelmedin ve gözükmedin işüñ nitelüğün añlamış olur (Kelile), anuñıla savaşa başlamadın anuñ göñüllere korkusı düşdi (Mrzb.), vakti gelmedin yaga dir her matar (KŞ).

-sA: beni namâz vakti gelse namâzdan yıgmayasın (MC), ne cevâb eyleyevüz kılsañ su'âl (MF), evden taşra çıksa dükeli halk anuñ korkusından ta'accüb iderlerdi (Tıb.Neb.).

-dUkdA: yedinci kat göge irişdükde sidretü'l-müntehâ ağacın gördüm (Tıb.Neb.), sen benümile gelecı itdükde senühile bizüm aramızda yitmiş bih hicap var (MC), nitekim su bulunmadukda teyemmüm abdest yirine geçer (MC).

-dUK+iyelik+dA: münkir ve ne-kir su'âl itdüğünde kim cevâb vire mi (MC).

-dIsA: beni ol hâlde gördise eyitdi tur namâz kıl (Tıb.Neb.), ikinci gice oldısa hoca 'avradın aldı ol hücre kapusına delükden bakdılar (MC).

-mAzdAn öñ(din): dünyâdan çıkmazdan öñ ol kişiye bildüreler (MC), sen dahı gel-mezdin öñdin biz didük (MF).

4.7.3.3. Bağlama Bildiren Zarf Fiiller

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

-(Ip: kapuğ açtı çıktı kadaşın körüp "kapıyı açtı çıktı kardeşini görüp" (KB: 3292), yilkı yazın atlanur/ otlap anın etlenür "yilkı ilkbaharda at haline gelir, otlayarak etle-nir" (DLT-I: 285).

Karışık Dilli Eserler:

-p (-Up, -ip): tã'at kıl ol çalapğa ağlap yazuğa yangıl (BH: 64:14), cānuñ başlap uçmağa ağan bismi'l-lāh (BH: 350:3), açup (KA: 3b/10; KG: 64b/6), ağlayup (KA: 35b/11), aşılp (KA: 30b/6), bıçaqlaşup (KA: 42a/7), alıp (KDKT: 16a/03) ~ alup (KDKT: 15b/16), çıkıp (KDKT: 5b/14) ~ çıkup (KDKT: 8a/10), arup (KG: 64b/6).

-bAn (-UbAn, -UbAnI, -UbAnIn): ağlaban hasret yaşın saçalar (BH: 33:3), tenüñden cān ayrılıban şavuldukdan (BH: 350:1), iş bitürdüm diyübenin andan dumışur-siz (BH: 164:7), dañlarıyn men çağıruban ağlabanı yas dutup (BH: 311:8), diyüben (KG: 73b/9).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

-Up: ki ellişer ayakdur nerdübânlar / sevinüp şâd olur görünce anlar (EMŞer.), selâmını aldı vü oturdı yire / geçüp vardı andan yigit ilerü (SNev.).

-UbAn: varuban bunları kılduk ziyâret / varursañ saña da itdük işâret (EMŞer.), bu sevdâñ odıdur dün gün yanar içümde pinhânî /sirâyet idüben bir gün dutışısar süveydâya (HD. Şiir), ot içen kan aldırın râhat bula / ivüben iş başlayan zahmet bula (KŞ.).

-UbAnIn: cân u dil milkini hış görmeyibenin hışmile / êtdiler tâlân u vîrân gözlerûñle kaşlaruñ (Mec.Nez.).

4.8. BİRLEŞİK FİİLLER

Birleşik fiiller, bir fiille ondan önce gelen başka bir fiilin ya da isim, sıfat ve zarf türünden bir kelimenin birlikte kullanılmasıyla oluşan ve tek bir kavramı karşılayan fiil türüdür. Fiillerin birleşik şekilleri şu kısımlarda incelenebilir:

- a) Birleşik çekimler (Her zaman ve çekimin hikâye, rivayet ve şart şekilleri)
- b) Yardımcı fiille yapılan birleşik fiiller (eyle-, êt-, ol-, kıl- fiilleri ile)
- c) İsim, sıfat ve zarflardan meydana gelen birleşik fiiller
- d) Tasvirî fiiller

4.8.1. Tasvirî Fiiller

Tasvirî fiiller, fiillerin -A / -U zarf fiil eki almış şekillerine oluş ve kılış ifade eden fiillerin getirilmesiyle yapılır. Tasvirî fiiller, devamlılık, çabukluluk, yaklaşma ve yeterlik fiilleri olmak üzere dört bölüme ayrılır:

4.8.1.1. Süreklilik Fiilleri

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

-A/-U/-I zarf fiil eki almış asıl fiilin bar-, bil-, bër-, kël- kör- tur-gibi tasviri fiillerle birlikte kullanılmasıyla oluşur.

-(X) bar-: Bu tasviri fiille yapılan birleşik yapılar asıl eylemin devam ettiğini gösterir: iliñ arta bargay kiñügey yeriñ "ülken günden güne genişler ve toprakların artar" (KB: 5915), vebal kötrü bardı özele söküş "vebal yüklenerek üstelik bir de ve üstelik bir de söğüş alarak gitti" (AH: 242).

-(X) kël-: kel- yardımcı fiili ile oluşturulan yapıda asıl fiilin sürüp gittiği ifade edilir. aka kelsü arzu kurıma bolup "arzu kurumayan bir ırmak gibi akıp gelsin" (KB: 943).

-(X) kör-: Bu yardımcı fiil birlikte kullanıldığı asıl fiilin gerçekleşmesi için çaba gösterme-yi ve dikkat etmeyi ifade eder. baka körgil emdi uku sinayu "şimdi anlayarak ve sinayarak dikkatle bak" (AH: 99), özüne baka kör kayusun kolar "hangisini istediğine iyice dikkat et" (KB: 239).

-(X) tur-: Bu yardımcı fiille kurulmuş yapılar da asıl fiilin sürekliliğini, sürekli yapıldığını ifade eder. anın künde arta turur bu bida' "anun için bu bidat her gün artmaktadır" (AH: 404).

Karışık Dilli Eserler:

-A bar-: sökel sora barmağ (BH: 146:17), kıla bardı (BH: 200:15).

-A kal-: arta kaldı (BH: 286:4).

-A, -U kel-/gel-: közi yaş tola keldi (BH: 204:16), çıka gele (KA: 97a/8), turu geldi (KA: 27a/5), ire gelse (KG: 24a/15), artdura geldük (KA: 27b/8).

-A, -U kör-: bağa kördi (BH: 80:9), dutışu kördi (BH: 190:5), ède göre (KA: 24a/13), kırtula görmez (KA: 75b/12).

-A tur/-A dur-: öre turdı (KA: 111b/4), aña duruñ (BH: 240:12), göre dururken (KA: 65a/7), aña dura (KA: 27b/12), yana durur iksü ola (KG: 98a/4), bakup durur-sın (BH: 65:4), bitüp dururiken (KG: 116a/11).

-U düş-: sevinü düşer (BH: 267:5).

-A, -U қо-: ağıladu қодуñ (BH: 315:3), alu қодум (KA: 66b/2), аша қодı (KA: 30b/4).

-A yorı-: қаça yorırlar (BH: 172:10), gide yürürken (KA: 66b/1).

-A, -I/-U gèt-: alı gètdiler (KA: 129a/12), isteyü gèt (KA: 90b/2), қоя gède (KA: 115a/1).

-A dur-: sevine dururken (KA: 75b/1).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Fiillerin zarf fiil eki almış şekillerine, gör- ve gel- yardımcı fiilleri getirilerek yapılır.

-A, -U gel-: turu geldi revân ol serv-i sîmîn (HŞ: 2155), sana kim sığınu gelse hoş dut anı (DV: 307-4), uğrayu geldi pîr eşek nâgâh (HR: 110).

-A, -U gör-: hakdan seçe gör bâtl (DV: 308-2), lutf ide gör (ŞD: 138-3), yuya gör (AD: 29-6), baka gör (DV: 304-11), hakkını boynundan ire gör (HŞ: 2373), hakkın vire gör (HŞ: 2373), ârif iseñ yırtı gör âr u hayâ perdesin (ŞD: 160-13), süre gör devran senüñdür (ŞD: 103-7), yüzine tan okıyu gör (ŞD: 74-7)

4.8.1.2. Tezlik Fiilleri

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

-U bër-: ayu bër maña bu negüke kerek "bana söyleyiver bu neye yarar? (AH: 314).

Karışık Dilli Eserler:

-I/-U bir-: aç birürler (BH: 176:24), alı bire-sin (BH: 262:11), aydu bireyim (BH: 204:14), aydı birdiler (BH: 253:3).

-I/-U vir-: kelü virür (BH: 302:14), tartı virüñ (BH: 134:6), alı-vire-men (BH: 208:4), aç vëre (KA: 145a/1), alı vërdi (KA: 141a/15), alı vërem (KA: 141b/11), kız alıvirseler (KG: 73a/12).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

-I vir-: sakî sunı vir şarâb-ı unnâb (ŞD: 43:10).

4.8.1.3. Yaklaşma Fiili

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

Yaklaşma fiili kullanılmamıştır.

Karışık Dilli Eserler:

Yaklaşma fiili kullanılmamıştır.

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

Yaklaşma fiilleri yaz- yardımcı ile yapılır.

ya mahv olam ya kamu şulesinde yana yazam (ŞD: 132-13).

4.8.1.4. Yeterlik Fiilleri

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

-A bil-: yakı er biligni yete bildi kör "bak, cömert insan bilgiye yetebildi" (AH: 237).

Karışık Dilli Eserler:

-A bil-: duta bilür-sen (BH: 274:19, aydu bilmedi erse (BH: 198:13), alubilür (KA: 67a/1), bile bilür (KA: 135a/3), ède bilür (KA: 156b/15), abdest alıbilür (KG: 12a/11).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

-A / -U bil-: turu bildi (HŞ: 1790), kona bildi (HŞ: 1790), döne bildi (HŞ: 1790).

4.8.2. Yardımcı Fiillerle Yapılan Birleşik Fiiller

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

bol-: bulun bol- "esir olmak" (KB: 3994), buşı bol- "öfkelenmek" (KB: 1414), körünmez bol- "görünmez olmak" (KB: 537), ter bol- "terlemek" (DLT-I: 322), ufut bol- "haya etmek, utanmak" (DLT-I: 309), ayb bol- "ayıp olmak, ayıp etmek" (AH: 362), edgü bol- "iyi olmak" (AH: 377).

kıl-: asıg kıl- "fayda sağlamak" (KB: 292), boş kıl- "bırakmak, azad etmek" (DLT-I 330), cefa kıl- "eziyet etmek" (KB: 22), ağır kıl- "itibarlı olmak" (KB: 210), kul kıl- "kul etmek, kul yapmak" (AH: 422), terk kıl- "çabuk gelmek" (DLT-I: 350).

tur-: dik tur- "dik durmak" (DLT-I: 342), yırak tur- "uzak durmak" (AH: 153).

et-: çak et- "ses çıkarmak" (DLT-I: 333), çıñ et- "çınlamak" (DLT-III: 357), böñ et- "ağır bir şey düşürerek ses vermek" (DLT-III: 354), kar kur et- "guruldamak" (DLT-I: 324).

tut-: elig tut- "yardım etmek" (KB: 29), umunç tut- "ümit bağlamak" (KB: 2987), ağırlıg tut- "ağırlamak" (DLT-I: 45), èlig tut- "kefil olmak" (DLT-II: 292).

Karışık Dilli Eserler:

bol-: beşâret bol- (BH: 190:7), müstecâb bol- (BH: 17:6), yüzi kara bol- (BH: 338:18).

kıl-: âbdest kıl- (BH: 337:6), akın kıl- (BH: 124:10), alçaklık kıl- (BH: 125:9), artuk kıl- (BH: 243:9), müvekkel kılmışdur (KA: 25b/1), hîleler kıldı (KA: 31a/3), va‘de kılmışdur (KA: 38a/6).

bul-: dermân bul- (BH: 25:14), qarâr bul- (BH: 19:3).

it-: hışm it- (BH: 82:15), terk it- (BH: 265:3), emir êtdi (KA: 25b/7), kabûl êtdi (KA: 31a/5), harıc êtmişsin (KA: 43b/15).

eyle-: assı eyle- (BH: 260:14), berk eyle- (BH: 302:4), ziyân eyle- (BH: 260:15), hüküm eylemişdür (KA: 22a/11), suâl eyledi (KA: 29a/6), pâre pâre eyledi (KA: 30b/5).

eylen-: berkin eylen- (BH: 172:11).

ol-: duş ol- (BH: 290:5), hoşnûz ol- (BH: 19:16), çıkmış ola (KA: 74b/4), od olmuş (KA: 24a/14), ırağ olmuş (KA: 24b/11), gâfil olmuşdur (KA: 31b/10).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

it-: târumâr it- (İşk. 015), afv itdi (HŞ: 946), cehd iderek (HŞ: 1756), tedbir ideyin (HŞ: 1104), arz itdi (HŞ: HŞ: 394).

ol-: nazle çok iner olsa (MŞ: 48b-4), naķş ol- (İşk. 1059), şâd olsun (DV: 300-10), müşevveş ola (AD: 17-2), mest oldu (ŞD: 20-10), emîn olma (DV: 307:5), oldu kavi (AD: 13-5).

kıl-: hasta kıl- (İşk. 1002), gâzel kıl- (İşk. 1014), kıldular konukluk (HŞ: 1877), iftihâr kıl (AD: 18-10), kerem kıl (HŞ: 1459).

eyle-: terk eyle- (İşk. 1056), hurmet eyleñ (HŞ: 1760), pür eyler (HŞ: 1457), fahr eyler (AD: 13-7).

4.8.3. Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller

Bazı fiiller, tek başına bir anlam ve görev üstlenmesinin yanında bazen yardımcı fiil görevini üstlenerek bu işlevde de kullanılabilmektedir.

Yalın hâlde olan isimlerle kullanılan fiiller:

Karahanlı Türkçesi Metinleri:

liş ak- "kefil olmak" (DLT-I: 40-6), asıg alın- "faydalanmak" (KB: 360), zap
zap bar- "zıp zıp koşmak" (KB: 1855), açığ bir- "ihanda bulunmak" (KB: 520),
bedüklük bul- "büyüklük kazanmak" (KB: 543), sırtıg bul- "sözün izlerini bulmak"
(DLT-I: 463-27), söz ıd- "haber göndermek" (KB: 574), örük kal- "bir yerde bir
müddet kalmak" (DLT-I: 69-25), itig it- "hazırlık yapmak" (KB: 5702), bargusı kel-
"gitmek istemek" (KB: 179).

Karışık Dilli Eserler:

yüzi ağar (BH: 87:7), köñli ağrı- (BH: 78:19), ābdest al- (BH: 32:11), şu gibi
ağdı (KA: 66b/6), kadem başduñ (KA: 152b/6), vesveseler bırağdı (KA: 39b/14).

Eski Anadolu Türkçesi Metinleri:

ayak bas (HŞ: 1099), bağlansa kemer ömrüne n'ola (ŞD: 5-13), çeker kalem
(ŞD: 27-10), sımaz ahdi (HŞ: 2107), yüz döndürmeyeyüz (HŞ: 2305), diş biler (ŞD:
44-7).

BEŞİNCİ BÖLÜM

SÖZ VARLIĞI

5.1. Söz Varlığı Nedir?

Söz varlığı, dilin anlamlı birimlerinin oluşturduğu bütünlüktür. Sözlükteki anlamı ise: “Bir dildeki sözlerin bütünü, söz hazinesi, sözcük hazinesi vokabüler, kelime hazinesi.” şeklindedir (TDK 2005: 1807). Dildeki tüm kelimeler, deyimler, atasözleri, kalıp sözler, terimler söz varlığının oluşturucularındandır. Söz varlığının kültür yansıtıcısı olma durumunu Aksan şöyle ifade etmektedir:

Sözvarlığı, sadece bir dilde bir takım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş simgeler, kodlar -ya da dilbilimdeki terimiyle göstergeler- olarak değil, aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddi ve manevi kültürünün yansıtıcısı, dünya görüşünün bir kesiti olarak düşünülmelidir. (Aksan, 1996: 7).

5.2. Karışık Dilli Eserlerin Söz Varlığı

Karışık dilli eserlerin Doğu-Batı tesirinde ne kadar kaldığını en iyi yansıtan unsurların başında metinlerin yazıldığı dönemde kullanılan kelimelerin belirlenmesi yer almaktadır. DLT, Oğuz ve Kıpçak Türkçesine ait kelimeleri belirtmesi bakımından önemlidir. Çalışmamızda Doğu Türkçesine ait kelimelerin belirlenmesi aşamasında DLT ve Tarama Sözlüğünden faydalanılmıştır. DLT'de yer alan ve karışık dilli eserlerde karşılaştığımız bazı kelimelerin Tarama Sözlüğünde tespit edilememesi durumunda kelimenin Doğu Türkçesine ait olduğu yargısına varılmıştır. Ancak bunun yanında hem Doğu hem de Batı Türkçesine ait hususiyetlerin bir arada yer aldığı örnekler de tespit edilmiştir. Karışık dilli eserlerin söz varlığı beş başlık altında incelenmiştir:

5.2.1. Doğu Türkçesine Ait Kelimeler

arda- "bozulmak" (KF: 622), *arķara* "çapraz, aykırı; arkadan" (KG: 150a/1), *arslık* "ne erkek ne dişi olan, hünsa" (KF: 518; KG: 40a/3), *açığ* "avı" (KDKT:

37a/03), *ançak* "öylece, böylece" (BH: 124:24), *andağ* "onun gibi, öyle" (BH: 291:15), *andavuk/andayuk* "öylece, böylece, bunun gibi" (BH: 9:13; KF: 42), *anıt-* "hazırlamak" (BH: 153:17), *aşa-* "yemek, aş yemek" (BH: 79:17), *bar* "var" (AKY: 64; BH: 10:8), *bar* "varlık" (AKY: 1900), *bar-* "varmak" (AKY: 1198; BH: 104:17), *barça* "bütün, hep" (AKY: 1184), *bir-* "vermek" (AKY: 1230; BH: 262:11), *birgüçi* "verici" (AKY: 1388; BH: 275:6), *büt-* "inanmak, kabul etmek" (AKY: 4416), *biçü kıl-* "gün tayin etmek, gün belirlemek" (KG: 126/8), *buğmak* "kadınların takındıkları altın, süs takımı" (KG: 115a/3), *bundavuk* "bunun gibi" (KF: 25), *buş-* "sıkılmak, usanmak" (BH: 59:8), *barçın* "ipekli kumaş" (BH: 210:10), *barış* "varış" (BH: 184:3), *barlık* "varlık, varoluş, mevcudiyet" (BH: 85:10, 127:8), *baya* "eski, kadim" (BH: 129:13), *bekrü* "berk, sağlam" (BH: 64:14), *bengü* "ebedî, ölümsüz" (BH: 279:15), *birök* "bir tek, biricik" (BH: 63:8), *bol-* "olmak" (BH: 10:17; AKY: 4949, KA: 7a/1; MTB: VIII-2; TYİM: 338/10), *çoğlaş-* "ağlaşmak" (AKY: 550), *çın* "gerçek, doğru, esas, temel" (KDKT: 51b/10), *çol-* "dolanmak, çöreklenmek" (KDKT: 11b/09), *çoğla-* "-güneş- yakmak, kavurmak" (BH: 80:13), *dünli* "geceli, geceye gündüzlü" (KG: 28a/13), *edgi* "iyi, güzel" (AKY: 17), *edgü* "iyi, güzel" (AKY: 100), *gögerçin* "güvercin" (KA: 33b/9), *inan-* "inanmak" (AKY: 961), *ilig* "elli" (AKY:801), *ıdgü* "iyi" (KDKT: 19b/09), *içegü* "karın içindeki organlar ve bağırsaklar" (KG: 107b/2), *iley* "ön" (KG: 27a/2), *ıd-* "göndermek" (BH: 234:9), *ıgla-* "ağlamak" (BH:142:17), *ızın-* "kurtarmak, salıvermek" (BH: 201:9), *izi* "sahip, Tanrı" (BH: 77:10, 133:21), *katıg* "katı" (AKY: 417), *keğin* "sonra" (AKY: 2049), *ket-* "gitmek, bir şeyin ortadan yok olması" (AKY: 3904), *key-* "giymek" (AKY: 580), *kıgır-* "çağırmak, haykırmak, davet etmek" (AKY: 1113), *kızlık* "kıtlık, kuraklık" (AKY: 3509), *kiz-* "gezme" (AKY: 2251), *kuç-* "kucaklamak" (AKY: 301), *kar-* "bakmak, gözlemek" (KDKT: 21b/09), *kara-* "bakmak, gözlemek" (KDKT: 17b/02), *karangu* "karanlık" (KDKT: 111b/11), *kav-* "kovmak, uzaklaştırmak" (KDKT: 23a/07), *kıska* "kısa" (KDKT: 115a/09), *kibik* "gibi, benzer" (KDKT: 4b711), *kiñ* "geniş, bol" (KDKT: 94a/12), *kol-* "istemek, arzu etmek" (KDKT: 104a/17), *kölege* "gölge" (KDKT: 40b/13), *kön-* "doğru yola girmek, kabul etmek" (KDKT: 32b/04), *kutkar-* "kurtarmak" (KDKT: 66a/01), *karlağuş* "kırılma" (KG: 7b/9), *kaygu* "kaygı, üzüntü, tasa" (KG: 170a/3), *kurla-* "kez, kere, defa" (KG: 22b/12), *kalusuz* "bakiyesiz, kalansız, istisnasız" (BH: 283:21), *kapuğ* "kapı" (BH: 82: 14), *kapuğçı* "kapıcı" (BH: 177:12), *karağu* "kör" (BH: 137:21), *katıl-* "karışmak, karıştırılmak"

(BH: 108:18), *kol*- "istemek, dilemek" (BH: 57:13), *kuç*- "kucaklamak" (BH: 18:12), *kül*- "gülmek" (BH: 94:14, 126:22), *küldür*- "güldürmek" (BH: 223:6, 3:4), *men* (BH: 118:20; AKY: 63), *Oğan* "Allah" (AKY: 4938), *oloğ* "tam o, işte o" (AKY: 369), *oyman*- "ürkmek, korkmak" (AKY: 4158), *oñ* "sağ, sağ taraf" (KDKT: 117b/10), *oñğanlık* "sağlamlık, dayanıklılık" (KDKT: 19b/07), *oyğan*- "uyanmak, kendine gelmek" (KDKT: 23a/04), *oyğat*- "uyandırmak" (KDKT: 8a/11), *ökün*- "pişman olmak" (KDKT: 49a/02), *oloğ sa'at* "o anda, o dakikada" (KG: 29a/5), *on toğuz* "on dokuz sayısı" (KG: 84b/6), *on üçinc* "on üçüncü" (KG: 67a/2), *oğın*- "kendinden geçmek, bayılmak" (BH: 292:8), *oñal*- "iyileşmek" (BH: 251:19), *ögdü* "öğme, öğüş" (BH: 256:8), *sawçı* "peygamber, elçi" (AKY: 79), *sawun*- "savunmak" (AKY: 361), *san* "sayı, aded" (KDKT: 102a/06), *şığ* "sığmak, istiap olunmak" (KDKT: 10b/06), *sın* "mezar" (BH: 25:22), *sınla* "mezarlık, kabristan" (BH: 123:12), *tam*- "damlamak" (AKY: 2055), *tapuğ* "huzur, kat" (AKY: 743), *tav* "dağ" (AKY: 2729), *teng* "denk" (AKY: 1902), *teng kel*- "denk gelmek" (AKY: 1902), *toy*- "doymak" (AKY: 383), *töpü* "tepe, üst" (AKY: 1201), *tağıl*- "bölünmek, dağılmak" (KA: 12a/2. (krş. dağıl-), *tal*- "dalmak" (KA: 121a/7), *şamur* "damar" (KA: 54b/12), *tap*- "bulmak" (KDKT: 100b/12; TYİM: 238/14), *tarıt*- "tartmak" (KA: 107a/8), *Teñri* "Allah, Tanrı" (KG: 45b/6), *Teñrilük* "ilahlık" (KA: 99a/10), *Teñrü* "Allah, Tanrı" (KA: 30b/15), *tış* "dış" (KA: 146a/12), *tol*- "dolmak, kaplamak" (KA: 105b/3), *toy*- "doymak" (KA: 111b/9), *tuy*- "duymak" (KA: 29b/9), *tuys*- "duymak" (KA: 30a/1), *tağı* "dahi, ve" (KDKT: 24b/07), *taş* "dış, dışarı, bir şeyin sınırını aşma" (BH: 258:20; KDKT: 89a/12; KG: 36a/9), *tav* "dağ" (KDKT: 60b/05), *toğda*- "sabit kılmak" (KDKT: 43b/03), *toğsan* "doksan sayısı" (KG: 157a/10), *tağıl*- "dağılmak" (BH: 130:9), *tağıt*- "dağıtmak" (BH: 207:18), *tağı* "dahi, ve, de, bundan başka, nihayet" (BH: 10:17), *tapuğçı* "hizmetçi, hizmetkâr" (BH: 236:5), *tuyn*- "dinlenme, rahat etme" (BH: 264:13), *uğ*- "düşünmek, anlamak" (AKY: 838), *üküş* "çok" (KA: 74a/14), *uçra*- "rastlamak, karşılaşmak" (KDKT: 117b/08), *uçraş*- "karşılaşmak, rastlaşmak" (KDKT: 76b/02), *urılık* "tohum, ekin, nesil" (KDKT: 6a/16), *uşat* "ufak, küçük" (KDKT: 29a/08), *ül*- "paylaşmak" (KDKT: 55a/05), *ul* "temel" (BH: 207:17), *ürüñ* "ak, beyaz" (BH: 273:10), *yahtu* "nur, şule, aydınlık" (AKY: 1828), *yarlu* "yoksul, zavallı" (AKY: 3345), *yavlağ* "pek, çok, gayet; fena, kötü" (AKY: 354, 335), *yavşın*- "yapışmak, sarılmak" (BH: 16:5), *yı* "koku" (AKY: 3748), *yıd* "koku" (AKY: 4575), *yığla*- "ağlamak" (AKY: 290), *yığlaş*- "ağlaşmak" (AKY: 190), *yoksız* "yoksul, fakir"

(AKY: 1554), *yal* "karşılık, iyi işler karşısında verilen sevap, ücret" (KDKT: 118a/17), *yarlık* "sefalet, zorluk, sıkıntı" (KDKT: 81b/08), *yaruk* "parlak, aydınlık" (KDKT: 21b/06), *yaşaru* "gizlice, gizli bir şekilde" (KDKT: 59b/04), *yavuk* "eksiksiz, belli, görünür, yakın" (KDKT: 111b/10), *yığ-* "toplamak, biriktirmek, yığmak" (KG: 57b/4), *yorç* "küçük kayın" (KF: 593).

5.2.2. Oğuz Türkçesine Ait Kelimeler

aba "anne, yaşlı kadın" (KDKT: 81b/04; BH: 150:2), *ağ/ağ* "beyaz" (KDKT: 40a/09; KG: 164b/14; AKY: 1905; BH: 17:13), *andan* (KDKT: 7a/15), *armağan* (AKY: 2933; BH: 276:19), *aşlık* (KDKT: 109a/17; KG: 63b/5; AKY: 3216), *av* (KG: 104b/12; KF: 554; BH: 112:20), *ayak* "kadeh" (KDKT: 105b/15), *ayruk* "fazla, başka" (KF: 39; AKY: 206; BH: 13:4), *bağır* "bağır" (AKY: 1071), *balçık* (KDKT: 3b/16; KG: 6a/7; BH: 214:7), *bayık* "açık, belli, doğru" (AKY: 132; BH: 159:24), *boy* (KDKT: 2a/14), *bitik* (AKY: 4402), *buşak* "içi sıkıntılı" (BH: 172:7), *buyur-* (KDKT: 3b/13; KG: 77b/5; AKY: 3152; BH: 69:22), *çanağ* (BH: 44:5), *çekirge* (KDKT: 34b/10), *dağı/dağı* (KG: 42b/7; AKY: 195; BH: 55:11), *dede* "ata, dede" (BH: 71: 20), *deve* (KG: 7b/13; AKY: 1168, BH: 30:8), *ekin* (KG: 98b/4; AKY: 3220; BH: 127:7), *ev* (KDKT: 53b/05; KG: 9a/10; AKY: 621; BH: 108: 17), *eyle* "öyle" (KG: 36a/7; AKY: 245; BH: 3:10), *ilik* (BH: 294:19), *karıl-* "karışmak" (BH: 77:15), *karınça* (BH: 104:23), *kayın* "akraba" (KF: 595), *keçe* (AKY: 517), *keleçi* "söz" (AKY: 485), *keçi* (BH: 137:18), *keltür-* "getirmek" (AKY: 189), *koç* (AKY: 4422; BH: 116:16), *konşu* "komşu" (KG: 134a/9; AKY: 2992; BH: 230:14), *konukla-* "misafir etmek" (BH: 75:27), *kova* (KG: 7b/8; AKY: 825; BH: 159:4), *kurt* (KG: 131a/10; AKY: 670; BH: 34:20), *ön* (KG: 150b/14; AKY: 170; BH: 97:19), *ören* "kötü, fena" (BH: 197:13), *öyle* "öğle vakti" (KDKT: 23a/04; BH: 86:11), *sağ* (KG:13b/9, AKY: 1607; BH: 117:20), *savaşmak* (KG: 113b/15), *savçı* "elçi" (AKY: 79), *sıñuk* "kırık" (KG: 106b/14; BH: 59:4), *şok-* (KDKT: 27b/06; KF: 610, BH: 186:1), *şor-* (KDKT: 38a/06; KG: 135b/3; KF: 586; AKY: 103; BH: 26:8), *sökel* "hasta" (KG: 28a/6; BH: 90:25), *tamar* (KDKT: 90b/14; AKY: 2054; BH: 130:8), *tavar* "mal, davar" (KG: 59b/1; AKY: 219; BH: 132:12), *uş* "akıl" (AKY: 1358; BH: 196:17), *utanmak* (AKY: 3084), *yağ* (KG: 62a/4), *yas* (KG: 169a/3; BH: 302:10),

yarat- (AKY: 1245), yavlaḡ "kötü, fena" (KG: 76b/6; AKY: 335; BH: 3:6), yaz- (KDKT: 23a/01; KF: 35; AKY: 974; BH: 56:8), yut- (AKY: 1454).

5.2.3. Kıpçak Türkçesine Ait Kelimeler

aruḡ "zayıf" (KG: 106b/15; AKY: 3030; BH: 137:21), ṭalaḡ (KG: 104b/1), adaḡ "ayak" (AKY: 1092).

5.2.4. Kıpçak ve Oğuz Türkçesinde Ortak Kullanılan Kelimeler

baṣmak (KG: 7a/2), ben (KG: 23a/15; BH: 141:12; AKY: 49), elkin "misafir" (KG: 42b/15), evet (BH: 158:6), yut- (KG: 74a/12), bal (AKY: 1790; BH: 43:6), ṭamaḡ "damak" (KDKT: 99a/08; AKY: 2388; BH: 152:5), teve (KDKT: 9b/07; AKY: 1565), kemi "gemi" (BH: 274:4), kök "kök, soy, sop" (BH: 10:2).

5.2.5. Doğu ve Batı Türkçesine Ait Kelimelerin Birlikte Kullanımı

barça "bütün, hep" (AKY: 1184) ~ bütün (AKY: 691), bol- "olmak" (BH: 10:17; AKY: 4949; KA: 7a/1; KDKT: 5b/03; TYİM: 328/10) ~ ol- (BH: 47:8; AKY: 120; KA: 2b/4; KDKT: 3b/14; TYİM: 238/12), bar "var" (AKY: 64) ~ var (AKY: 139), tap- "bulmak" (KDKT: 100b/12; TYİM: 238/14) bul- (KDKT: 55a/11; TYİM: 238/15), ürüñ "ak, beyaz" (BH: 273:10) ~ aḡ "beyaz" (BH: 17:13), oñ "sağ, sağ taraf" (BH: 251:19) ~ şaḡ "sağ" (BH: 117:20), men (BH: 118:20; AKY: 63) ~ ben (BH: 41:11), ıḡla- "aḡlamak" (BH: 142:17) ~ aḡla- (BH: 65:8), yoḡsız "yoksul, fakir" (AKY: 1554) ~ yoḡsıl (AKY: 4183).

Değerlendirme: Yaptığımız tarama neticesinde karışık dilli eserlerde Doğu Türkçesine ait *yüz elli iki* kelime, Oğuz Türkçesine ait *elli beş* kelime, Kıpçak Türkçesine ait *üç* kelime, Kıpçak ve Oğuz Türkçesinde ortak kullanılan *on* kelime tespit edilmiştir. Hem Doğu hem Batı Türkçesine ait *on yedi* kelime bulunmaktadır. Doğu ve Batı Türkçesine ait kelimelerin bir arada yer aldığı karışık dilli eserlere bakığımızda Doğu Türkçesine ait *barça* "bütün, hep" yanında bütün, *bol-* yanında *ol-*, *bar-* yanında *var-*, *tap-* yanında *bul-*, *ürüñ* yanında *ak*, *oñ* yanında *şag*, *men* yanında

ben kelimelerinin aynı eserde yer alması iki kültür/iki dil alanıyla karşı karşıya kalan müstensih düşüncemizi destekler niteliktedir.

SONUÇ

Karışık dilli eserler, "Doğu Türkçesinden Batı Türkçesine geçişin ürünü müdür; yoksa eserlerde her iki sahanın dil özelliklerinin bir arada oluşu doğudan gelen müstensihlerden mi kaynaklanmaktadır?" sorusundan hareketle yola çıktığımız çalışmada ya bu iki durumdan birine ulaşacak ya da yeni bir sonuç ile karşı karşıya kalacaktık.

Karışık dilli eserlerin oluşumuna yönelik var olan tartışmalarda "Karışık dilli eserler bir geçiş devri mahsulüdür." görüşünü savunan birinci grup araştırmacılar karşısında şunları söylemek mümkündür:

1. İmlâ konusunda karışık dilli eserlerin Karahanlı ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden farklılık göstermediği anlaşılmıştır. Durumun nedeni İslâmiyetle birlikte Arap imla geleneğinin gerek Karahanlı gerekse Eski Anadolu Türkçesindeki etkisidir. Arap imlasının yanında karışık dilli eserlerde Uygur imla geleneğinin izlerini sürmek mümkündür. Uygur imla geleneğinin devamı olarak Karahanlı döneminde görülen kapalı /ë/nin yazımındaki kararsızlık karışık dilli eserlerde de tespit edilmiştir. /ñ/ sesi için Eski Anadolu Türkçesinde ك kullanımı yaygın değilken karışık dilli eserlerde ك şekli yaygın kullanılmıştır. /s/ sesi için kalın sıradan olan kelimelerde س harfinin kullanımının her iki dönemde görülmesi Uygur imlasının yansımalarındandır. Karşılaşılan iki imlanın Karahanlı ve Eski Anadolu Türkçesinde belirleyici hâlde olmaması sebebiyle imladan hareketle geçişi ispatlamak mümkün değildir.

2. Ses ve şekil özellikleri açısından karışık dilli eserlerin Karahanlı ve Eski Anadolu Türkçesi döneminden bağımsız bir görünüm sergilemediği belirlenmiştir. Karışık dilli eserler her iki döneme ait özellikleri harmanlanmış şekilde bünyesinde barındırmaktadır. Söz başı /t/lerinin /d/ olması konusunda elde ettiğimiz örnekler Doğu ve Batı dil özelliklerinin harmanlanmış şekillerine örnek olarak gösterilebilir (*taḳı* BH: 10:17 ~ *daḡı* BH: 55:11 ~ *daḳı* BH: 9:14). Kitabü'l-Feraiz'de *daḡı* (KF: 11, 365, 367) kelimesinin yanında *taḳı*, *daḡı* ya da *daḳı* şekilleri; Kudurî Tercümesinde her zaman *bir-* kullanılırken Kitabü'l Feraiz ve KDKT'de *bir-* yanında *vir-*

şekillerinin görülmesi dönem metinlerinin kendi arasında tutarsız tavır sergilediğini gösteriyor. Bununla beraber Türkçe kelimelerin yazımında karşılaştığımız durum, Arapça ve Farsça kelimelerin yazımında görülmemektedir. Ses değişimi dönem özelliği olsaydı söz başı /t/lerin /d/ye dönüşmesi tüm örnekleri kapsayacak biçimde gerçekleşirdi [terāzū: Farsça "terazi" (BH: 17:15; AKY: 1898; KDKT: 115b/09)].

3. Söz varlığı konusunda Mevlüt Erdem ve Mustafa Sarı'nın yaptığı değerlendirme önemlidir: "Karışık dilli eserlerde görülen *arda-*, *andavuk/andayuk*, *bundavuk/bundayuk*, *buyuk* ve *yurç* kelimelerinin Eski Türkçe ile sıkı ilişkisi vardır. Bunların kullanımının Oğuzcada devam etmemesi, karışık dilli eserlerin bir geçiş dönemine ait olamayacağı düşüncesini desteklemektedir." (Erdem ve Sarı, 2010: 410).

4. Karışık dilli eserler geçiş devrinin mahsülü olsaydı zikredilen geçişin Karahanlı Türkçesi ile Eski Anadolu Türkçesi aralığında cereyan etmesi gerekirdi. Ancak karışık dilli eserleri açıkladığımız bölümde de belirttiğimiz üzere "Karışık Dilli Kur'an Tefsiri" Karahanlı Türkçesi ile Eski Anadolu Türkçesi aralığındaki geçişi temsil etmez. Eser; Oğuz, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerine ait hususiyetler taşımaktadır.

5. Eserlerin bir geçiş merhalesinde bulunduğu kabul edilebilmesi için o dönemde kaleme alınan diğer eserlerin de aynı karışık dillilik unsurlarını barındırması gerekir. Fakat, Şinasi Tekin'in de belirttiği üzere XIV. yüzyılın başında Yunus Emre, Âşık Paşa, Ahmed Fakih ve Sultan Veled'in eserlerinde karışık dil özellikleri bulunmamaktadır. Karışık dilli eserler geçiş döneminin ürünleri olsaydı bahsi geçen şair ve yazarların eserlerinde de karışık dil hususiyetleri görülmeliydi.

6. Taradığımız eserlerden Kitab-ı Ata-Dede'nin ilk on sekiz sayfasında karışık dil unsurları bulunurken eserin geri kalan kısmı Eski Anadolu Türkçesi ile oluşturulmuştur. Karışık dilli eserlerin varlığı bir dönem özelliğine bağlı olsaydı eserin tamamında Doğu-Batı tesiri görülmesi gerekirdi.

Karışık dilli eserlerin müstensih tercihine bağlı olarak ortaya çıktığı fikri ikinci grupta yer alan araştırmacılar tarafından benimsenmektedir. Bu görüşü savunanlar durumu iki kaynağa dayandırır. İlki Horasan Türkçesi ikincisi müstensihdir. Eserler bir geçişin mahsülü müdür, yoksa müstensih kaynaklı mı ortaya çıkmıştır görüşlerinin yanında son dönem karışık dilli eserlerin Horasan Türkçesi ile açıklanmaya çalışılması söz konusudur. Horasan Türkçesi ve karışık dilli eserler

arasındaki ilişkiden bahseden Zeynep Korkmaz, başlangıçta eserlerin Doğu Türkçesinden Batı Türkçesine geçtiği görüşünü savunmaktayken Doerfer'in çalışmalarından hareketle Horasan Türkçesine dikkat çekmiş ve karışık dilli eserlerin Horasan Türkçesinin ağız özelliklerini taşıdığını benimsemiştir. Doerfer (Doerfer, 2008: 103) ve Korkmaz (Korkmaz, 2013: 83) Horasan Türkçesini Doğu Türkçesinin etkisinde kalmış bir Oğuz lehçesi olarak değerlendirmektedir. "Karışık dilli eserlerin Horasan Türkçesi tesirinde oluştuğu" görüşünü savunan araştırmacılar karşısında şunları söylemek mümkündür:

1. Horasan Türkçesi ses denkliklerinde yekpare bir yapı göstermez, kendi içinde ağızları vardır. Bu ağızların özelliklerinin bir kısmı karışık dilli eserler ile örtüşür bir kısmı örtüşmez. Ayrıca bir ağız karışık dilli eserler ile uyum gösterirken diğer ağızlar aykırılık teşkil eder. Dolayısıyla bu çok parçalı durumdan isabetli yargılar çıkarmak mümkün değildir.

Horasan ağızlarında bazı söz başı ünsüzlerin durumu aşağıdaki gibidir (Ziyayeva, 2006: 95):

<u>PO.</u>	<u>As.</u>	<u>Çar.S.</u>	<u>Hk.</u>	<u>Sr.</u>
bol	bol- /ol-	ul-(sila)	ol-/bol-	bol
bar	bar	var	bar	bar
ber-	-	ver-	ber-	ber-

2. Horasan Türkçesinde bol-/ol- yapısının bir arada kullanıldığı ağızların bulunması sebebiyle karışık dilli eserlerin Horasan Türkçesinden ortaya çıktığı görüşü savunulmaktadır. Ancak yukarıda verilen tabloda görüldüğü üzere bu ikili yapının bir arada bulunduğu Asadli ve Hokmabad ağızlarında bol-/ol- yapısı görülürken ver- kelimesi görülmemektedir. Sadece ol-/bol- yapısının bir arada görülmesi diğer ikili kullanımların açıklanmasında yetersiz kalacaktır.

3. Horasan Türkçesi ile karışık dilli eserlerin uyum gösterdiğini savunanların öne sürdüğü diğer bir nokta *ad çekim eklerinde* Batı Türkçesi izlerinin görülüyor olmasıdır. Bu konuda da tutarsızlıkların olduğu açıktır. Korkmaz: "Horasan Türkçesin ad çekim eklerinde Batı Oğuzcası özellikleriyle benzeşmektedir. *Ad çekim eklerinde* yükleme durumu için ünsüzle biten sözlerde +I kullanıldığı hâlde, ünlü ile bitenlerde +nI kullanılır." ifadelerine yer verir (Korkmaz, 2013: 195). Ancak karışık dilli eserlerde ünsüz ile biten kelimelere +nI gelmesi durumu Doğu Türkçesine bağlı bir hususiyettir ve Horasan Türkçesine aykırıdır [*dilüñni* (BH: 31:13), *alarnı* (KA:

3a/07), *atnı* (KA: 13b/06), *kılıçnı* (KA: 62a/04), *aşlıknı* (KDKT: 109a/17), *bizni* (KF: 18)]. Var olan örnekler Horasan Türkçesinin değil Doğu Türkçesinin etkisiyle ortaya çıkmıştır. *Vasita durumu*, Horasan Türkçesinde +*nAn* ve +*InAn* ekleriyle karşılanmaktadır. Karışık dilli eserlerde ise +(X)*n*, +*lA*, +*lAyIn*, +*lAdIn*, +*cUlAyIn* şeklindedir. Bu konuda da uyum dışı durum söz konusudur. Ad çekim eklerinin yanında *bildirme eklerine* bakıldığında Horasan Türkçesinde "-*Añ*" bildirme eki olarak kullanılırken karışık dilli eserlerde "+*men*, +*vAn*, +*Am*" şekilleri görülmektedir.

4. Söz varlığı açısından, Doğu Türkçesi metinlerinde bulunan *üküş* kelimesinin Horasan Türkçesin'de *çok* (Oğuzlara ait) şeklinde olduğu gözlemlenmektedir. Karışık dilli eserlerde *üküş* "çok" kelimesinin var olması karışık dilli metinlerin Horasan Türkçesi ile oluşturulduğu tezini zayıflatmaktadır. Bozulmak anlamındaki *arda-* fiiline Doğu Türkçesi ve karışık dilli metinlerde rastlanırken Horasan Türkçesinde rastlanmaz. Yine temel söz varlığına ait bir kelime olan *anne* kelimesini Horasan Türkçesinde *ane*, *nene* biçiminde görülmekteyken karışık dilli eserlerde *ana* ve *aba* kullanımı bulunmaz. Bu örneklerin yanında Horasan Türkçesinde uzak anlamında *irax* kullanılırken karışık dilli eserlerde *uzak* (AKY: 1783) kullanılmıştır. Korkmaz, Mevlana'nın Türkçe beyit ve ibarelerinde *bolğan*, *yağuka*, *bolğay* ve fiil çekiminde *-men*, *-sen* gibi Eski Türkçe ve Doğu Türkçesine ait şekillerin yanında ad çekim eklerinde hep Batı Türkçesine ait şekillerin yer almasını öne sürerek karışık dilli eserlerin Horasan Türkçesi temelinde oluştuğu fikrini öne sürmüştür (Korkmaz, 2013: 85). Ancak Mevlana'nın Türkçe beyit ve ibarelerinde Doğu Türkçesi unsurları yanında Batı Türkçesindeki eklerin görülmesi onun Horasan Türkçesi tesirinde olduğunu göstermek için yeterli değildir. Nitekim söz varlığı cephesinde *üküş* kelimesi ve *celebi* Horasan Türkçesinde kullanılmazken Mevlana'nın dizelerinde *üküş* ve *celebi*'nin yer aldığı görülmektedir (*üküş* "çok" MTB: V-2; *celebi* MTB: I-2). Korkmaz'ın belirttiği üzere Mevlana'nın söz varlığı Horasan Türkçesi tesirinde olsa idi bu kelimelerin görülmesi mümkün olmayacaktı. Korkmaz, *bol-/ol-* şeklinin bir arada görülmesini Horasan Türkçesindeki ağız özelliklerine bağlamaktadır. Ancak Mevlana'da *bol-* görülürken *ol-* biçimi görülmez. Bu durum şöyle açıklanabilir: Mevlana Doğu tesirinde kalmış ve küçük yaşta Anadolu'ya gelmiştir, onda Doğu tesirini görmek (*bol-*) tabiidir. Ancak hayatının büyük kısmını Anadolu'da geçirdiği düşünüldüğünde Batı Türkçesinin izlerinin

görülmesi yine onun dönemin Türkçesine (Oğuzcaya) yönelmesi ile ilişkilidir. Bahsedilen durum, Horasan Türkçesindeki Doğu ve Batı etkisinin bir arada görülmesinin bir sonucu değildir. *dağ dağ gezgil* (MTB: III-1) örneğinde olduğu gibi Oğuzca yapının (dağ) üzerine *-gil* ekini getirmesi Mevlana'nın söylediklerini Oğuzcaya uyarlama çabasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

5. Dönemin tarihi ve demografik değerlendirmesine bakıldığında Anadolu'da Horasan Türklerinin bir yekûn oluşturmadığı görülür. Doerfer'in İrandaki Türk Dilleri makalesinde dikkat çektiği nokta şöyledir:

İran Türklerinin en büyük grubu, boyun eğmeye maruz kalmamak için 10. yüzyılda Selçuklularla birlikte güneye doğru kaçan ve 11. yy.da Sır-Derya'nın orta mecrasından çıkarak yayılan bir imparatorluk kuran Oğuzların torunlarıdır. Oradan bir grup önce Horasan'ı daha sonra da Anadolu'yu aldı, bir diğer grup ise Horasan'da kaldı (Doerfer, 2008: 103).

Karışık dilli eserlerin Horasan Türkçesi ile Anadolu'da yazılması Doerfer'in ifadelerine göre de mümkün görünmemektedir. Çünkü Oğuzlardan bir kısım Horasan'da kalırken bir kısım daha 11. yüzyılda Anadolu'ya gelmiş bulunmaktaydı. Karışık dilli eserlerin yazılışını dikkate aldığımızda en erken 13. yüzyılda oluşan karışık dilli eserleri görmekteyiz. İki yüz sene sonra Horasan Türkçesinin Anadolu'da diğer Oğuz ağızlarının tesirinden uzak kalarak orijinal hâlini koruma ihtimali zayıftır.

Yaptığımız çalışma sonucunda karışık dilli eserlere yönelik ortaya çıkan görüşlerden Doğu'dan gelen müstehsihlerin karışık dilli eserleri oluşturduğu fikri tarafımızdan kabul görmüştür. Karışık dilli eserlerin müstensih tasarrufu olarak ortaya çıktığı görüşünün benimsenmesinin gerekçeleri şunlardır:

1. Uygur imla geleneğinin izleri Eski Anadolu Türkçesi metnlerinin bir kısmında görülmezken Karahanlı dönemi metnlerinde ve karışık dilli eserlerde izlerini görmek mümkündür.

2. Karışık dilli eserlerde ses ve şekil açısından Doğu-Batı şivelerinin özellikleri görülür. Ancak ses değişimlerinin farklı esere göre farklı örnekler üzerinde tespit edilmesi sorunludur. Yukarıda aynı kelimenin /d/li ve /t/li yazımını açıklarken kelime bir eserde /t/li iken diğerinde /d/li şekliyle karşımıza çıkmaktadır (taķı, daķı, daķı). Bu özellikleri metinlere sirayet ettiremeyen bir dil yapısıyla karşı karşıyayız. Geçiş de olsa buna dönem denilmeli mi hususu tartışılır. Kitâbü'l-Ferâiz'de "Türk" kelimesinin yazımında /t/ > /d/ değişimine bağlı bir hata tespit

edilmiştir. Muhtemeldir ki müstensih Oğuz unsurlarını yansıtmaya çalışırken tüm söz başı /t/lerini /d/ye çevirme işlemini gerçekleştirmiş ve kelimeyi "*dürk*" دُرْك (KF:13) olarak yazmıştır. Tarama sözlüğünde "bol-" fiilinin XIII, XIV, XV ve XVI. yüzyıllarda Anadolu'da kullanıldığı görülmektedir (Tarama Sözlüğü, 1995: 637). Divan Edebiyatının başarılı örneklerinin yer aldığı Eski Anadolu Türkçesi döneminin geride kaldığı tarihlerde hâlâ bu yapının görülmesi merkezden uzak kalan ya da Doğu Türkçesi tesirindeki müstensihlerin devreye girmesi ihtimalini güçlendirmektedir.

3. Söz varlığında *arda-*, *andavuk/andayuk*, *bundavuk/bundayuk*, *buyuk* ve *yurç* kelimelerinin Eski Türkçe ile sıkı ilişkisi düşünüldüğünde Doğu'dan gelen müstensihlin eskicil kelimeleri metin yazımında terk etmediği düşünülmektedir. Buna benzer birçok kelime Eski Anadolu Türkçesinde görülmezken karışık dilli eserlerde varlığını korumuştur.

4. Dilbilimde; ikidillilik (*bilingualism*) ve çokdillilik (*multilingualism*) kavramları önemli bir yere sahiptir. Bireysel dil kullanımında kod değiştirme (*code switching*), kod etkileşimi (*code interaction*) ya da kod karıştırımı olarak adlandırılan kavram iki ya da daha fazla dil konuşurunun sıklıkla başvurduğu bir durumdur. Dil konuşurları farklı nedenlerden bilinçli ya da bilinçsiz olarak kod değiştirmeye başvurabilir. Üst dil ya da saygın dil olarak adlandırılan dilin daha fazla değer görmesi sonucunda kod değiştirme durumu ortaya çıkabilmektedir. Yaptığımız çalışmada Orta Asya'dan gelen müstensihlerin Doğu Türkçelerinin tesirinde kaldıkları örnekler üzerinde görülmektedir. Müstensihlerin yanlarında getirdikleri ya da sonradan ellerine ulaşan eserleri Anadolu'da yazıya aktarırken Doğu-Batı dil hususiyetleri kullandıkları anlaşılmaktadır. Yetiştikleri dil çevresi ve dönemin dil yapısının kendi kullandıkları dile/lehçeye göre farklı olması sonucunda müstensihlerin yer yer bilincinde olmadan aynı satırda bile kod değişimine gittikleri tespit edilmiştir. Nitekim Eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerinin öne çıkması kod karışımındaki saygın dilin daha fazla değer görmesi ilkesiyle örtüşmektedir.

KAYNAKÇA

- Akkuş, M. (1995). *Kitab-ı Gunya İnceleme-Metin-İndeks-Tıpkıbasım*. TDK Yayınları. Ankara.
- Aksan, D.(1996). *Türkçenin Söz Varlığı*. Engin Yayınevi. Ankara.
- Arat, R. R. (1987). *Makaleler*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları. Ankara.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig I Metin*. TDK Yayınları. Ankara.
- Arat, R. R.(1992). *Atebetü'l-Hakayık*. TDK Yayınları. Ankara.
- Argunşah, M. (2014). *Karışık Dilli Bir Eser: Kitab-ı Ata-Dede*. VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi. İstanbul Üniversitesi Yayınları. İstanbul.
- Argunşah, M. (Bahar 2010). *Harezm Dönemi Metinlerinde e/i Sorunu*. Dil Araştırmaları Dergisi (ss. 47-60). Sayı 6.
- Ata, A. (2010). *Moğol Fütühatı ve Doğu-Batı Türk Yazı Dili Kavramları Üzerine*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi 17.
- Atalay, B.(1999). *Divanu Lügat'it-Türk I-II-III*. TDK Yayınları. Ankara.
- Buluç, S. (2007). *Eski Bir Türk Dili Yadigarı Behçetü'l-Hadâ'ik Fî Mev'izeti'l-Halâ'ik*. Prof Dr. Saadettin Buluç Makaleler (Haz. Zeynep Korkmaz). TDK Yayınları. Ankara.
- Brockelmann, C. (1917). *Ali's Qıssa'i Jûsuf*. ABAW. Berlin.
- Caferoğlu, A. (1984). *Türk Dili Tarihi*. Enderun Kitabevi. İstanbul.
- Canpolat, M. (1965). *Behcetü'l-Hadâ'ik fî Mev'izeti'l-Halâ'ik*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara.
- Canpolat, M. (1967). *Behcetü'l-Hadâ'ik'in Dili Üzerine*. TDAY-Belleten. Ankara.
- Doerfer, G. (Güz 2008). *İrandaki Türk Dilleri*. Sultan Tulu (çev.). Dil Araştırmaları Dergisi. Sayı: 3.
- Erdem M. ve Sarı M. (Winter 2010). *Karışık Dilli Eserlere Farklı Bir Bakış*. Turkish Studies. Volume 5/1.

- Erkan, M. (1992). *Behcetü'l-Hadâik*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA). (Cilt 5, ss. 346-348). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. İstanbul.
- Erdem, M. D. ve Gül, M. (Güz 2006). *Kapalı e (é) Sesi Bağlamında Eski Anadolu Türkçesi-Anadolu Ağızları İlişkisi*. Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi. Sayı 11. Karam Yayınları. Çorum.
- Eraslan, K.(1970). *Doğu Türkçesinde Ek Uyumsuzluğuna Dair*. TDED. C. 18, İstanbul Üniversitesi Yayınları. İstanbul.
- Ertaylan, İ. H. (1960). *Yusuf ile Züleyha*. İÜEF Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu Bilig Grameri*. Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi. Ankara.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Türk Dili Tarihi*. Akçağ Yayınları. Ankara.
- Ergin, M. (1959). *Türkoloji Bölümü Çalışmaları I*. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi (IX, 119-149).
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. Bayrak Yayınları. İstanbul.
- Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara.
- Gülsevin, G. (2011). *XIV-XV. Yüzyıllar Türk Dili*. AÖF Yayınları. Eskişehir.
- Gülsevin, G. ve Boz, E. (2010). *Eski Anadolu Türkçesi*. Gazi Kitabevi. Ankara.
- Hacıeminoğlu, N. (1992). *Türk Dilinde Edatlar*. M.E.B. Yayınları İstanbul.
- Hacıeminoğlu, N. (2008). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. TDK Yayınları. Ankara.
- Kaymaz, Z. (1991). *Eski Anadolu Türkçesinde Sayı Adları ve Kullanılışları*. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten.
- Koç, M. (Bahar 2011). *Anadoludaki İlk Türkçe Telif Eser*. Bilig. Sayı 57. Ankara.
- Korkmaz, Z. (2013). *Türkiye Türkçesinin Tarihi Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*. TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1973). *Marzubanname Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları. Ankara.

- Korkmaz, Z. (1968). "Eski Bir Kudurî Çevirisi". *XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler (1966)*. Ankara.
- Korkmaz, Z. (1995a). *Batı Anadolu Ağzlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekim Ekleri ve Fonologie Morphologie Bağlantısı*. Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C. II, TDK Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Z. (1995b). *Selçuklular Çağı Türkçesinin Genel Yapısı*. Türk Dili Üzerine Araştırmalar I. TDK Yay. Ankara.
- Korkmaz, Z. (1995c). *XI-XIII. Yüzyıllar Arasında Türkçe*. Türk Dili Üzerine Araştırmalar I, TDK Yay., Ankara.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri: (Şekil Bilgisi)*. TDK, Ankara.
- Köprülü, F. (1980). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ötüken Yayınları. İstanbul.
- Mansuroğlu, M. (1954). *Mevlâna Celâleddin Rumi'de Türkçe Beyit ve İbareler*. TDAY, ss. 207-220. Ankara.
- Mansuroğlu, M. (1956). *Şeyyad Hamza'nın Doğu Türkçesine Yaklaşan Manzumesi*. TDAY-Belleten. Ankara.
- Mansuroğlu, M. (1960). *Şerhu'l-Menâr'ın Dili Hakkında*. V.Türk Tarih Kongresi. Ankara.
- Mansuroğlu, M. (1988). *Eski Osmanlıca*. Tarihi Türk Şiveleri. (Çev.) M. Akalın. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. Ankara.
- Mansuroğlu, M. (1998). *Karahanlıca*. Tarihi Türk Şiveleri. (Çev.) Mehmet Akalın. TKAE Yay. Ankara.
- Nalbant, M. V. (2014). *Karışık Dilli Kur'an Tefsiri*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. Ankara.
- Ölmez, Z. (2003). *Kutadgu Bilig'in Mısır Nüshasının Yazım ve Dil Özelliklerine Göre Değerlendirilmesi*. VIII.Milletlerarası Türkoloji Kongresi.
- Ölmez, Z. (2011). *Karahanlı Türkçesi Grameri I. Ses Bilgisi ve Sözcük Yapımı*. XI-XIII. Yüzyıllar Türk Dili. Anadolu Üniversitesi Yayını. Eskişehir.

- Şen, S. (2014). *Dinî Alanda Yazılmış Karahanlı ve Harezmi Türkçesi Metinlerinde Tanrı mı Tengri mi Okunmalı?*. XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri. İstanbul.
- _____; Tarama Sözlüğü (1995). TDK Yay. Ankara.
- Tekin, Ş. (1974). *1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde 'olga-bolga' Sorunu*. TDAY. Ankara.
- Timurtaş, F. (2012). *Eski Türkiye Türkçesi*. İstanbul Üniversitesi Yay. İstanbul.
- Tulum, M. (2012). *Şerhul Menâr Hakkında*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi. Sayı 16. İstanbul.
- Tuna, O. N. (1988). *"Bazı İmlâ Gelenekleri, Bunların Metin İncelemelerindeki Önemi ve Orhon Yazıtlarında Birkaç Açıklama"*. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1957. Ankara.
- Uygur, S. (2003). *Ali'nin Kıssı-i Yûsuf'u (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Üstüner, A. (2014). *13. ve 14. Yüzyıllarda Türk Dili ve Karışık Dilli Eserler*. VIII. Milletlerarası Kongresi. İstanbul.
- Yılmaz, E. (1991). *Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü*, Türk Dilleri Araştırmaları. Ankara.
- Ziyayeva, Z.(2006). *Horasan Ağızları*. Journal of Qafqaz University Number 18. Azerbaijan.

ÖZ GEÇMİŞ

Tuğçe Nur KESİN, 13.04.1992 tarihinde Samsun'da doğdu. Samsun Mareşal Fevzi Çakmak Lisesi'ni bitirdikten sonra Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 2014 yılında mezun oldu. 2015 yılında OMÜSBE Eski Türk Dili Ana Bilim Dalına yüksek lisans öğrencisi olarak kabul edildi.

İletişim Bilgileri

E mail : tugce339@gmail.com

Telefon : 0538 828 55 18